Levent Ünsaldı

Burada Ne Oluyor?

Türkiye'de Etkileşimlerin Ekolojisi Üzerine Bir Deneme

GENİŞLETİLMİŞ 2. BASKI

HERETİK

Levent Ünsaldı

Burada Ne Oluyor?

Burada ne oluyor?
Türkiye'de Etkileşimlerin Ekolojisi Üzerine Bir Deneme
Levent Ünsaldı

Kapak Resmi: Pablo Picasso, 1957,Nedimeler [Las Meninas], Diego Velazquez,1656.

Heretik: 79 - Sosyoloji Dizisi: 26
ISBN: 978-605-9436-46-5
©2019 Heretik Basın Yayın
Tüm hakları saklıdır. Yayıncı izni olmadan kısmen de olsa fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.
1. Baskı: Ocak 2019, Ankara
Genişletilmiş 2. Baskı: Kasım 2020, Ankara

Redaksiyon: Eren Kırmızıaltın
Sayfa Düzeni: Ali İmren
Kapak: Ali İmren

Heretik Basın Yayın Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
Kültür Mahallesi, Yüksel Caddesi, 41/2, Kızılay, Çankaya, Ankara
Tel: +90 (312) 418 52 00
Faks: +90 (312) 418 50 00
İnternet Sitesi: www.heretik.com.tr
E-mail: info@heretik.com.tr
Twitter: twitter.com/heretikyayin
Facebook: facebook.com/heretikyayin

Bizim Büro Basım Evi Yayın ve Dağ. Hiz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. 6/A Altındağ/Ankara
Sertifika No: 42488

İçindekiler

İkinci Baskıya Önsöz 7

Giriş 13

I: Serengeti Düzlükleri 35

II: Burada ne oluyor? 39

III: Başkalaşmış Çerçeve 63

IV: Kural 73

V: Rol 87

VI: Güç 97

VII: Muvazaa 115

Sonuç 163

Kaynakça 172

Levent Ünsaldı

Burada Ne Oluyor?

Türkiye'de Etkileşimlerin
Ekolojisi Üzerine Bir Deneme

HERETİK

İkinci Baskıya Önsöz

"Burada Ne Oluyor?", merceğine aldığı toplumdaki bireylerin de ne olup bittiği hakkında her zaman açık bir fikre sahip olmadıkları bir dönemde ortaya çıktı. Diğer taraftan, "Burası Türkiye, her şey olur" ifadesi, "kolla kendini" alt metniyle aslında bir cevap sunuyor gibiydi. Ancak yakından bakıldığında bu oldukça ilginç bir cevaptı. Evet, bu ülkede belki hiçbir şey öngörülemezdi, ama en azından her şeyin olabileceği öngörülebilirdi, dolayısıyla da aslında öngörülemeyen hiçbir şey yoktu. Elinizdeki çalışma esasında bu basit sorgulamadan yola çıktı. Her şey ve hiçbir şey aynı anda hem öngörülebiliyor hem de öngörülemiyorsa, asgari düzeyde bir öngörünün (ve dolayısıyla da güvenin) şart olduğu gündelik karşılaşma ve etkileşimler nasıl mümkün olabilirdi?

Cevap muhtemelen çok uzakta değildi. Apartman girişinizde, iş yerinizdeki koridorlarda, dolmuşa her bindiğinizde, sokağa her çıktığınızda, evinizde, kısacası şeylerin süregiden örgütlenme şeklinde. Öngörülemeyenin altındaki öngörülen, kaotik görünenin temelindeki düzen, kuralsızlık addedilenin ardındaki kural bu örgütlenme şeklinde saklıydı. Uygun teçhizat ve teorik aydınlatmayla gidip kazmak yeterli olabilirdi. Elinizdeki çalışma sadece bunu yaptı; temel etkileşimsel filizlere ulaşmaya çalıştı; ulaştıklarını tasnif etti; karşılaştırdı; kategorilere ayırdı; ve kavramsallaştırdı: başkalaşmış ve muvazaalı çerçeveler.

Ulaşılan sonuçların, elde edilen etkileşimsel cevher ve filizlerin sadece Türkiye etkileşim ekolojisinde bulunup bulunmadığı ya da "bize özgü" olup olmadığı veyahut da sadece "bizim gibi" toplumlarda görülüp görülmediği sorusu ise,

mevcut kazı şantiyemizin sınırları dâhilinde, ve eğer bilim entelektüalist spekülasyonların ötesinde bir şey olmak istiyorsa, şu an için tam manasıyla cevaplayamayacağımız bir sorudur. Türkiyeli sosyal bilim kazıcılarının (entelektüellerin demiyorum çünkü bu ifadenin neye tekabül ettiğini bilmiyorum ya da artık bilemiyorum) bu hususta, yani kullanılan araçların sahaya uygunluğu ve sahanın kendisinin özgünlüğü meselesinde, en hafifinden en şiddetlisine (hatta migrene varıncaya dek) kalıcı baş ağrılarından muzdarip oldukları yeni bir durum değildir. Tek yapabileceğim, bende etkili olmuş, en azından kendi açımdan bazı hususlara netlik kazandırabilmiş bir dizi sorgulama ilkesini sizlerle paylaşmak olabilir, ancak hekimlerin sıklıkla dikkat çektiği üzere, size başkaları tarafından yapılan her türden tavsiyeye ihtiyatla (ve de eleştirel bir gözle, bunu da biz ekleyelim) yaklaşmak esastır.

- İlkin, kullanılan teorik ve yöntemsel teçhizatın sahaya tam anlamıyla oturmaması, *zorunlu olarak*, işlenilen sahanın özgünlüğünü ya da biricikliğini ifade etmez. Üretim bandından indirilmesini ve ithalatını müteakip her teorik araç, üretildiği ülkenin sınırlarını aşıp kullanıma ve dolaşıma sokulduğu andan itibaren her ihracatçı ülkede ister istemez birtakım güçlüklerle karşılaşacaktır: örneğin Bourdieu'nün "Ayrım" kitabında bahsettiği sınıfsal beğeni kategorilerinin ve kültürel pratiklerin ABD sahasında karşılaştığı güçlükler ve yol açtığı tartışmalar. Ancak karşılaşılan güçlükler, ithalatçı ve ihracatçı ülkelerin benzer bir toplumsal morfolojiye sahip olması ölçüsünde görece az, tersi bir durumda ise görece fazla olacaktır. Eğer bu son durum söz konusuysa, çeşitli modifiye işlemlerine girişmek şarttır; imkân dâhilinde ise birtakım parçalarda "yerli" üretime de gidilebilir; hatta ve hatta ülkenin, fikri ürünlerin uluslararası dolaşım piyasasındaki yeri, yaratıcı ve "iş gören" ürünlerle iyileştirilebilir. Bu elbette kolay değildir, zira uluslararası fikri ürünler

piyasasının da kendi koşulları, tekelleri, bünyesinde taşıdığı eşitsiz bir işbölümü vardır. Ancak en azından şurası açıktır ki teorik araç üretiminde %100 "yerli ve milli" üretim ne mümkündür ne de gerekli. Bu sadece teknik açıdan böyle değildir. Türkiye'de bu fikrin kendisinin (kâh "yerli", kâh "yerli ve milli"), en azından akademik alanda, kapalı devre işleyen "tedrisi tekkeler" tesis etmekten başka hiçbir işlevinin olmaması yüzünden de böyledir. Örneğin yerli sosyoloji fikri, zaman zaman "ısıtılan", zaman zaman "soğutulan" ama her hâlükârda besin değeri çok düşük, açlığınızı bile bastıramayacak cinsten bir kap tekke çorbasıdır. Müritler bir kaşık çalar ve tekkeye girer, hepsi bu.

- İkinci olarak, tüm bu "özgünlük" vokabülerinin cümle hallerinde sıklıkla karşılaşılan bazı kelimeler fevkalade sorunludur. Farkında dâhi olunmaksızın, "bize özgü" ya da "bizim gibi" türünden ifadeler her defasında kullanıldığında, neye göndermede bulunulduğu ya da referans birimi tamamıyla muğlaktır. "Bize özgü", bir örüntünün, sadece bizde mevcut birtakım hususiyetlerin etkisiyle yine sadece bizde görülebileceği anlamını taşır. Nedir bu hususiyetler? Türklük, Müslümanlık, "Doğululuk ya da Batılılık" (toksik bir çift), Akdenizlilik, hamur işlerini çok sevmemiz, esmerliğimiz, Asyalı kökenimiz... Burada listenin sınırı, hayal gücünüzün sınırıdır. "Bizim gibi" ifadesi ise, nevi şahsına münhasır bir ülke imgesini terk etmesi (siyasal dilde derme çatma versiyonları da vardır: "değerli yalnızlık") ve birtakım koordinatlar üzerinden bir ülke grubuna gönderme yapması ölçüsünde görece daha makul bir kullanım izlenimi verir. Ancak bu sefer de söz konusu koordinatların kendisi fevkalade belirsizdir ve yine burada da sınır, kullanıcının işaret ettiği kategorinin sınırıdır: [en teknik görünenden en muğlak görünene, sırasıyla] OECD ülkeleri, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler, çevre ülkeleri,

Ortadoğu ülkeleri, Müslüman ülkeler, Balkan ülkeleri, Akdeniz ülkeleri, Doğulu ülkeler, Batılı ülkeler, Kuzey-Güney ülkeleri, Türk dünyası, Ümmet, mazlumlar dünyası...

Üçüncü olarak, incelenen ülkenin ya da toplumun, tipolojik olarak hangi kültürel ya da tarihsel daire içerisinde sınıflandırılabileceğini bilmek, elbette, tamamıyla faydasız bir faaliyet değildir. Bu, 1970'li yılların Türkiye'sindeki bitmek bilmeyen feodalizm ve ATÜT tartışmalarında olduğu gibi, siyaseten merkezi de olabilir çünkü atılacak adımları ve alınacak konumları belirler. Diğer yandan, fikri dünyaya geri dönersek, önermelerin geçerlilik rejimi üzerinde de etki eder, örneğin Bourdieu'yü, eğitim sosyolojisinin klasiklerinden olan "Varisler" kitabının alt başlığına "adres" ekleme zahmetinden kurtarır: "Öğrenciler ve Kültür" ["Fransa'da Öğrenciler ve Kültür" değil!]. Zira Bourdieu, kitaptaki analizlerinde, "Fransa'ya özgü" hiçbir şey olmadığına ve çözümlemelerinin nomolojik bir temeli olduğuna ya da en azından herhangi bir adrese ihtiyaç duymaksızın benzer bir tarihselliği paylaşmış veya paylaşmakta olan tüm ülkelere tatbik edilebileceğine inanır.[1]

- Hâsılı, yer yer oldukça karmaşık bir hâl alabilecek tüm bu tartışmalara vâkıf olma gerekliliğini şimdilik bir kenara bırakarak, doğrudan bir araştırma pratiğinde işleri kolaylaştırabilecek temel bir esasın altını çizerek devam edelim. Yeniden kazı metaforumuza dönersek, ulaşılan, çıkartılan cevhere, kazıcımızın bilgi birikimi dâhilinde (literatür taraması aslında bunun için vardır) başka hiçbir yerde rastlanmamış olma ihtimali, herhangi bir çıkarım olarak, cevhere ulaşılan arazinin özgünlüğüne ya da biricikliğine *kesinlikle* işaret etmez (söz konusu olan, sadece bir

1 Burası ciddi bir epistemolojik tartışmadır. Sonuç bölümünde bu meseleyi uzun uzadıya ele aldık.

mekân etkisi olmayabilir, eğer öyleyse de, o mekânı özgün kılan tüm hususiyetler ciddiyete sıralanmalıdır). Böyle bir keşif sadece, eğer bu cevherin oluşum şartlarını, neden bu bölgede değil de şu bölgede daha sıklıkla görüldüğünü öğrenmek istiyorsak, farklı bölgelerden diğer arazilerde de benzer teçhizat ve yöntemlerle sondajlama yapma *gerekliliğini* ortaya koyar. Bu türden bir araştırma programının dışındaki tüm kestirme cevaplar ("bize özgü") ya da genel geçer cümleler ("bu cevher şunun tezahürüdür"), eğer bilim kesinlikli önermelerle varsa, kahve sohbetinin ötesine geçemeyecektir.

Şimdi yeniden "Burada Ne Oluyor?"a dönersek, bu çalışmanın, son noktası konmuş bir çalışma olmadığını bir kez daha ifade etmek isterim. Bu, ikinci baskıya yapılan birçok ekleme ve düzeltmenin de işaret edebileceği üzere, "daha yazılacak, incelenecek çok şey var" türünde bir takıntının yansıması değildir (veya sadece bu değildir). Sorun daha farklıdır: "Burada Ne Oluyor?"un çıkardığı cevherler birçok açıdan gizemini korumaktadır. Kullandığımız teorik ve yöntemsel teçhizat imkân verdiği ölçüde elimizdekine ilişkin genel bir açıklama modeli sunmaya çalıştık; "bize özgü" kestirmesine hiç sapmadan, başkalaşmış ve muvazaalı çerçevelerin oluşum koşullarını, ne türden bir toplumsal morfolojide ve kültürel evrende filizlendiklerini, mekanizmalarını çözümlemeye gayret gösterdik. Ancak burası, elimizdeki teçhizatla yapabileceklerimizin de sınırıydı. Başkalaşmış çerçevelerin tam manasıyla izahı ancak ve ancak karşılaştırmalı araştırmalar dâhilinde mümkün olabilecektir.

Bu yönde zihin açıcı birkaç çalışma da mevcuttur. Bizim başkalaşmış çerçeveler olarak adlandırdığımız etkileşim örüntüleri, çok sayıda olmasa da bazı araştırmacıların da dikkatini çekmiş görünmektedir. Anselm Strauss, yatağında ölümü bekleyen bir hastayla (hasta bunu biliyor) hemşiresi

(o da biliyor) arasındaki diyalogu aktardığı 1963 tarihli hastane etnografisinde[2] bizim muvazaa olarak adlandırdığımıza çok benzer bir etkileşim sahnesi betimler. René Barbier, devletin sosyal yardım kurumlarının işleyişi üzerine 1973 tarihli makalesinde,[3] bu sefer doğrudan muvazaa (*collusion*) kavramını kullanarak, kurumun öncelikleri ile hizmet alan kişilerin kendilerince sürdürdükleri mantık arasında sıkışan ve bir yandan üstleriyle, diğer yandan da yardım talebinde bulunanlarla çifte muvazaa oyunlarına girmek zorunda kalan sosyal hizmet görevlilerinin çıkmazlarını inceler. Son olarak, elbette, gündelik yaşamın en mahir gözlemcilerinden Michel de Certeau, "Gündelik Hayatın Keşfi" kitabının gözden kaçabilecek birkaç paragrafında,[4] Güney Amerika Yerlilerinin İspanyol otoriteler ve Kilise ile kurdukları her ilişkide etkileşimin seyrini nasıl bir maharet ve yaratıcılıkla mecrasından çıkardıklarından, kurumsal olanı bir anlamda içeriden dönüştürdüklerinden, elinizdeki kitabın diliyle ifade etmek gerekirse, etkileşim çerçevelerini nasıl başkalaştırdıklarından bahseder.

O hâlde, daha kesinlikli araştırmalarla doğrulanma ihtiyacı olsa da, pek muhtemeldir ki, hiçbir ilişki formu ve yine hiçbir toplum, elinizdeki çalışmanın konusu olmuş etkileşim örüntülerinden muaf değildir. Ancak esas soru, hangi şart ve koşullarda başkalaşmış ve muvazaalı çerçevelerin gerek yoğunluk gerekse de hacim açısından bir toplumun etkileşimler ekolojisini dört bir taraftan sarabiliyor oluşudur. Cevap, hiç kuşku yok ki, eldeki ipuçlarının karşılaştırmalı araştırmalara devşirilmesindedir.

---

2 Anselm Strauss ve diğerleri, "The hospital audits negotiated order", içinde, E. Freidson (der.), *The hospital in modern Society*, New Yok, The Free Press, 1963.

3 René Barbier, "Une analyse institutionnelle du service social", içinde, *Sociologie du travail*, 15e année n°1, Janvier-mars 1973.

4 Michel de Certeau, *L'invention du quotidien*, Tome 1, Paris, Gallimard, 1990, s.54.

Giriş

> İnsanlar birbirine bakar; insanlar birbirini kıskanır; insanlar beraber yemek yer ya da birbirlerine mektup gönderir (...) Bir kişi ile diğeri arasında geçen, anlık veya sürekli, bilinçli veya değil, öylesine ya da sonuçları ciddi tüm bu ilişkiler yelpazesi insanları durmaksızın birbirine bağlar. Etkileşimler bir toplumun atomlarıdır. Bize ne kadar aşikâr geliyorsa o kadar da gizemli olan toplumsal yaşamın tüm katılığını ama esnekliğini de, tüm renkliliğini ama tekdüzeliğini de kuran bu etkileşimlerdir.
>
> Georg Simmel[1]

Bir yazarın sıfatından, maharetinden, yazdıklarının gelişkinliğinden ve türünden bağımsız olarak, her metnin kuşkusuz en mühim parçası veya en azından yazarın kendisini en mühim hissettiği yerdir giriş kısımları. Bir metnin sonuç kısmı için de muhtemelen benzer şeyler söylenebilir ancak bazı durumlarda, tıpkı yorucu bir yolculuk sonunda hissedilebilecek tükenmişliğe benzer bir ruh haliyle bir an önce noktalamak da istenebilir. Hatta bazen tali ya da gereksiz görülür sonuç kısımları. Yazar, tüm metin boyunca düşüncesinin eşsiz ve derin pırıltılarını, kusursuz çözümlemelerinin insanlık için vazgeçilmez önemini yeterince göstermiştir. Bunun halen farkına varamamış bir okuyucu için yapacak pek bir şey yoktur. Gerçi farkına varmış olan için de durum

1 Alıntılayan Yves Winkin (der.), *La nouvelle communication*, Paris, Editions du Seuil, 1981, ss. 93-94.

pek farklı değildir zira bir ölümlünün kutsal bir metinle yapabileceği en iyi şey yanlış anlamadır. Burada her halükârda "sonuç" bir tür organ büyümesidir, fazlalıktır. Daha da ileri "ego" düzeylerinde ana metnin kendisi dahi sıradan bir "uzantı" olarak görülebilir zira denebilecek her şeyi yazar giriş kısmında zaten demiştir; daha doğrusu, kelimeler onun kelimeleri olduğu için, giriş kısmındaki kati ve veciz iki cümle gerçekliğin ta kendisidir: kâh üzerindeki örtü kaldırılarak "ifşa" edilen kâh sadece görüntü ya da "öznellikten" ibaret olan gerçeklik.

Elinizdeki kitabın bu türden bir iddiası yok. İfşa yok, Mesih yok. Gerçeklik sandığınız şeyin aslında sadece bir algı olduğunu yüzünüze muzipçe vuran dil oyunları da yok. Hatta ilgilendiği tematikler, bir toplumun temel dinamiklerinin incelemesinde büyük ölçüde göz ardı edilebilecek şeyler. Bu kitapta sadece "sıradan" var. Sıradan insanların sıradan karşılaşmaları ve sıradan etkileşimleri var. Sorduğu temel soru şu: Neler oluyor o anlarda? Sizin de bildiğinizden ve bilfiil yaptığınızdan başka hiçbir şey muhtemelen; bu kitabın kadrajında ise, gerek kullandığı mercek gerekse de konumlandığı açı itibariyle, bir kabilenin tüm etkileşim dünyası. Böylece hem sizi hem de aynı kabilenin bir üyesi olarak kendimi aynı karede buluyorum: birtakım güç epistemolojik problemler, evet. Ama merceği değiştirip odaklayınca üstlerine, aşina olunduğu ölçüde silikleşmiş birtakım ilişki formları, etkileşim örüntüleri de belirginleşiyor bir anda: toplumsal faaliyetlerimizin ekolojisi.

Peki nedir bir faaliyetin ekolojisi? Her şeyden önce sistemik bakış veya çözümlemedir. Failleri, beraber bir sistem oluşturdukları çevreleriyle etkileşimleri içerisinde kavramaya çalışmak; davranışlarını örgütlerken dikkate aldıkları bilgi ve anlam öbeklerini bu çevrenin içine yerleştirmek; bu bilgi ve anlam öbeklerini algının ilk ve doğrudan nesnesi

olarak kabul etmek; böylelikle de algı-eylem çiftinde devreye giren bilişsel işlemlerin (muhakeme ve çıkarımların) ağırlığını sınırlamaktır.[2] Bir faaliyete ilişkin olarak "gömülü" dendiğinde ifade edilen anlam da budur: Verili bir faaliyet çevresinin düzenlilik ve zorunluluk yapısına aşina, en azından bunun bilgisine sahip faillerin, Dewey'i takip edersek, bu çevre *içinde değil*, bu çevre *aracılığıyla* gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir.[3] Bu tanım, çevreyi, sıradan bir ihtiva eden statüsünden çıkararak ona faillerin deneyimine "aracılık" etme, dolayısıyla da kısıtlar koyma kapasitesi kazandırır. Bu bağlamda, "gömülü", "biçimselin" tamamen zıttındadır: Biçimsel olanda (örneğin hukukta ya da formel bir kural anlayışında), bir eylem ya da ifadenin geçerliliği, ortaya çıkış ya da kullanım koşullarından bağımsız kavranabilir, oysa gömülü bir faaliyet kümesi için bu olanaksızdır. Her faaliyet bu genel ekolojide kapladığı sınırlı bölgeyle tanımlanır. "Durum" ise bu bölgelerden herhangi birinin (bir aile yemeği, bir buluşma, bir sınav, bir maç, herhangi bir karşılaşma) diğer adıdır; faillerin kendilerini içinde buldukları, birbirlerinin bedensel ve görsel erişiminde (ve gözetiminde) oldukları ve özellikle de bir dizi karşılıklı dikkat ve bilişsel tanıma edimi üzerinden birbirlerinin ve beraber ne yaptıklarının açık ya da örtük biçimde ayırdında oldukları çevredir.[4]

Bu bilişsel tanıma ve yorumlama kapasitesi, ileride

2 Michel de Fornel & Louis Quéré (der.), *La logique des situations: nouveaux regards sur l´écologie des activités sociales*, Paris, Editions de l'EHESS, 1999, s. 20

3 John Dewey, *Logique, La théorie de l'enquête*, Paris, PUF, 1993, s. 83. [*Logic, the theory of inquiry*, 1938.]

4 Tanım; ilerleyen sayfalarda da göreceğimiz üzere, Goffman'ın ana omurgasını oluşturduğu, etkileşimciliğin daha realist bir yorumuna aittir. Goffman'ın kendisi de farklı eserlerinde birden fazla durum tanımı vermiştir, ancak her halükârda merkezi olan şudur: Durum, her şeyden önce, belirli bir fiziki uzamda bir arada bulunan her bir katılımcı için diğerinin kontrol edici bakışı, dikkati ve bedenidir. Sarih bir tanım şurada bulunabilir: *Etkileşim Ritüelleri*, Ankara, Heretik, 2016, s. 194. [*Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*, 1967.]

uzun uzadıya yer vereceğimiz üzere, Goffman'da "çerçeve" kavramı altında otomatikleştirilir, ancak inşacı anlamında bilişselin içerebileceği özne vurgusu, duruma içkin mümkünler uzamının sınırlılığı, deneyimlerin tipikliği ve yapılması gerekenin yapılma şekli gibi tahditler altında işleyen bir bilişsel lehine terk edilir: "Toplumsal yaşam, olan biteni genel olarak anlayabileceğimiz ve dâhil olabileceğimiz şekilde örgütlenmiştir. Dolayısıyla, algıyla, algılananın örgütlenme biçimi arasında bir mütekabiliyet ya da izomorfizm olduğunu varsayacağız; algıyı, aynı derecede geçerli farklı istikametlere yöneltebilecek başka örgütlenme ilkelerinin de elbette tasarlanabileceği saklı kalmakla beraber."[5] Böylece çerçeve sadece bilişsel bir şema olmaktan çıkar ve bir faaliyetin tipik örgütleniş şekli ve bunun paylaşılan bilgisine dönüşür. Bu bağlamda çerçeveleme işleminin kendisi (kadraj), öznel ve olumsal olduğu kadar, tipik ve tanzim edilmiş bir karakter de taşır.

Günlük sıradan etkileşimlerde bunun anlamı her şeyden önce bilişsel mesainin (yorumlama, "niyet okuma", muhakeme, çıkarım, vb.) daha az yorucu bir seviyeye çekilmesidir zira [tipik-paylaşılan] çerçeve, muhatabın çeşitli eylemsel ya da sözel mesajlarının çözüleceği ve "gerekenin" yapılacağı düzlemi sağlar. Koltuğunda rahat bir şekilde kahvesini içerken, duyduğu rahatsız edici sinek vızıldaması üzerine bana "gazeteyi ver" diyen babamın bu mürekkepli kâğıt tomarını öldürücü bir silaha dönüştüreceğini, ama aynı ifadeyi ("gazeteyi ver") sabah kahvaltısı esnasında kullandığında ise, eğer bu tipik durumu etkileyecek başka bir unsur yoksa, daha ziyade, aynı kâğıt tomarının içerisinde yazanlarla ilgilendiğini (eş zamanlı olarak gözlüklerine doğru hamle yaparken) ama diğer bir taraftan, göğüs hizasında tutulmuş

5 Erving Goffman, *Les cadres de l'expérience*, Editions de Minuit, Paris, 1991, s. 35. [*Frame analysis: An essay on the organization of experience*, 1974.]

ve iki yana açılmış haliyle o gazetenin babama masanın geri kalanıyla kendisi arasında bir tür "bana ilişmeyin" hattı kurmaya imkân tanıdığını da bilirim. Hatta daha fazlasını, yani benzer bir sahnenin, neredeyse aynı yönelimlerle ama başka oyuncularla oynandığında ne gibi önemli farklılıklar içerebileceğini de bilirim. Örneğin, Ankara Yüksel'de bir kafede aylakça kahvaltımı yaparken, yan masadaki başka bir müşterinin (kendisiyle daha önce hiçbir biyografik temasımız olamadığını varsayıyorum), işletmenin müşterilerine sağladığı gazetelerden benim masamda durana göz atma gayesiyle bana, "gazeteyi ver" demesinin bendeki yankısının sadece ve sadece bir savaş ilanı olabileceğini (elbette bu şahsı içine yerleştirdiğim toplumsal tanıma kategorilerinin bağlayıcılığında: yaşlı, genç, çocuk, kadın, erkek, "normal-normal değil", statü ve sınıfsal göstergeler vb.), ancak aynı cümleyi soru eki (verir misiniz?) ile kurduğunda ise "tadımızın hiç kaçmayacağını" gayet iyi bilirim. Çünkü bunun bir kibarlık veya "medenilik" meselesi olmaktan öte, "gazeteyi ver" ve "gazeteyi verir misiniz" arasındaki farkın, esasen, kurulan ilişki tipinin farklılığı olduğunu bilirim. Babam benle ilişkisinde emir kipinde cümle çekebilir, ama yan masadaki herhangi biri bana bu şekilde yönelemez (yine elbette, o kişiyi hangi tanıma kategorileri içerisine soktuğuma bağlı olarak bu da değişkenlik gösterecektir). Ayrıca babam ve ben şunu da biliriz: "gazeteyi ver", "gazeteyi versene bi" veya "gazeteyi uzatıver" arasında da önemli farklılıklar vardır ve bu kullanımların her biri farklı durumsallıklara tekabül eder. Örneğin, kahvaltı masasındayken, "gazeteyi uzatıver" ifadesi hiç kuşku yok ki daha uygun düşecektir.

Elbette başka kabilelere ve oralarda uygun düşen yapma-etme biçimlerine yabancı olabilirim ama kendi kültürel evrenimde "yol-yordam" bilirim, ayrıca sadece diğer üyelerle etkileşimimde değil, beni çevreleyen nesnelerle de duruma göre ne yapılabileceğini bilirim. Gazetenin nasıl

farklı kullanımları ve anlamları olabileceğini (sineksavar olarak gazete, toplatılabilen gazete, dolmuş radyatörlerini soğuktan koruyan gazete, vb.) öğrendiğim gibi, ünlü bir ressamın yağlı boya çalışmasının "çerçevesinin" işlevinin sadece tuvalin gerdirilmesi ve sabitlenmesinden ibaret olmadığını, tamamıyla toplumsal bir çerçeve gibi işleyerek, o çerçevenin içindeki resimle çerçeve dışındaki sıradan bir boyalı duvar kâğıdı arasındaki tüm farkı tesis ettiğini, dolayısıyla bu iki nesneyle tamamıyla başka şeyler yapabileceğimi ve özellikle yapmam gerektiğini de bilirim. Daha da ötesinde, o çerçeveli resmin bulunduğu veya sergilendiği mekânlarda, örneğin bir sanat galerisinde, diğer kabile üyeleriyle etkileşimimde, her halükârda onların açık veya örtük gözetiminde, doğrudan veya dolaylı bakışları altında, aşkın bir öznenin tüm serbestliğinde davranamayacağımı, yapabileceğim en iyi şeyin bu tür bir karakteri tüm hakikiliğinde ve ciddiyetinde canlandırmak olabileceğini gayet iyi bilirim. Bu canlandırmada mühim olan, ne bu performansa kendimin de inanması ne de bunu "içtenlikle" yapmamdır; etkileşimsel açıdan tek esas, performansımın inandırıcılığı, yani durumsal beklenti kayıtlarına uygun düşmesi ve diğer katılımcılarca onaylanmasıdır.

O halde, sergilenen yağlı boya tablonun çerçevesinden başlamak üzere, o an sergi salonunda olup biten her şeyi belli bir uygunluk ve kabul edilebilirlik sistemine bağlayan irili ufaklı sayısız çerçeveden bahsetmek için yeterli sebebimiz var görünmektedir. Bu çerçeveler, o an görece kapalı bir sistem olarak işleyen tüm etkileşimsel sinyal ve davranışların yorumlanma ve örgütlenme esasını verir. Ancak bu kadar kusursuz işleyen bir etkileşim düzeni ancak bir sosyoloğun teorik coşkusunda kendisine yer bulabilir. Etkileşim düzeni, normatif voltajı çok yüksek bir düzendir ve yine tam da bu yüzden olabildiğine kırılgandır. Belirsizlik,

karışıklık, yanlış anlama, mahcubiyet, şüphe, güvensizlik, sıradan karşılaşma veya etkileşimlerin bir diğer esasıdır. Fakat tüm bu etkileşimsel kaza, kısa devre ya da devrilmelerin arasındaki önemli niteliksel farklılıkları da görmek gerekir. Aşağıdaki örnekler üzerinden devam edelim.

Babamı yanlış anlayabilirim: Gazeteyi ver dediğinde, sinek vızıltısından habersiz olabilir ve memnuniyetsiz bir tavırla "ama ben henüz okumayı bitirmedim" diyebilirim. [Sıradan kısa devre, olağan şartlarda telafisi basit.]

Kahvaltı masasında pot kırabilirim: Annemin kendisi hakkında benimle paylaştığı ve kimsenin duymamasını tembihlediği bir bilgiyi ya da hatırayı ağzımdan kaçırabilirim, eğer bu bilgi babamı babam yapan benlik sunumlarından birini zedeleyecek cinstense iştahımız bir anda kapanabilir. [Hafife alınamayacak bir sakarlık, mahcubiyet; gülerek, şakaya vurarak ya da konuyu değiştirerek bir ihtimal savuşturabilir ancak ciddi gerilimlere de yol açabilir.]

Tasnif-dışı örnek: Ancak "filmlerde" olabilir fakat bir olasılık olarak tamamıyla dışlanması da ampirik açıdan olanaksızdır: Babamın, her sabah kahvaltı masasında elinden düşürmediği gazetesinde aslında Rus istihbarat teşkilatının kendisine ilettiği günlük gizli şifrelerle ilgilendiğini ve bunu bizden yıllarca gizleyebildiğini bilmeyebilirim.

Yanılabilirim: Yüksel'de kahvaltımı yaparken münasebetsizce masamdaki gazeteyi isteyen kişinin, iki arka masamda oturan muzip okul arkadaşlarımdan birinin kuzeni olduğunu ve benim sinir katsayım yükselirken onların kıkır kıkır güldüklerini bilmeyebilirim. [Zararsız kandırma, tadında bırakılması koşuluyla.]

Geçici kuşku duyabilirim ya da kararsız kalabilirim: Münase-

betsizce gazeteyi isteyen kişinin etkileşimsel kapasitesinden şüphelenebilir ve bu yersizliği onun "ruhsal yersizliğine" yorabilirim. Uygar kayıtsızlık içinde gözümü kaçırabilir, duymayabilir ya da gülerek, "kendinde" olmadığı için ciddiye alınmaması ya da herhangi bir etkileşimsel ilgiden yoksun bırakılması gerektiğini ima ederim. Onu "çerçeve" dışına atabilirim. Ancak yine de emin olamayabilirim ve kaygılı bir şüphe içinde kararsız kalabilirim. [Belirsizlik, kuşku; birtakım etkileşimsel koordinatlar kerteriz alınarak bertaraf edilmesi mümkün.]

İzlenim denetimi sanatında mahir olmayabilirim: Sanat galerisinde etkileşimsel açıdan "saçmalayabilirim." Sergilenen eserlerle ilgili bir sohbet esnasında, yersiz (yani durumun beklenti kayıtlarında yeri olmayan) bir şey diyerek ya da yaparak, sadece o anki benlik sunumumla ilgili değil, tüm biyografik iddialarıma ilişkin olarak da muhataplarımda bir kuşku bulutu doğurabilirim. [Birtakım onarıcı mekanizmalar devreye sokularak derhal bu kuşkuların dağıtılması gerekir, aksi takdirde, kişiyi takip edebilecek bir "sunilik" gölgesi tüm etkileşimsel kariyerini tehlikeye atabilir.]

Buraya kadar sıralanan örnekler etkileşim çalışmalarında ziyadesiyle ele alınmış olumsallıklardır. Şimdi de şu iki örneğe yakından bakalım:

1-*Sanat galerisi sahibi sıfatımla birlikte, Ankara Ticaret Odası kayıtlarında şu türden bir şirkete sahip olabilirim*: Ünsaldı Tarım, Hayvancılık, Otomotiv, Kültür-Turizm, Gıda, İnşaat Ltd. Şti. Mesaisi yoğun bu çok parçalı faaliyet alanlarım içerisinde sanat galerisini, diğer birçok işlevi dışında, öncelikle bir "yazane" olarak kullanabilirim. Çok parçalı bu yaşam deneyiminin kendisini sanat dünyasındaki ilişkilerimde de sürdürebilirim. Herhangi bir proje dâhilinde bir araya geldiğim sanatçılarla, "sanat" kelimesinin kendisinin dahi tali

olabileceği anlar yaşayabilirim. Sanatçı-Galeri sahibi ilişkisini, her iki taraf açısından da tefrik edebilecek çok fazla tutum, tavır ya da değer örüntüsü olmadığını bilirim. O anlardaki ilişkimizin, benliklerimizden birini ya da birkaçını yeniden bulacağımız veya çıkaracağımız bir gardıroptan (gömülü faaliyetten) ziyade, sıradan bir "halletme" niteliğinde olduğunu da bilirim. Diğer bir ifadeyle, karşılaşmalarımızda neyin veya hangi türden bir faaliyetin "gömülü" bir karakter taşıdığını söyleyemeyebilirim ama neyi "hallettiğimizi" ve neye kendimizi çok fazla kaptırmadığımızı rahatlıkla söyleyebilirim. Muhataplarımla karşılaşmalarımda, etkileşim esasımızın çıpalandığı makullük sisteminin geniş zemini sebebiyle, mesajların anlamlarının bir nebze belirsizlik içerebileceğini, ancak leb demeden leblebiyi de anlamam gerektiğini, bundan dolayı da tüm etkileşimsel göstergeleri (bedensel, görsel, eylemsel, sözel) hiçbir zaman ilk anlamlarıyla değil, imalarıyla, örtük yanlarıyla yorumlamam gerektiğini bilirim. Bunun için, yanılma, yanlış anlama ya da yüksek hata payına rağmen stratejik bir niyet okuma kapasitesi geliştirmem gerektiğini, ancak ben ve muhatabım her ikimiz de benzer bir bilgi stokuna ve strateji kapasitesine sahipsek, normal şartlarda yorucu olabilecek bu hermeneutik mesaiyi neredeyse "ikinci doğamız" yapabileceğimizi de bilirim.

2- *Kendimi karşılıklı kandırma oyununda bulabilirim*: Bir "sanatsever" olarak o gün sanat galerisindeki hemen herkesi "sunilikle", "yapmacıklıkla" hatta "ikiyüzlülükle" yargılayabilirim. Diğerlerinin de beni aynı kategorilerle yargıladıklarını bilebilirim. Muhataplarımla karşılaşmalarımda, eylem veya sözlerine hiçbir inandırıcılık kredisi atfetmeyebilirim. Muhataplarımın da benim yaptıklarıma veya dediklerime aynı gözle baktıklarını bilebilirim. Muhatabımın her iletişimsel edimini mutlaka bir niyet okumasından ge-

çirebilirim. Eylem veya sözlerden ziyade, bu davranışsal girdilerin arkasındaki örtük niyetleri anlamayı bir öncelik olarak koyabilirim. Etkileşimlerimde güçlü bir iç-dış ikiliğini muhafaza edebilirim. "Hiçbir şey göründüğü gibi değil" öncülünden hareketle, dışı, "göstermelik" kategorisinde hızlıca ikinci plana atıp, "içi", şüpheci bir tedirginlikle sürekli "yorumlamaya" çalışabilirim. Muhataplarımın da bana aynı şekilde yaklaştığını bilirim. Kısacası, tüm taraflarca verili kabul edilen bu kuşku ve sorgulamaların, etkileşimlerimizi yapılandıran ana öğe olduğunu, zorlayıcı bir niteliğe büründüğünü, hatta tersini yapmanın, en iyi ifadesiyle naiflik, en uç şeklinde ise büyük riskler almak olabileceğini bilirim. Ancak şaşırtıcı bir işbirliği içinde, muhatabımı aradığı veya o an için sunduğu benlikte onarım, aynı onamayı kendim için de beklemeyi bir hak bilirim. Kısacası, örneğin bir rol kapsamında, kendimin inanması için muhataplarımın da inanmalarını, ama inanmadıklarını bildiğim için de en azından katkı sunmalarını, yani miş-mış gibi yapmalarını beklerim. Kendi açımdan bu katkıyı onlara sunarak sıramı savdıysam eğer, mütekabiliyet ilkesi doğrultusunda aynı nezaketle karşılanmayı beklerim.

Gizem: Bir çerçeve, yukarıda verilen tanımları takip edersek, her şeyden önce, bir etkileşimin kısıtlar ve sınırlar koyan ve tarafların karşılıklı beklenti ve inandırıcılık ölçütlerini de bu sınırlar içine yerleştiren aracısı ise, yukarıdaki iki örnekte oldukça uçucu, dağınık ve saçaklı bir görünüm sergileyen etkileşimlerin çerçevesi ne türden özellikleri bünyesinde taşımaktadır? Bu etkileşimlerdeki davranış ve ifadelerin yorumlanma ve örgütlenme esası hangi çerçeve ya da makullük düzeyinde tanımlanabilir? Bu etkileşimlerdeki zorunluluk yani kabul edilebilirlik ve uygunluk sistemleri ne türdendir, nasıl işlemektedir? Bir çerçeve, gömülü bir faaliyette uygun düşen ya da düşmeyeni belirleyebilme kapasi-

tesiyse, örnek 1'in ekolojisinde hangi türden bir çerçeve ne türden davranışlara yönlendirmektedir? Verili bir durumda bir davranışın yerindeliği ya da yersizliği, hatta hakikiliği ya da suniliği, en son tahlilde, katılımcılarının birbirlerine ilişkin beklentileriyle ve bu beklentilerin "karşılıksız" çıkmamasıyla (inandırıcılık) doğrudan ilişkiliyse, özellikle örnek 2'nin ekolojisinde gerçekleşebilecek bir etkileşimin "beklenti yapısı" nasıl bir görünüm arz etmektedir? Tüm katılımcılar açısından bilişsel mesai yükünü (yorumlama, alt metinlere odaklanma, vb.) önemli ölçüde arttıran bu etkileşim tipleri ne türden iletişimsel yetenekler gerektirmektedir, bu yetenekler ne türden bilgi formları ya da deneyim kesitleri üzerinden kazanılmakta ya da aktarılmaktadır? Ve son olarak: Benlikler (örneğin sanatçı olmak, sanatsever olmak, vb.), ontolojik bir çıkış noktasından ziyade, faaliyet sistemine gömülü roller sisteminin dramaturjik bir çıktısıysa; kısacası olmak yapmaksa, ama normatif bir halenin içinde kalarak yapmaksa, her iki örneğin ekolojisinde bu benliklere ne olacaktır? Diğer bir ifadeyle, bilhassa örnek 2 özelinde, neredeyse yapısal bir kuşku ve sunilik iddiası bir etkileşimin tüm katılımcılarını kuşattığında, daha somut biçimde söylemek gerekirse, bir rol performansının inandırıcılık iddiası baştan dışlandığında, dolayısıyla da rol sistemleri ve edimlerinin benlik temin edici nitelikleri belirgin şekilde zayıfladığında geriye ne kalacaktır? Tüm bu soruları daha âlimane ve genel bir şekilde formüle etmek gerekirse: Bireysel deneyimin yapısı ve yüz-yüze karşılaşmaların mantığı bağlamında; Türkiye'de gündelik yaşamdaki etkileşim çerçevelerinin en belirgin özellikleri nelerdir? Bu etkileşimlerde ne türden ilişki tipleri kendini açığa vurmaktadır? Hangi türden bir toplumsal matriste bu etkileşim çerçeveleri tek ve en uygun kalıp olarak karşımıza çıkmaktadır? Devamlılıklarını veya görece sürekliliklerini ne türden sistemik unsurlara borçludurlar?

Tüm bu soruları, kapsamlı sayılabilecek bir araştırma gündeminin temel izlekleri olarak görmek daha uygun olacaktır. Dolayısıyla elinizdeki çalışma bu soruların tümüne nihai cevaplar üretmekten ziyade bir dizi belirleyici hattı belirginleştirmek gayesindedir. Bunlardan en temel olanı şu şekilde formüle edilebilir: Türkiye'deki gündelik etkileşimler, "başkalaşmış ve muvazaalı çerçeveler" adı altında modellenebilecek/kavramsallaştırılabilecek bir dizi hususi çerçeveleme işlemi (kadraj) ve iletişimsel kapasiteyi bünyelerinde taşırlar. Bu başlangıç hipotezinin, temel analitik hattı tesis etmesi yanında, ilgilendiğimiz örüntüleri ortak kanının ve özellikle de ahlakın boyunduruğundan kurtarıp bir araştırma nesnesine dönüştürmek gibi bir avantajı vardır. Türkiye gündelik yaşamına içkin birtakım süreklilikler aranıyorsa eğer, ki bu arayışın "kolaycılığına" hemen aşağıda döneceğiz, öncelikle, bu kabilenin üyelerinin 24 saatlik bir süre zarfında birbirlerini hangi sıklıkla, doğrudan veya dolaylı olarak, "sahtelikle", "iki-yüzlülükle", "samimiyetsizlikle", "içi-dışı bir olmamakla" veya "numara yapmakla" suçladığına bakabiliriz. Daha başka şeyler de yapabiliriz: Tüm bu yargı kategorileriyle eş zamanlı kullanılan zıt kategorilerin hemen hemen aynı seviyedeki sıklığına da bakabiliriz: "özü-sözü bir olmak" "hakiki-samimi olmak" "nasıl görünüyorsa öyle olmak". Daha da ileri gidebiliriz: "Islak imza ve mühür" ve "bir nüshasını mutlaka al" takıntılarının neredeyse dinsel bir forma dönüştüğünü ve bu ilginç "iç-dış ikiliğinin" tesiriyle zedelenen inanç rejiminin sınırlı da olsa yeniden tesisi seferberliğinde, noter kurumunda hem kutsalın yeni tasdikçisini hem de inanç ticaretinin yeni yüzünü görebiliriz.

Kısacası tüm bu "görüngülerde" bir şeylerin "tezahürünü" görebiliriz. Kâh yozlaşmanın, ahlaksızlığın, kâh "geç" veya "tam" kapitalizmin kâh "eksik" veya "düzgün" modernleşmenin ya da en basitinden Marslıların bize bir "oyunu-

nun". Tek sınır, bakışınızın (teorinizin) sınırıdır. Şık ama spekülatif bir yazı dili ya da başlığa sıkıştırılan "sosyoloji" ya da "gündelik" ibaresi tüm bu arazların ya da yapısal olanın bilimsel ya da entelektüel bir iddiayla "tespitinde" size eşlik edebilir. Son noktayı koyacak ve devamında bu yöndeki her türden kavrama girişimini de gereksiz kılacak o cümle bulunmalıdır: "... tezahürüdür." Ancak "tezahürüdür" demek ya da "suçlunun", o "nedenin" ismini yazmak bir açıklama değildir, daha ziyade, Gregory Bateson'ın nefis ifadesiyle, "uyutucu bir ilkeye" başvurmaktır.[6] Molière'in *Hastalık Hastası*'ndaki doktorun, kendisine afyonun neden uykuyu tetiklediğini soran âlimlere verdiği şu cevapta olduğu gibi: "Çünkü uyutucu bir meziyete sahip." Yakından bakıldığında aslında tüm hipotezlerin, özellikle yeterince serimlenmediklerinde, kavratıyormuş yanılsaması yaratarak diğer tüm olası açıklama modellerini devre dışı bırakmaları ölçüsünde "uyutucu" bir risk taşıdıkları açık olmalıdır. Teorisyen üslubunun kendisinin izahın yerine geçtiği entelektüel geleneklerde bu risk haliyle çok daha yüksektir. Tümdengelim burada, ampirik çalılıklarda takip edilecek bir ön-patika olmaktan ziyade, bu dikenli ve sürprizli çalılıkları dolanmanın ve "tezahürüdür" dedirtecek o çalıyı (aslında asfaltın kenarındaki herhangi bir çalı da bu işlevi görecektir) bulmanın diğer adı olur. Burada çalılıkların (misal gündelik yaşamın) kendisine, örnekleme işlevi dışında, özel bir analitik ilgi yoktur.

Ancak aceleci itirazları bir nebze dindirmek adına birkaç hususu hatırlatmak uygun düşecektir. İlkin mesele ne teorinin reddi ne de ampirizme kapılmaktır; ne yapısal unsurları görmemek ne de mikroya sıkışıp kalmaktır. Bu türden "ezber" ifadeler her defasında zihnimizi meşgul ettiğinde, Whitehead'in "yanlış yerleştirilmiş [ya da yanlış yere ko-

6 Gregory Bateson, *La nature et la pensée*, Paris, Editions du Seuil, 1984, s. 92. [*Mind and Nature, A necessary Unity*, 1979.]

nulmuş] somutun sofizmi" [*the fallacy of misplaced concreteness*] uyarısını, yani soyutlamaların şeyleştirilme riskini hatırlamak etkili bir zihinsel hijyen egzersizi olabilir.[7] Eğer böyleyse, yaptığımız işin [ampirik] bir "modelleme" olduğunu, bunun farklı düzeylerde gerçekleştirilebileceğini (makro, mikro, vb.) ve bu analiz seviyelerinin hem önem açısından farklı şekillerde hiyerarşilendirilebileceğini hem de birbirleriyle çeşitli biçimlerde ("...tezahürüdür" formu dâhil ama yegâne form olmamak üzere) ilişkilendirilebileceğini en başta kendimize hatırlatmak gerekir. Her halükârda bu soruları her bir araştırmanın teorik tercihleri ve kendi bütünlüğü temelinde sormak yeğdir. Her türden "Sosyolojik Rabia" iddiasına karşı (tek âlim, tek teori, tek epistemoloji, tek metodoloji) Jean-Claude Passeron'un şu cümlelerini hatırlatmanın vaktidir: "Tarihsel dünyanın ampirik betimlemesinde tek bir protokol dili yoktur ve olamaz da. Sosyoloji, kümülatif bir bilgi biçimi, yani teorik bir paradigmanın tüm bilgi birikimini tanzim ettiği bir bilme biçimi değildir, olamaz da."[8] Dolayısıyla şimdilik, basitleştirdiği ve sınıfladığı ölçüde pedagojik açıdan işlevsel, âlimler dünyasında ayrışma ve hesaplaşmaların da aracı olabildiği ölçüde kurucu, fakat bir araştırmanın somut gündeminde ya da pratiğinde sıklıkla tali bu dikotomileri amfilerde bırakmak ya da polemik anlarda hatırlamak daha makul olacaktır.

Muhtemelen daha faydalı bir tartışma, teorik araçların, ki ülkemizde çoğunlukla ithaldir, kullanımı üzerine yürütülebilir. Bunun için de, hiç kuşku yok ki, önce kullanmak gerekir! Türkiye sosyal bilimler alanı pek kullanılmayan, sadece sergilenerek ve bilindiği gösterilerek yeterli sembolik kazanç elde edilen devasa bir teorik araç parkı görünümündedir. Fikri ürünlerin *export-import*'unda (ki aslında

7 Alfred North Whitehead, *Science and the Modern World* (1925), New York, The Free Press, 1967, ss. 51, 54-55, 58-59.

8 Jean-Claude Passeron, *Le raisonnement sociologique. L'espace non poppérien du raisonnement naturel*, Paris, Nathan, 1991, ss. 363-364.

export kısmı yoktur) boy gösteren mümessillerden, kendi yaptıkları denemeler üzerinden bu araçların somut biçimde nasıl işleyebileceğini "kullanıcılara" göstermeleri ısrarla istenmelidir. Bu aynı zamanda pedagojik bir yükümlülük olarak görülmelidir. İkinci husus ise kullanılan teorik cihazların toplumsal morfolojiye uygunluğudur. Fikri ürünlerin uluslararası dolaşımından her ülkenin entelektüel ve/veya akademik alanının yapısına, dış bağımlılıktan yerel monopollere, merdiven-altı üretime veya "aydın" tartışmalarına kadar çok sayıda parametreyi içinde barındıran bir meseledir bu.[9] Dolayısıyla sadece bize merkezi görüneni ve elinizdeki çalışmada tatbik etmeye çalıştığımız birkaç ilkeyi hatırlatmakla yetinelim:

1-Bir teori, herhangi bir nesneyi inşa eden ve bu inşa ediş şekliyle kendi sınırlarını ya da sınırlılıklarını da çizen (zira bir nesne farklı noktalardan çok farklı şekillerde inşa edilebilir) bir projeksiyon cihazıdır. Bir cihaz size "hakikatin anahtarını" vermez, kendisinde herhangi bir kutsallık taşımaz, sadece gösterilerek de bir fayda sağlamaz. Ne kadar kaliteli materyallerden imal edilmiş olsa da son tahlilde alelade bir cihazdır. Eğer kolektif onanizm seanslarına imkân tanıyorsa (şeyh uçmaz mürit uçurur ilkesini takiben) ya da bir grup (veya entelektüel tekke için) için kurucu kimlik olma statüsüne erişmişse bu, her şeyden önce o entelektüel alanın vasatlığına işaret eder.

2- Elinizdeki çalışmada, diğer başka teorik referansların yanında, Erving Goffman isimli ithal projeksiyon cihazını kullandık. Gündelik yaşamı bu makine ile kadrajladık, kesitler çıkarttık ve analize tabi tuttuk. Ancak nasıl ki bir cihaz çok nemli veya tozlu bir bölgede bazı sorunlar çıkartabilirse, burada da cihazımız hızlı bir şekilde sınırlılıklarını gösterdi.

9 Bu meseleyi uzun uzadıya tartıştığımız bir metin için bkz., Levent Ünsaldı, "Takdim", içinde, Pierre Bourdieu, *Bilimin Toplumsal Kullanımları*, Ankara, Heretik, 2013, ss. 11-53.

Sabit diskindeki kadraj tipolojisi çıplak gözle erişilen birtakım etkileşim örüntülerini çerçeveleyemedi zira bu örüntüler cihazda tanımlı değildi. Çok fazla seçeneğimiz yoktu: Ya bu "sapan" örüntüleri "görmeyecektik", ya onları mevcut kadrajlara "sığdırmaya" çalışacaktık ya da kayıtlı tipolojide olmayan ek kadraj tanımlamalarını cihaza yükleyecektik. Tercihimiz sonuncusu yönünde oldu: "başkalaşmış ve muvazaalı çerçeveler."

3- Kullandığımız cihazın bir diğer hususiyeti analiz seviyelerinin birbiriyle ilişkilendirilmesinde kendisini gösterdi. Toplumsal sahnelerden çekilen her bir kesit kadrajda dönüştü; teorik addedilen ampiriğin içine sızdı, onu başka bir yüzüyle gösterdi. Gündeliğin en sıradan, en ufak bir jesti ya da ifadesi yapısal addedilenle beraber yürüdü, beraber kadraja girdi. Önce teori sonra ampiri şeklindeki tedrisi bölünme yerini sürekli bir iç-içe girmeye, yer yer de makas değiştirmeye bıraktı. Cihazın soğumaya bırakıldığı anlar, faaliyetlerin genel ekolojisine ilişkin ek izahlar için bir fırsat sundu ve hemen akabinde kadraj, yeni kesit ve kayıtlarla kendi devimini takip etti. Kadraj, ayarları gereği, sadece toplumsal durumlara, o anlarda yapılanlara, denilenlere odaklandı; paylaşılan makullük formlarını keşfetmeye çalıştı. Tekil bireylere değil, beraber bir şey yapılan anlara, karşılıklı onama ve örtük mutabakatlara, iletişim çevrimlerine, kısacası etkileşimlere odaklandı. Cihazın temel çalışma prensibi şuydu: Etkileşim düzeni, toplumsal düzenin kiplerinden biridir. Etkileşimler üzerine çalışmak, bir anlamda tüm bir toplum üzerine çalışmaktır. Zira evrensel (genel) olan, Goethe'den mülhem bir ifadeyle, hususi (tekil) olanda mıhlıdır. Ancak bu hiçbir zaman birebir bir örtüşme (ya da tezahür etme) değildir, daha ziyade birbiri içine geçmedir.[10] Cihazımız da özellikle

10 Mikro addedilene daha fazla mukavemet sahası açarak, Henri Lefebvre bunu kendince şöyle ifade eder: "Makro, mikroyu belirlemez; onu sarar, kontrol eder, onun içine sızar (...) Mikro karşı koyar, muğlaklığı-

bu "birlikteliğe" yöneldi. Gündelik yaşamın çok farklı alanlarından (akademiden ticaret hayatına, oradan bürokrasi ya da kentsel yaşamın sıradan karşılaşmalarına dek uzanan bir yelpazeden) "çekip çıkartılan" etkileşim örüntülerinde keşfedilebilecek ortak hususiyetleri, kategorileri kavramaya çalıştı. Laboratuvar ortamında hücreleri tüm yönleriyle inceledikçe genel olarak organizma üzerine daha kesinlikli önermeler ileri sürebilecek bir biyolog misali, mercek altına aldığımız etkileşimlere ne kadar odaklandıkça onları kendine has biçim, ortaklık ve düzenliklerinde keşfetmekle kalmadık, aynı zamanda bu çarkları saran yapısal düzenekleri de başka türlü gözlemlenmesi güç yakınlıkta ve işler halde kaydedebildik. Varlık üzerine doğrudan bir ontolojik sorgulama kullandığımız teorik mercekle uyumlu değildi.

4- Hemen yukarıda bahsi geçen "çekip-çıkartma" faaliyetinin, yöntemsel açıdan bakıldığında, sadece toplumsal bilimlerde değil, tıp, hukuk veya psikanaliz gibi çok farklı alanlardaki çalışma ve tartışmaların tam merkezine oturan "vakalaştırma" [*casing*[11]] meselesine denk düştüğünü de burada hatırlatalım. Vaka, yaygın kanının aksine, ne verili bir olgu ne de dar bir tümdengelimci yaklaşım dâhilinde aranan ve illa ki bulunan örnektir; daha ziyade, teorik ve ampirik olarak addedilen ama aslında ayrılamaz bir bütünün iki ucu arasındaki bir polemiğin, karşılıklı bir keşif ve dönüştürme faaliyetinin ürünüdür. Vaka, ilkin, teorik bir sondajlama ya da taramanın nesnesi olmuş bir sahadan çıkarılmış bir cevherdir. Gerek "saha" gerekse de "vaka" olarak addedilen,

---

na rağmen ya da onun sayesinde." *Critique de la vie quotidienne*, Tome II: *Fondements d'une sociologie de la quotidienneté*, Paris, l'Arche, 1961, s.144.

11 "Vaka nedir" sorusu yerine "bir vaka nasıl oluşturulur" sorusunu ön plana çeken Charles C. Ragin, bu sorgulamaya, Howard S. Becker ile derledikleri şu çalışmada ayrıntılarıyla cevap verir: *What Is a Case ? Exploring the Foundations of Social Inquiry*, Cambridge University Press, 1992.

her daim teorik şamandıralara ihtiyaç duyar: Bir şeyin vakası olunur. Bu "şey", söz konusu cevheri bizatihi keşfeden, ancak keşfettiği cevherin etkisiyle de dönüşen (kâh desteklenen, kâh yetersiz düşen, kâh yeniden formüle edilen) teorik kancadan başkası değildir. O halde bir vaka, sıradan bir örnekleme vasfıyla hiç değil, onu bulan-kavrayan-açığa çıkaran, ama kendisi de bu esnada evrilen bir düşüncenin izahat gücünü sınama, geliştirebilme ve bu düşünceyi ilgili diğer vakalara sürükleyebilme kapasitesiyle değer kazanır.[12] Diğer bir ifadeyle vaka, iki temel hususiyeti ile öne çıkar: 1- güçlük çıkartır/soru sordurur; 2- keşfe ve izaha sevk eder. Ancak işlenmesi özen, yöntem, maharet ve sabır gerektiren bir cevher misali araştırmacıya kendini kolayca bırakmaz da. Bir yandan, tüm kendine özgü çizgileriyle tekil olarak kalmaya meyleder, diğer yandan, eş zamanlı biçimde genel olana da bakar, zira öbür türlü "bir vaka" niteliğine erişemeyecek ve sadece sıradan bir entite (kişi, grup, olay, vs.) olarak kalacaktır. Bu açıdan bakıldığında, bir vaka üzerine düşünmeye başlamak, hâlihazırda genele giden yola hazırlık yapmaktır. (Ancak hazırlık yapmak, ulaşmak demek değildir. Neye ulaşıldığı ancak çalışmanın sonunda belirecektir.) Bu, sıradan bir toplama işlemi de değildir. Yaygın kanının aksine, birden çok vakanın basitçe yan yana sıralanmasıyla hiçbir genellik seviyesine ulaşılamaz. Tersine, tek bir vaka bile, onun tüm tekilliklerini daha kapsayıcı bir

12 Aralarındaki tüm ciddi teorik farklılıklara rağmen vaka çalışmalarının temel metodolojisinin bu yönde seyrettiği ancak farklı araştırmacılarda farklı isimlerle detaylandırıldığı söylenebilir. Örneğin Howard Becker'de "analitik tümevarım", Jean-Claude Passeron'da "vakayla beraber düşünmek", Carlo Ginzburg'da "göstergesel paradigma" ya da Glaser ve Strauss'da "teorik örnekleme". Howard Becker, *Mesleğin İncelikleri, Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür*, Ankara, Heretik, 2014; *Peki ya Mozart? Peki ya Cinayet? Vakalar Üzerinden Akıl Yürütmek*, Ankara, Heretik, 2017; Jean-Claude Passeron, Jacques Revel, *Penser par cas*, Paris, EHESS, 2005; Carlo Ginzburg, *Traces. Racines d'un paradigme indiciaire*, 1979. Glaser, B.G. ve Strauss, A.L., *The Discovery of Grounded Theory*, Hawthorne, NY, Aldine Press, 1967.

dizi tasnif altında yeniden yorumlayan-kuran-işleyen-stilize eden ve böylece onu "bir şeyin [daha genel bir kategorinin] vakası"na dönüştürecek olan teorik momenti en başından itibaren bünyesinde taşıması ölçüsünde genele aralanmış bilkuvve bir kapıdır. Vakanın bu höristik gücü farklı alanlarda da uzun zamandır bilinir ve kullanılır, örneğin Tıpta (özellikle Psikanalizde) veyahut da Hukukta. Ancak vakayla beraber düşünmenin en maharetli örneklerinden biri Michel Foucault tarafından verilmiştir. Tek bir Pierre Rivière vakası üzerinden tüm bir dönemin (19.yy) psikiyatri pratikleri ve ceza hukuku arasındaki ilişkiye dair son derece zihin açıcı çözümlemelerde bulunmuştur.[13] Son olarak, her ne kadar farklı bir teorik perspektiften ve kavramsal setten hareketle gündelik yaşama yönelmiş olsa da, Michel de Certeau'nun aşağıdaki alıntısı yukarıdaki tüm karmaşık gelebilecek izahatın yetkin bir özeti niteliğindedir ve elinizdeki çalışmanın yöntemsel kasnakları için kısmen bir referans noktası teşkil edebilir:

> Burada söz konusu olan, tüm pratikleri içine dökebileceğimiz bir kalıba sahip olmak için değil, tersine, eylem şemalarını önce betimleyebileceğimiz, sonra bu şemalar arasında ortak kategoriler olup olmadığını araştırabileceğimiz ve devamında da bu kategorilerle pratiklerin tümünü izah edip edemeyeceğimiz bir genel model tasarlamaktır. Burada analiz, bilerek ve isteyerek, somut nesnesine uygunluğu ölçüsünde, teorik olanla somut olan, sonrasında da tekil ya da bağlamsal olanla genel olan arasında gidiş-gelişler yapmaya mahkûmdur.[14]

13 Michel Foucault, *Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur et mon frère. Un cas de parricide au 19e siècle*, Paris, Gallimard/Julliard, 1973. [Bir Aile Cinayeti, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, İlk baskı: 2007.]

14 GIARD Luce, "Histoire d'une recherche ", içinde, Michel de Certeau, *L'invention du quotidien*, Tome 1, Paris, Gallimard, 1990, s.16.

5- Tüm bu âlimane ve nesnelleştirici dilin sıkıştığı ve hiçbir zaman tam anlamıyla doyurucu bir cevap üretemediği temel bir meseleye kısaca değinerek bu girizgâhı kapatalım. Toplumsal bilimlerde kullanılan herhangi bir yöntemin sunduğu avantajlar ne olursa olsun, söz konusu yöntemi tatbik edecek kişinin rolü en nihayetinde merkezidir ve araştırmacıların, toplumsal yörünge hatlarına ve deneyim birikimlerine göre değişkenlik göstermekle beraber, nesneyle kurdukları ilişkilerde uygun düşen mesafeyi tutturmada sıklıkla bocaladıkları da sabittir. Sosyal antropolojide gayet iyi bilinen bu problem, gözlemlediğiniz kabile kendi kabilenizse eğer çok daha farklı ve zaman zaman da oldukça sancılı bir şekilde tezahür eder. Hele hele bu kabile sizin ve değer verdiğiniz insanların canını çok ama çok yakmışsa. Bazı sorunsallar sizi tüm varoluşunuzda veya hayatınızın bir kırılma döneminde yakalar. Böylesi bir bağlamda, amfilerde veya ders kitaplarında salık verilen epistemolojik mesafeyi ve soğukkanlılığı korumak her zaman kolay değildir. Görülecek bir hesabın varlığı, bitmemiş bir hikâyenin ağırlığı, sizi önü alınamaz bir kapışma isteğine sevk edebilir. Ve böylelikle yazdıkça yazarsınız, metin aralarına içinizdeki mağduriyet nevrozunu da serpiştirerek. Bugünden geriye baktığımda, son iki ya da üç yılda çeşitli mecralarda yazdığım ufak denemelerde, tematikler aynı kalsa da, sadece bu hissiyatı görüyorum: sancı, hınç, kapışma isteği. Dolayısıyla elinizdeki çalışma yaklaşık beş yıldan beri sürdürdüğüm bir araştırma gündeminin ilk çıktısı değil sadece, bakışımın başka bir yerden yola çıkıp başka noktalara konup konamayacağını görme denemesi de. Bunun için, Goffmancı metodolojinin sağladığı olanaklar dışında, başlangıçta kesinlikle farkına varmadığım ama fark ettikten sonra da bilinçli olarak sürdürdüğüm birtakım stratejiler izledim. Yazmaya başladıktan bir süre sonra, Türkiye üzerine yapılmış hiçbir çalışmaya, yerli ya da yabancı, referans vermediğimi ve daha da

ilginci, bazı kelimeleri hiç kullanmadığımı şaşkınlıkla fark ettim: örneğin, Kemalist, İslamcı ya da modern. Bu kelimelerin özellikle sosyolojideki kullanımlarının "uyutucu" bir nitelik taşıdığını ve hatta "bunlarsız" yürütülecek araştırma deneyimlerinin ilginç sonuçlar verebileceğini yüksek lisans veya doktora derslerimde zaman zaman paylaşmıştım. İşte şimdi böyle bir fırsata sahiptim ve bu fırsatı epistemolojik bir kopuş aracına ya da deneyimine dönüştürmeye gayret ettim. Çalıştığım nesne özelinde Türkiye referanslı çalışmalara yönelmememem de çok benzer bir gelişim ve mantık izledi. Bu fotoğrafı bambaşka bir makineyle ve bambaşka bir şekilde çekmek istiyordum, Türkiye özelinde çekilmiş hiçbir kareden ya da fotoğrafçıdan, yetkinliği ne olursa olsun etkilenmek istemiyordum. Ancak burada risk çok daha büyüktü. Mevcut kaynakların incelenmesi ve kullanımı çalışmaya güçlü bir artı değer, hatta bambaşka perspektifler kazandırabilirdi. Ama belki bundan da önemlisi, "literatür taraması" olarak anılan kısmın es geçilmesi, akademik tapınağın kutsallarından birine açıkça bir meydan okuma olarak da görülebilirdi. Bunların hepsini kabulleniyorum ve epistemolojik tercihlerimin mantığını kavrayabildiğini umduğum okuyucudan bana karşı anlayışlı olmasını rica ediyorum.

I- Serengeti Düzlükleri

Televizyonda bir belgesel izliyorum. Her zaman olduğu gibi, "Serengeti düzlüklerinde sıradan bir gün..." Yaşam mücadelesinde bu genç antilobu sayısız ve bilinmez tehlikeler bekliyor! Evet, en azından biz seyirciler için, amansız, acı sürprizlerle dolu ve seyri önceden kestirilemez bir yaşam mücadelesi bu: "Genç antilop birazdan başına geleceklerden habersizdi!" Ancak sahnedeki aktörler açısından baktığımızda, olan biten bu kadar da kestirilemez değildi muhtemelen. Genç çita ve antiloplar yüzyıllardan beri büyük ihtimalle aynı koşullarda, günün veya gecenin aynı anlarında, hemen hemen aynı noktalarda ve yine muhtemelen aynı taktiklerle birbirlerini karşılıyorlardı.

Belgeseli izlediğim odamda da sıradan bir gün... Duvardaki tablo, halen o asılı durduğu yerde. Her baktığımda bana hissettirdikleri de aynı. Zaten bu yüzden orada ve biricik. Yatağımın, bana bir sorun çıkarma ve bir anda çökme ihtimali şimdilik düşük. Kapasitesini biliyorum, tanımlı. Elektrik tesisatı geçenlerde sorun çıkardı. Sigorta attı çünkü fazla yüklenmişim. Benim dört ayaklı ev arkadaşımla ilişkim de sorunsuz. Zaten uzun yıllardır birbirimizi tanıyoruz, birbirimizin mekanizmasını az çok çözdük. Onun benim hakkımda ne düşündüğünü halen tam anlamıyla kestiremesem de benim ona nasıl "yaklaştığımı" biliyorum, onunla ilişkimde "insan" oluyorum. Burası benim dünyam işte, sanki her şey benim etrafımda dönüyor, sanki her şey benim için var. Her şey tanımlı ve dolayısıyla da dingin ve öngörülebilir. Burayı ben "inşa" ettim, ama belli "kullanımlar"

ve "tanımlar" dâhilinde; bu tanımlar tamamen bana özel olmayabilir ama ben kendimce öyle yaşıyorum en azından. Ayrıca tüm bu küçük evrenimin "esneme" sınırı da sonsuz değil, yani inşa ettiğim bu dünyadan neyi ne kadar talep edebileceğimi biliyorum. Musluğun contasının su kaçırabileceğini, elektrik tesisatına fazla yüklenmemem gerektiğini deneyimle öğrendim. Contanın su kaçırması başlı başına bir sorun değil elbette, ama yüksek miktarda bir su faturası ödemek istemiyorsam bu bir sorun.

Geçenlerde duşakabini değiştirmek için bir usta çağırdım eve. Fazla maharet gerektirmeyen sıradan bir montaj işlemi esasında. Hoş beşten sonra işe koyuldu. Ve çok kısa bir süre sonra, beklenen ama her zaman gizemini koruyan o müthiş soru geldi: "Abi, sende şuraya uygun vida var mı?" "Yok" dedim; "usta olan ben miyim sen misin" diye de hafifçe çıkıştım. Ters bir bakışla ve içinden söylenerek elindeki tornavidaya gözlerini çevirdi... Ne işe yarar ki vidasız bir tornavida? Kot pantolonun arka cebinde yarım yamalak durması ve "ustalığın alametifarikası" olması dışında. Bir ustayı usta yapan nedir gerçekten? Bir ustanın neden "başında" durulur ki, eğer gerçekten bir ustaysa? Eğer duruyorsam ve değilse, onu neden çağırdım? Tornavida artık yan tarafta bir yerde duruyor; ne işe yaradığı belli belirsiz öylece uzanmış yatıyor. Eller devreye girdi, duşakabini zorlayarak takmaya çalışıyor. Nesne direniyor. Olan biteni tedirginlikle izliyorum. Sinirler geriliyor. Müdahale etmem lazım. İşte şimdi zamanı deyip tam ağzımı açacakken sözümü kesiyor, sadistçe bir rövanş hissiyle: "Usta olan ben miyim sen misin?" Açıkçası, cevabı kolay olmayan bir soru. Ustanın ustalığı, vida istemesinde, ürün kullanım ve montaj kılavuzunu değersiz bir paçavraymışçasına bir köşeye atmasında ve benim ise onun "tepesinde" sürekli durmamda saklı belki de. Usta, muhtemelen ilk defa vida istemiyordu ev sahibinden ve ben de elbette bu türden bir senaryoyla ilk

kez karşılaşmıyordum. Başlangıçta her ne kadar kaotik gözükse de, tıpkı Serengeti düzlükleri gibi, usta-müşteri karşılaşmalarında da sıradan bir gün diyorum kendi kendime. Ama yine de kafamda şu kaçamak ve ısrarcı soru: "N'apıyoruz biz burada?"

II- Burada ne oluyor?

> Sıradan bir duruma ilgi gösterdiğimizde, 'Burada ne oluyor? [*What is it that's going on here ?*]' sorusunu kendimize sorduğumuzu varsayıyorum. Sorunun karışıklık veya kuşku anlarında açıkça; durum, kesinliklerimizi tehdit etmediğinde ise örtük olarak formüle ediliyor oluşu bir şey değiştirmez, bu soru sorulur ve sadece ve sadece, yapmamız gereken şeyi yapma şeklimizde cevap bulur.
>
> Erving Goffman[1]

Goffman'ın esasen sorguladığı husus, bireyler arasında bir "durum" dâhilinde şekillenen deneyimin nasıl örgütlendiği, diğer bir ifadeyle, yapılması gerekenin nasıl yapıldığıdır. Goffman, durumun olumsallıklarını önceleyecek ve bir anlamda ikincil kılacak ontolojik kerterizler (benlik, kimlik, vb.) almaz kendisine. Ancak gerçekliğin ve öznelliğin sınırsız uçuculuğu fikrine de pek kapılmaz. Sadece şunu iddia eder: Deneyim birtakım toplumsal çerçeveler etrafında örgütlenir. Bireyler, elbette, eylemlerinin sonuçlarını öngörebilecek ve değerlendirebilecek, hem normatif hem de stratejik sezgileri olan varlıklardır. Ancak bu onları hür iradenin şampiyonları da yapmaz. Aktörler birtakım biyografik unsurlarla sahnede yer alırlar. Etkileşimsel koordinatlar her karşılaşma veya durumda yeniden icat edilmez; kültürel manada çerçevelidirler. Goffman birincil bir çerçeveyi şöyle

1 Erving Goffman, *Les cadres de l'expérience.* Paris, Editions de Minuit, 1991, s. 16. [*Frame Analysis*, 1974.]

tanımlar: "Verili bir durumda, bu durumun başka türlü anlamsız olacak şu veya bu görünümüne bir anlam atfetmeye imkân tanıyan çerçeve birincildir."[2] Isaac Joseph, Goffman terminolojisinde terimin ne anlama geldiğini daha sarih bir şekilde şöyle ifade eder: "Çerçeve, etrafımızda olup biteni anlamamıza ve müdahil olmamıza imkân tanıyan, toplumsal deneyimin pratik ve bilişsel düzeneğidir. Bir çerçeve, bir durumu tanımlama ve yorumlama şeklimiz kadar, süregiden eyleme katılma şeklimizi de yapılandırır."[3]

Bu noktada Goffman *stricto sensu* bir yorumlayıcı sosyoloji anlayışından net biçimde ayrılır. Durum özneler-arası bir gerçeklik olarak görülseydi, aktörlerin eylem saiklerine ya da kavrayış dünyalarına nüfuz etmek için "anlamacı" yönteme başvurması makul olabilirdi. Ancak Goffman için aktörler sadece işgal ettikleri yerlerin "kiracılarıdır". Bu pozisyon, aktörler "Genelleştirilmiş Öteki"nin senaryolarını oynar diyen G. H. Mead[4] ya da yine aktörlerin riayet ettikleri motif gramerini inceleyen K. Burke'ün[5] pozisyonuna yakındır. Dolayısıyla, üzerindeki etkisi ne kadar önemli de olsa ve hatta birincil çerçevelerin bilişsel bir yapı olarak değerlendirilmesi eksik ancak zorlama olmayan bir okuma da olsa, Goffman'la Schütz'cü bir fenomenoloji arasında önemli bir mesafe olduğu hatırlatılmalıdır. Bu konumlanma yöntemsel seviyede de birtakım sonuçlar doğurur. Goffman için söz konusu olan, örneğin mülakatlar üzerinden, aktörlerin bilişsel dünyalarına sızmak değildir. Tersine, faaliyet sisteminin sıklıkla farkında olunmayan ve irade dışı özel-

2 Erving Goffman, *a.g.e.*, s. 30. Bu çerçeveler birincildir çünkü herhangi bir kökensel veya ön yoruma tabi değillerdir.

3 Isaac Joseph, *Erving Goffman et la microsociologie*, Paris, PUF, 2009, s. 123.

4 George Herbert Mead, *Zihin, Benlik ve Toplum*, Ankara, Heretik, 2017, ss. 179-195. [*Mind, Self, and Society,* 1934.]

5 Kenneth Burke, *A Grammar of Motives*, Berkeley, University of California Press, 1945.

liklerini izah etmektir. Etkileşimin dinamiği kafalarda değil, dışarıdadır, durumda saklıdır. Buna nüfuz etmek için de en elverişli yol, *in situ* ve *in vivo*, "sistematik olmayan natüralist gözlem"dir: yöntemsel durumculuk. [6]

> Temel davranış materyali, içinde bulunulan bir durumda her birimizin kasıtlı ya da değil [etkileşime] dâhil ettiği bakışlar, jest ve mimikler, vücudun aldığı biçimler ve sözlü ifadelerdir.[7]

Burada kısaca "etkileşim"den ne anlaşılması gerektiğini açmak da faydalı olacaktır. Şöyle bir tanım sunuyor Goffman: "Etkileşimi kabaca, bedensel olarak birbirlerinin doğrudan huzurunda bulunan katılımcıların, birbirlerinin eylemleri üzerinde tatbik ettikleri karşılıklı etki olarak tanımlayabiliriz." Terimsel bir tartışma içine girmeksizin, Goffman'ın verdiği bu tanımın, yakından takip ettiği Gregory Bateson'daki iletişim tanımına çok yakın olduğunu belirtmek gerekir. Goffman'ın, genel bir tematik olarak "iletişim" kavramına karşı mesafeli olduğu bilinmekle beraber,[8] etkileşim kavramını ele alış ve kullanış şekli, Bateson ve ekibi nazarında (Palo Alto Ekolü, Kaliforniya[9]) "iletişim pragmatiği" olarak adlandırılabilecek alana denk düşebilir. Aradaki yakınlığı görmek için Bateson'un iletişim tanımını da aktaralım: "İletişim sadece, açık veya yönelimli sözel mesajların aktarımına indirgenemez. İletişim, öznelerin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri süreçlerin tümünü de içerir.

6 Erving Goffman, *Kamusal Alanda İlişkiler, Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri*, Ankara, Heretik, 2016, s.16. [*Relations in Public: Microstudies of the Public Order*; 1971.]

7 Ervin Goffman, *Etkileşim Ritüelleri*, Ankara, Heretik, 2016, s. 9. [*Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*, 1967.]

8 Buna karşın 1953 tarihli doktora tezi şu başlığı taşır: *communication conduct on an island community. Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* (İstanbul, Metis, 2009) başlıklı eserine temel teşkil etmiştir.

9 Daha fazla bilgi için bkz., : Jean-Jacques Wittezaele, Teresa Garcia, *À la recherche de l'école de Palo-Alto*, Paris, Le Seuil, 1992.

Bu tanım, her eylem ve olayın, bir beşer varlık tarafından fark edildiği andan itibaren, iletişimsel görünümler içerdiği öncülüne dayalıdır."[10] Bu açıdan bakıldığında, elinizdeki çalışmada etkileşim ve iletişim (bu sonuncusu münhasıran pragmatik ve kişilerarası boyutuyla) birbirinin yerini alabilecek şekilde kullanılmıştır.

Diğer taraftan, bir toplumdaki birincil çerçevelerin o toplumun kültürel evrenine dâhil olduğu da yeterince açık olmalıdır. Bu manada kültür, çerçevelerin çerçevesi veya meta-çerçeve olarak işler. Kültür, daha sınırlı ve işlevsel bir ifadeyle, "bir grup veya toplumun üyesi olmak için bilinmesi gereken her şeydir."[11] Bir grubun üyesi olmak en basitinden kestirilebilir olmak anlamına geldiğine göre,[12] kültür burada esasen, paylaşılabilir ve aktarılabilir bir bilgi stoku veya daha doğru bir ifadeyle çok genel bir gösterge veya sinyal sistemi olarak işler. Bu sistem, mikro dünyalardaki durumlara "bağlanır", kadrajlara "sızar" ve böylelikle verili bir bağlamdaki toplumsal ilişkilerin temel öncüllerini tesis eder. Bu türden bir kozmoloji, bir değer sistemi veya rol, statü ve sınıf öncüllerine ilişkin unsurlar içerdiği gibi insan-insan ve insan-doğa ilişkileri üzerine örtük ve kapsamlı bir metafizik de içerebilir.

---

10 G. Bateson, J. Ruesch, *Communication et Société*, Paris, Seuil, 1988, s. 6. [*Communication: The Social Matrix of Psychiatry*, 1951].

11 Tanım, antropolog Ward Goodenough'a aittir. Alıntılayan: Yves Winkin, *Anhtropologie de la communication*, Paris, Editions du Seuil, 2001, s. 14. Tamamı şöyledir: "Bir toplumun kültürü, bu toplumun üyeleri nazarında kabul edilebilir biçimde davranmak için bilinmesi ya da inanılması gereken her şeyden ibarettir." Ward Goodenough, "Cultural Anthropology and Linguistics", içinde, Dell H. Hymes (der.), *Language in Culture and Society: A Reader in Linguistics* and *Anthropology*, New York, Harper and Row, 1964, s. 36.

12 Formül, iletişim ve kinesik (jestbilim) çalışmalarının öncü ismi Ray Birdwhistell'e aittir. Alıntılayan: Yves Winkin, *a.g.e.* s. 14. Birdwhistell ayrıca, Goffman'ın Toronto'daki lisans eğitimi sırasında antropoloji derslerini takip ettiği kişidir. Temel eseri: *Kinesics and Context*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1970.

En sıradan bir etkileşim, örneğin saniyelik bir selamlama bile, tüm bir kültürel repertuardan ve toplumsal rol öncüllerinden izler taşır. Aksi mümkün değildir. Ama bu "iz", herhangi bir indirgemeci kolaycılığa da müsaade etmez; tersine, kendinde bir analiz seviyesi gerektirir. Goffman'a göre söz konusu olan, yapılar ve etkileşimsel düzenekler arasındaki "gevşek bir bağlaşım"dır [*loose coupling*].[13] Bu fikre yerinde bir örnek, yine Goffman'ın, reklamlarda kadın bedeninin sunumuna ilişkin olarak, *Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet* başlıklı çalışmasında bulunabilir.[14] İncelenen her bir reklam klişesinde, sadece erkek ve kadın bedeninin birbirine göre konumlanmasında değil, sunulan dekorun tümünde (uzamın paylaşımından nesnelerle kurulan ilişkiye dek her ayrıntıda) cinsiyetçi kodların neredeyse grotesk bir kullanımı söz konusudur. Bu muhtemelen izleyici ya da tüketici için de böyledir. Neticede reklamlar, hiç şüphe yok ki, fazlasıyla abartılı bir "kurgudur". Ancak bu, gündelik yaşamda gözlemlenebilecek cinsiyetler arası filli karşılaşma ya da sahnelemelere de aynı toplumsal referansların kaynaklık edebileceği gerçeğini değiştirmez.

> Reklamcılar, kullandıkları ritüelleşmiş ifadeleri kendileri oluşturmazlar; adeta, dâhil olduğumuz toplumsal durumlarda hepimizin yararlandığı aynı repertuardan, aynı ritüel ifadelerden faydalanırlar ve amaçları da aynıdır: yaşamın olağan akışında göze öylesine ilişen eylemleri daha okunaklı hale getirmek. Bir anlamda, reklamcılar geleneklerimizi gelenekselleştirir, hâlihazırda stilize edilmiş olanı daha da stilize ederler. Kurguları sadece birer hiper-ritüelleştirmedir.[15]

13 Erving Goffman, "L'ordre de l'interaction", içinde, *Les moments et leurs hommes* (der. Yves Winkin), Paris, Minuit, 1988, s. 216.

14 Erving Goffman, *Gender Advertisements*, New York, Harper & Row, 1979. [*Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet*, Ankara, Heretik, 2020.]

15 *A.g.e.*, s. 235.

Eğer böyleyse, izleyicinin bir reklamı "alımlayabilmesinin" ilk koşulu da burada yatar zira reklamcı ve izleyici, her ikisi de aynı toplumsal kodlardan hareketle "anlamlandırırlar." İlki (reklamcı), sahnelerini kurarken, bu kodları (genel repertuar diyelim) "göze sokarcasına" abartılı kullanır ("kurgu" ifadesi tam da burada anlamını bulur). Burada reklamcı, "doğru metni-sözü" fısıldayan, sürekli hatırlatan bir toplumsal suflör gibi çalışır, fakat ilginçtir ki onu doğrudan ilgilendiren, performansın ya da pratiklerin kendisi değildir. Daha ziyade, verili bir ilişki tipinde ya da bir fikir karşısında ne hissetmemiz, nasıl davranmamız, nasıl düşünmemiz, kısacası farklı durumlarda ne olmamız, ne türden bir model-kalıp içerisinde yer almamız gerektiğiyle ilgilenir. Diğeri (izleyici), bu toplumsal suflörü rahatlıkla anlar zira bu türden hatırlatma ya da ipuçlarıyla daha önce de karşılaşmıştır; ancak hiçbir zaman bir reklamcının sahnelemesinde aldıkları *birebir* görünümleriyle değil, daha ziyade, gündelik deneyimlerin ya da sahnelerin kendine has seyrinde, belli-belirsiz, az-çok farkında olunan, dağınık, yer yer muğlak ancak her halükârda yapılandırıcı şekilleriyle. O halde şurası açıktır ki yapı ve durum, etkileşim ve repertuar, mikro-makro, ne birbirini dışlayan ne de birbirine indirgenebilen "birlikteliklerdir." Şöyle diyor Goffman:

> Böylelikle genel olarak (ve tüm nitelemeleri bir kenara bırakırsak) bulduğumuz şey, en azından modern toplumlarda, toplumsal yapılar ve etkileşimsel pratikler arasında dışlayıcı olmayan bir bağ, 'gevşek bir bağlaşımdır'; yapıların ve katmanların daha geniş kategoriler içerisinde yer bulması ancak bu kategorilerin kendilerinin, yapısal dünyanın hiçbir unsurunda harfiyen karşılıklarının olmaması; bir anlamda, farklı yapıların etkileşimsel çarklara sarması.[16]

16 Erving Goffman, "L'ordre de l'interaction", içinde, *Les moments et leurs hommes* (der. Yves Winkin), Paris, Minuit, 1988, s. 216.

Kültür özelinde, burada bir dizi uyarı kendisini hissettirmektedir. İlkin, kültürel evrenle ve de özellikle çocukluk dönemi sosyalizasyonuyla, psikologların ifade ettiği gibi "kişilik örgütlenmeleri" arasındaki ilişki her ne kadar kaçınılmaz gözükse de,[17] bu yönde herhangi bir kültüralist coşkuya ya da belirlenimciliğe de kapılmamak gerekir. Birey, en ufak bir düşünümsellikten yoksun, yani davranış kodları seviyesinde neyi içselleştirdiğinin veya yaptığının farkında olmayan, Garfinkel'in nefis ifadesiyle "kültürel ahmak" [*cultural dope*] değildir.[18] Kültürel evren, ne bir grubun (veya halkın) ruhu ne de bu yöndeki yarı psikanalist yarı kültüralist nedensellik zincirlerinin dehlizidir. Sadece bir sinyalizasyon sistemidir ve her sinyal sistemi gibi zıtlıkları veya ikilikleriyle beraber vardır. Dolayısıyla, ikinci olarak, kültürel evreni tüm bu çoğulluğunda, birbirini kesen ama çelişen önceliklerinde, muhtelif kavşaklarında ve kaçış rampalarında kavramak gerekir. Örneğin, kişisel menfaatini kollama ve menfaatsizlik ilkeleri bir toplumda eşit derecede yüceltilebilir. Ancak Boltanski ve Thévenot'yu takip edersek,[19] bu ilkelerin her biri farklı eylem rejimlerine dayalı dünyaları (*cité*) işaret eder; dolayısıyla olağan şartlarda aynı alt evrende bir araya gelmezler. Her biri kendi evreninde, bir eyleme ilişkin mukayese ve gerekçelendirmelerin yürütüleceği veyahut da bir eylemin "yerindeliğinin" ya da "yersizliğinin" kıymetlendirileceği temel normatif düzeneği kurar. Örneğin, içinde bulunulan evrenin mantığına uyulmak isteniyorsa, aşkta

17 İlk dönem Amerikan kültürel antropolojisinin bu yöndeki zengin betimlemeleri için bkz.: Margaret Mead, *Coming of Age in Samoa* (1928), *Sex and temperament in three primitive societies* (1935); Ruth Benedict, *Patterns of Culture* (1934); Ralph Linton, *The Study of Man* (1936), *The Cultural Background of Personality* (1945). Psikanaliz ve kültürel antropoloji arasındaki zihin açıcı bir buluşma için bkz.: Erik Erikson, *Childhood and Society* (1950).

18 Harold Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1967, s. 68.

19 Luc Boltanski et Laurent Thévenot, *De la justification : les économies de la grandeur*, Paris, Gallimard, 1991.

(yani hissi-samimi ilişkiler evreninde) hesap yapılmaz ama ticarette (paranın dünyasında) hesap esastır. Fiiliyatta işlerin tam anlamıyla böyle yürüyüp yürümediği bahsi geçen yazarların sorduğu bir soru değildir, mühim olan (ki bu noktada haklıdırlar), menfaat ve menfaatsizlik ilkelerinin bu evrenlerdeki çatışma veya sınama (*épreuve*) anlarında, yani durumsal surette, bir eylemin uygun düşüp düşmediğinin gerekçelendirildiği (*justification*) ve bu yolla da eylem sahibinin aksiyolojik açıdan büyüklüğüne (*grandeur*) ya da küçüklüğüne karar verildiği temel çıpaları sağlamalarıdır.[20]

Ancak bir toplumdaki normatif zemin her zaman bu derece net biçimde kadastrolanmış olmayabilir. Örneğin, mahir bir gözlemcinin aktardığına göre,[21] Amerikan siyasal evreninde bir siyasetçinin, kamusal olana kıyasla öncelikli olarak kendi çıkarları peşinde koşmasında ve işgal ettiği herhangi bir konumu bu yönde kullanmasında herhangi bir beis yoktur. Hatta ve hatta bunun gerekli bir "kötülük" olduğu düşünülür zira sadece hırslı, egoist ve yer yer acımasız insanlar başarılı olabilir. Ancak şaşırtıcı olan şudur ki, aynı siyasal evren, bu niteliklerle tamamıyla uyumsuz görünebilecek birtakım püriten ahlak ilkelerine de azami vurgu yapabilmektedir (topluluğun iyiliği ve refahı için çalışmak, dayanışma ya da dürüstlük gibi). Bu durumda ise şu türden bir senteze ulaşılmış gibidir: Siyasetçinin iktidar nimetlerinden

20 Boltanski ve Thévenot toplamda 6 evren (*cité*) sayar: sanayi dünyası (temel ilke: etkinlik-verimlilik) ; ticaret dünyası (rekabet), hane dünyası (kişisel ilişkiler, gelenek), kamusal dünya (ortak çıkarların üstünlüğü), ilhamlar [sanat-edebiyat] dünyası (ilhamın indirgenemezliği), görünümler-görüşler dünyası (diğerinin bakışının-görüşünün dikkate alınması gerekliliği). Yakından bakıldığında, Boltanski ve Thévenot'nun sunduğu bu modelin, en azından alt-evrenlerin kendi kıyas ölçütlerini tesis etmesi anlamında, Bourdieu'nün alanlarının hususi işleyiş mantıklarıyla kısmen örtüştüğü rahatlıkla fark edilebilir. Bkz., Pierre Bourdieu, *Seçilmiş Metinler*, Ankara, Heretik, 2013.

21 Jurgen Ruesch, "La communication et les valeurs américaines", içinde, G. Bateson, J. Ruesch, *Communication et Société*, Paris, Seuil, 1988, s. 70.

yararlanmasında bir sakınca yoktur ancak bunu makul görülen yollarla ve ölçülerde yapması ve özellikle de, içinden çıktığı topluluğun da bundan yeterince faydalanması şartıyla:

> Eğer siyasetçi iktidarını kullanmıyorsa onun ahmak veya zayıf olduğu düşünülür. Grup, iktidarı ele geçirmesinde ona isteyerek yardımcı olur. Ancak yetki süresi sonunda, siyasetçinin elindeki iktidar ve imkânlar, başka bir kişi üzerine yatırılmak üzere onun elinden alınır. İpler grubun eline geçer. Bundan dolayıdır ki siyasette üç kereden fazla seçilmek nadirdir; elde edilen zenginlikler, büyük bir kısmı devlete geri dönmeksizin (vergi ya da bağış olarak), nadiren muhafaza edilir. Bir üçkâğıtçının uzun süre "dalavere" çevirmesine müsaade edilmesi bir istisnadır.[22]

Yine örneğin, ihtiyacı olanlara ya da "zayıflara" yardım ilkesi, liberal değerler etrafında örgütlenmiş herhangi bir toplumda dahi geniş yankı bulabilir. Ancak bu ihtiyaç halinin, kişinin iradesi dışındaki koşullardan kaynaklanması gerektiği düşünülür. İrade zayıflığı, tembellik ya da birtakım hazlara düşkünlük gibi sebeplerden kaynaklı olduğu düşünülebilecek zayıflıklar hoş görülmez. Bu minvalde hayli ilginç bir örnek Fransa'dan verilebilir. *Le Parisien* gazetesinin haberine göre (10 Şubat 2020), Engellilerden sorumlu Devlet Bakanı Sophie Cluzel, bakanlıklarınca Engellilerin cinsel ihtiyaçlarını karşılamak için bir çalışma başlattıklarını ancak bunun yasal çerçevesinin, hâlihazırda bu yönde hizmetler veren dernek ve ilgili taraflarca tartışılması gerektiğini belirtmiş. Haber iki açıdan kayda değer: Ne tür edimler fuhuş kapsamında değerlendirilebilir? Bunun dernekler ya da devlet tarafından örgütlenmesi neyi değiştirir? Ancak esas soru şudur: Engellilerinin cinsel ihtiyaçlarıyla dahi ilgilenen bir kamu ya da toplum (ki burada bizim açımızdan en ufak bir sorun yoktur), sokaklarında sefalet içinde yaşayan, donan, ölen binlerce evsizine bu derece özenli bir yaklaşım

22 *A.g.e.*

göstermemektedir. Sebebi oldukça basittir: Toplumsal-sınıfsal engeller, irade dışı engeller ya da belirlenmeler olarak görülmez.

O hâlde görülmekte ki, daha ileride de yeniden altını çizeceğimiz üzere, bir ilkenin ya da kuralın mekanik takibi veya yorumlanmasından ziyade konvansiyon olarak bir pratikten ve bunun dayandığı, gücünü aldığı normatif haleden ya da öbekten bahsetmek uygun düşecektir. Boltanski ve Thévenot'nun incelediği türden toplumlarda kültürel sinyalizasyon, ana arterleri (eylem rejimlerini) müteakip görece farklılaşmış ve çeşitlenmiştir.[23] Ancak yukarıdaki örnekler, bu farklılaşmanın hiçbir zaman mutlak ve keskin olmadığını, hatta başlangıçta uzlaşmaz gözükebilecek birtakım ilke ya da pratiklerin aynı normatif dairede, birtakım şerhlerin düşülmesi ve temel eylem mantığının muhafaza edilmesi kaydıyla birbiriyle buluşabileceğini gösterir niteliktedir.

Farklı bir tarihselliğin ürünü olan diğer bazı toplumlar ise, bünyelerinde taşıdıkları başka türden normatif eklemlenme ve saçaklanmalarla ayırt edilebilirler. Çok kaba hatlarıyla belirtmek gerekirse, buradaki temel dinamik, normatif halelerin (ya da eylem mantıklarının) görece farklılaşarak-ayrışması değil, paradoksal biçimde, farklılaşırken-iç içe girmesidir. Bu açıdan bakıldığında, sanki bir ironiyle dile getirilmişçesine "geçiş" halinde olduğu söylenen toplumlardır bunlar. Etimolojik olarak incelendiğinde geçiş, "ötesine geçmek" anlamı taşır; bir aşamanın geçilmesini, geride bırakılmasını ve yeni bir forma yönelme hareketini içerir. Ancak burada "geçiş", sanki bir şeyin iki hali arasında sürekli bir salınımı veyahut da iç içe geçmeyi ifade eder

23 Bu temel antropolojik öncül tüm sosyolojinin ve alt dallarının (siyaset sosyolojisi, ekonomik sosyoloji vb.) oluşum esasını da verir. Keza klasik ve çağdaş sosyoloji metinleri de değişen ölçülerde ama kaçınılmaz olarak bu ön-kabulden, yani kendilerine özgü kurucu bir mantık etrafında şekillenmiş, dolayısıyla da az-çok ayrışmış alt-evrenler-alanlar fikrinden hareket ederler.

gibidir. Bu salınım sıklıkla bir "istikrarsızlık" emaresi olarak okunur; bu toplumların bu sefer de bir krizden "geçmekte" olduklarından bahsedilir. Oysa yakından bakıldığında, ilk bakışta bir istikrarsızlık veyahut da "sabitlenememe" sorunu (zira sürekli "geçmektedirler") olarak görünen şeyin aslında kendine has bir sosyallik formu içerdiği görülecektir. Bu form, eylem mantıklarını görece farklı alanlara dağıtmaz; tersine, görece geçişkenliği tesis eder. Daha doğrusu, toplumsal alanların morfolojisi, farklılaşma ve iç-içe girme eğilimini eş zamanlı olarak bünyesinde taşır. Örneğin bürokratik alan, kendi hususiyetini tesis ettikçe, yani bürokratikleştikçe, kendisini her türden patronaj ağlarının etkisine daha da açabilir.[24]

Ekonomik yaşam liberalleştikçe, siyasetin, yandaşçı ilişkilerin ve cemaat ağlarının büyüyen etkisi altında eş zamanlı olarak hem daha açık hem de daha kapalı bir yapıya bürünebilir.[25] Üniversite, sürekli yenilenen ve kılı kırk yaran akademik atama ve yükseltme kriterleriyle kendi "evrensel" hususiyetini tesis edermiş gibi gözükürken, yine aynı zamanda, rektör ve onun siyasi hamilerinin yakın gözetimi altında, eş-dost-ve-akrabalardan müteşekkil ufak bir aile sıcaklığı da yaşatabilir.[26] YÖK, kadro kullanım yetkilerini

24 Hatta bazı durumlarda doğrudan aile bağları da belirleyici olabilir. Aşağıdaki haber, kural tapınağının şövalyeleri yargı mensupları için eşlerinin önceliğini hatırlatır niteliktedir: "FETÖ ve DHKP/C üyesi olduğu iddiasıyla tutuklanan ve geçen aylarda tahliye edilen Bakırköy Cezaevi hekimi Alp Çetiner'le ilgili soruşturmayı yürüten dönemin Bakırköy Cumhuriyet Başsavcı Vekili Ömer Faruk Aydıner'in doktor olan eşi Nermin Aydıner'in, yaklaşık bir ay önce Çetiner'in yerine atandığı ortaya çıktı." [Cumhuriyet, 23 Kasım 2017].

25 Zira "iş yapılacak" muhataba ilişkin örtük hipotezlerin neredeyse sınırsız olduğu kuşkucu-güvensiz bir bağlamda, "paydaş-yandaş" sayısını sınırlamak en makul yol olarak görülebilir; bu durumda, kapitalizmin "doğası" gereği "yayılmacı" bir strateji takip etmektense bir ticaret kabilesinin görece güvenli bağları içerisinde kalmaya meyledilir.

26 Örneğin şöyle bir haber: "Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde açılan sınavı, öğretim üyelerinin eş ve çocukları kazandı." [Sözcü, 14 Ağustos 2018]. Buna ilişkin olarak Üniversite yönetiminden yapılan açıklama,

doğrudan üniversite yönetim kurullarına devrederek hem bu aile ortamını güçlendirmeye (Saray'a kadar en geniş anlamıyla)[27] hem de üniversitenin özerkliği yönündeki en temel taleplerden birini gerçekleştirmeye de katkı sunabilir. Ve tüm bunları yaparken, yetkililerinin ifadeleriyle, "yükseköğretim kurumlarında üniversite kültürünün oluşmasını" da amaçlayabilir. [Yeni Şafak, 30 Kasım 2018.]

Bu temel zemin, konumuzla ilgili tematiklere farklı bir doku verecektir; en başta da rol-benlik ilişkisine. Metnin ilerleyen kısımlarında uzun uzadıya ele alacağımız üzere, benlik, durum[d]a kayıtlı bir rol yorumudur. Ancak burada önemli olan, yorumun şahsi niteliğinden öte, verili bir çerçeveye oturmasıdır. Benlik bu bağlamda tamamıyla dışa dönüktür, çerçeve ve diğer katılımcılarla vardır, yorumladığı kadar yorumlanır. Sahnenin ve senaryonun, aktörün performans sınırlarını çizmesi gibi, çerçeve de benliğin manevra alanına sınırlar koyar. "Öyleyse bir benlik, bireyin bir ko-

rant veya şantaj gibi başka toplumsal evrenlere ait olduğu düşünülebilecek birtakım davranış örüntülerini (örneğin bir aile içerisinde de olağan şartlarda rant veya şantajdan bahsedilemeyeceği gibi) akademik olumsallıklar uzamına yerleştirerek, bu genel uzamdaki aktörlerin davranış-polemik-muhakeme öncüllerine dair ipuçları sunmaktadır: "Üniversite Genel Sekreteri Hakan Yekbaş skandalı şöyle savundu; 'eleman alımında ve yöneticilerin yakınlarının görevlendirilmesinde kayırma söz konusu değil. Koşulları uyan herkes sınava giriyor ve başarılı olan kazanıyor. Yeni yönetimi hazmedemeyenler var, rantları kesildi, şantaj yapıyorlar'." [Sözcü, 14 Ağustos 2018].

27 Hürriyet, 20 Eylül 2018: "Çorum Hitit Üniversitesi'nde görevli yaklaşık 30 akademisyenin soyadlarının aynı olması sosyal medyada 'aile üniversitesi' yorumlarına neden oldu. Hürriyet'e konuşan Rektör Prof. Dr. Reha Metin Alkan, çalışanların liyakatle işe alındığını savunarak 'Karı kocanın birlikte çalışması yasak mı' dedi." Anlaşılıyor ki 2018 tarihli bu haber bile Çorum Hitit Üniversitesi'ndeki (ÇOMÜ) aile içinde kalma eğilimini değiştirememiş: "Ailemizin üniversitesi (ÇOMÜ)! Akraba sayısı 250'yi aştı. Üniversitedeki eş, dost, akraba atamaları sadece akademik personel içinde 250'yi aştı. Yükseköğretim Kurulu (YÖK), üniversiteleri "cezası var" diyerek uyarsa da kişiye özel ilanlarla kurulan akademik kadroya, idari personel ve işçi kadroları da eklenince ÇOMÜ'deki skandal yüzlerce kişilik bir akrabalık ağına dönüştü." Cumhuriyet, 23 Nisan 2019.

numa girmesini fiilen bekler; bireyin, üzerindeki baskılara uygun davranması gerekir, böylece kendisi için hazır bir *ben* bulacaktır. Kenneth Burke'ün deyişiyle, yapmak, olmaktır.[28]"

"Olunan şeyin" hakikiliği ise, herhangi bir mutlaklık veya ontolojik kerterizden ziyade, çok daha basitçe, bir etkileşimdeki münasiplik izleklerine (ki yüksek düzey normatiflik içerir) yani çerçeveye uygunluktur. A. Ogien bunu şöyle ifade ediyor: "Burada hakikilik, bireyin bütünlüğünü garanti altına alan bir benliğin özünde var olan bir nitelik olarak ortaya çıkmaz. [Hakikilik] daha ziyade, bir durumun önceliğinde, kişinin davranışlarının, söz konusu eylemin içine yerleştiği kaydın gerekliliklerine uygun olup olmadığını yargılayan bir katılımcı kitlesi tarafından bireye atfedilen bir özelliktir."[29] Buraya kadar her şey yeterince açık gözükmekte. Ancak bunun evrensel bir özellik taşıyıp taşımadığı sorusu çok geçmeden akla düşecektir. Shetland adalarındaki etnografik deneyimi esnasında Goffman da bu soruya takılır.

> Kıymeti yeterince bilinmeyen bir husus daha eklemek istiyorum. Görev-benzeri faaliyetlerin bir kümesi kimlik-temin-eden bir role bürünmeden önce, bu faaliyetlerin belli türden bir ahlaki haleyle donatılmaları gerekir. Tek başına yetkin bir sahneleme kimlik temin etmek için yeterli değildir; faaliyetlerin toplumsal olarak tesis edilmesi ve anlamlandırılması gereklidir. Her ne kadar bu rol oluşumu veya mesleklerin toplumsal manada terkibi şehir yaşamında olağan bir uygulama gibi görünse de, bu katiyen evrensel değildir. Mesela, akrabalık ve ada ahalisine ait olma statüsünün son derece önemli olduğu Britanya'nın kadim ve doğal ada topluluklarında, yerel topluluk men-

28 Erving Goffman, *Karşılaşmalar; Etkileşim Sosyolojisinde İki Çalışma*, Ankara, Heretik, 2018, s.92. [*Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction*, 1961.]

29 A. Ogien, "La décomposition du sujet", içinde, *Le parler frais d'Erving Goffman*, Paris, Editions de Minuit, 1989, s. 108

> suplarına satış yapmak üzere bir dükkânda istihdam edilen adalı bir kimsenin, bu iş faaliyetini müşterilerine karşı takınacağı bir tutuma çevirmesi muhtemel değildir. Böyle bir satıcı, ötekinin bakış açısını, şehirdeki satıcıların aksine, sadece davranışsal olarak değil aynı zamanda ruhen de benimser; bu örnekte ötekiye bir müşteri olarak değil, bir hısım, komşu veya bir dost olarak muamele edilir. Satıcı, hangi yerel dükkânın (sadece kendisininki değil) hangi ürünü en avantajlı fiyata sattığına dair verdiği tavsiyeler arasında kişisel dedikodu mahiyetinde sohbetler yaptığında dahi tavır ve tutumunda farklılık gözlenmez. Burada, müşterek yaşamın zenginliği, mesleki rollerin benlik-tanımlayıcı yönlerinin zayıflamasına yol açar. Mecburi görev ve işler yerine getirilir ancak içinde bulunulan gömülü faaliyet sistemine özel bir sadakat/adanma veya özel bir yönelimin geliştirilmesi için bir zemin oluşturmaya hemen hemen hiç müsaade edilmez. Burada yapmak, olmak değildir. Satıcı olan kişinin bir benliği vardır ancak bir satıcı benliği değildir bu. En fazla, dükkânın sahibi kendi rolüyle bir özdeşleşme sergileyebilir, ancak o dahi buna kendini fazla kaptırmaması gerektiğini bilir.[30]

Bu uzun alıntıda özellikle şu pasaja azami dikkat göstermek gerekir: Bir faaliyetin kimlik (ya da benlik) temin eden bir role zemin hazırlayabilmesi için, söz konusu faaliyetin belli türden bir ahlaki haleyle (diğer bir ifadeyle duruma içkin bir zorunluluklar yapısıyla) donatılmış olması gerekir. Oysa öyle görülmektedir ki bazı toplumlarda, ki bu noktada Goffman'ın geleneksel-modern ayrımı fevkalade tartışmalıdır, tek bir faaliyet dairesi (örneğin yukarıdaki alıntıda alıcı-satıcı ilişkisi) birden çok normatif halenin kesişiminde bulunabilmektedir (alıcı-satıcı-tanıdık-akraba-komşu, vb.). Bu iç-içe geçme hali normatif olanın sonu değildir; sade-

30 Erving Goffman, *Karşılaşmalar; Etkileşim Sosyolojisinde İki Çalışma*, Ankara, Heretik, 2018, ss. 107-108. [*Encounters : Two Studies in the Sociology of Interaction*, 1961.]

ce, "münasip gözükenin", eylem rejimlerinin sınır çitlerinin görece belirsizliğinde ve/veya iç-içe geçmişliğinde (örneğin yukarıdaki alıntıda arkadaşlık-komşuluk ve ticaret ilişkisi mantıklarının üst-üste binmesinde) daha saçaklı ve çatallı bir hâl alması demektir. Öyle ki uç durumlarda bu türden bir salınım, birbiriyle çelişen iki önermenin aynı anda mevcut [ve meşru] olabilmesine, birine uymanın diğerini dışlamasına, ama bu dışlamanın kendisinin de tam bir yanlışlama olmamasına zira meşru olmasına yol açabilir. Örneğin:

A) Memur, bir devlet görevlisidir, bürokratik kaideler çerçevesinde davranmak zorundadır.

B) "Memurum işini bilir".[31]

[Yukarıdaki uzun alıntının son kısmını bu örnek ve memurluk üzerinden bir kez daha okuyalım: "[Bu], mesleki rollerin benlik-tanımlayıcı yönlerinin zayıflamasına yol açar. Mecburi görev ve işler yerine getirilir ancak içinde bulunulan gömülü faaliyet sistemine özel bir sadakat/adanma veya özel bir yönelimin geliştirilmesi için bir zemin oluşturmaya hemen hemen hiç müsaade edilmez. Burada yapmak, olmak değildir.]

Elinizdeki çalışma, tüm dikkatini tekil kişiler üzerine değil, iletişim çevrimleri, etkileşimler ve durumlar üzerine yöneltmiştir. Bundan ötürü, "olmak" üzerine herhangi bir sorgulama geliştirmek önceliği değildir. Bu türden bir sorgulamaya en yakın alan olarak "benlik" de sadece ve sadece eylemle veya daha doğrusu beraber yapılan eylemle kavranmaktadır. Olmak, verili bir anda, eyleyerek, önceden tanımlanmış benliklerden biri içine (zira çokludur) girmektir. Yukarıda ele alındığı şekliyle bu "benlik" teorisinde, gö-

31 Şener Şen'in kendi halinde bir mutemeti canlandırdığı "Namuslu" isimli film (1984, yönetmen: Ertem Eğilmez) baştan sona bu çelişkili yapı içerisinde gelişir.

mülü bir eylem sistemi ve bu sistemin taşıdığı zorunluluklar yapısı esastır. Bir eylem sistemi neredeyse tüm "özerkliğinde" ele alınır. "Gömülü" ifadesi bu "özerkliğe" işaret eder. Yukarıdaki alıntılarda da geçen "olmak", bu şartlarda bir olmaktır. Bu şartlar tam olarak yerine getirilmediğinde ise, en azından Goffman'a göre, yapmak olmak değildir. Belki de söz konusu olan, başka türden bir oluştur: Eylem mantıklarının ve normatif hatların görece daha çatallı, geçişken karakterinde bir "olmadır". Veyahut da bu, hiç de öyle hafife alınamayacak bir "olma" krizidir ve Türkiye'de son dönemde "benlik" meselelerine yönelik yoğun ama amatör ilginin, ontolojik kapanlarda bir arayışın temel sebebidir. Elinizdeki çalışma benliğin gizemli dünyasına bir yolculuk hiç değildir, sadece, benliklerin kendilerini gösterdikleri ya da daha doğrusu dünyaya geldikleri sahnelerle ilgilenmektedir. Yukarıdaki son örnekten hareketle bu sahnelerin kozmolojik arka planına hızlıca bakıldığında ise, Türkiye kültürel evreni, dinamik çoklu kutupların ya da bilkuvve farklı alternatiflerin bir dizi birleşimi görünümünü verir: savunmacı katılık-uyumlanıcı esneklik; birlik-dağılma; süreklilik-süreksizlik, saygılı bağlılık-iş bilir ilgisizlik; dik duruş-çalıyı dolanma; doğrudan meydan okuma-uzlaşmacı kaçınma, liyakat-tanıdıklık, yardımlaşma-kuşkucu işbirliği.

Ancak, bu türden kültürel öncüllerin tespiti analizde herhangi bir ilerlemeyi ifade etmez. Her kültürel evren buna benzer ikilikler üzerinden rahatça betimlenebilir. Analizi, bu öncüllerin fiiliyatta kendilerine has biçimde nasıl işlediklerini, birbirleriyle nasıl eklemlendiklerini takip edebileceğimiz daha mikro bir düzeye, yani durumlar seviyesine çekmek ise gerek ampirik gerekse analitik açıdan daha güçlü önermeler üretebilir. "Durum" burada, geniş anlamıyla bağlamı değil, pazarda alış-veriş yapmak veya bir yere başvuruda bulunmak kadar basit ve sıradan, ancak bireylerin birbirine görsel ve bedensel erişimi üzerinden güçlü bir nor-

matifliğe de sahip bir dizi toplumsal karşılaşma ve faaliyet dizisini işaret eder: "Durum, birbirlerinin huzurundaki iki veya daha fazla sayıda bireye birbirlerini karşılıklı biçimde ve sürekli olarak gözetim altında tutma imkânı tanıyan çevre olarak tanımlanabilir."[32]

Durumlara içkin bu zorunluluklar sistemi, tekrar edelim, her şeyden önce diğerinin bakışı altında ve "el içinde" ne yapılması gerektiğini bilme zorunluluğu (yol-yordam bilme) şeklinde kendini açığa vurur ve "ütopik" bir sosyolojizmin tasavvur ettiği şekilde işlemekten çok uzaktadır. İnsanlar, olası tüm durumlarda olası tüm ihtimalleri detaylandırmış bir "etkileşim düzeni kitapçığına" her defasında başvurarak, beklenilen "o" eylemi mekanik biçimde üretmezler. Her norm ihlali anında bir ceza tatbikine yol açmaz, telafi edici mekanizmalarıyla da vardır; ilkeler-değerler, soyut tekilliklerinde değil, somut durumsallıklarında nihayetlendirilir. Yalan söylemek kötüdür; ama bir yakınınızı hayati bir riskten korumanız gerektiğinde yalanın bir gerekçesi olabilir. Sırada önünüze geçilmesi bir saygısızlıktır ama uçağını kaçırmak üzere olan bir kişi bunu sizden usulünce rica ettiğinde anlayışla karşılayabilirsiniz; kırmızı ışıkta geçmek yasaktır ama kalp krizi geçiren bir yakınınızı hastaneye yetiştirmeniz gerekiyorsa bu ihlal görmezlikten gelinebilir. Tüm bunlar norm veya ilkeye uçuculuk atfetmek değildir. Tam tersine, bir norm ihlal edildiğinde ya da bir ilke çiğnendiğinde, telafi edici bir mekanizma olarak gerekçelendirme de tipik olmalıdır, yani bilindik dolayısıyla da makul bir dizi başka ilke ya da normu devreye sokmalıdır.

Kısacası gündelik karşılaşmalar tüm bu olumsallıkların olduğu kadar tipikliklerin de, tanzim edilmiş icraların olduğu kadar düşünümselliklerin de anlarıdır. Buradaki temel soru ise "ne olup bittiğidir". Olan bitenin en sıradan anla-

32 Erving Goffman, *Les cadres de l'expérience.* Paris, Editions de Minuit, 1991, s. 137.

mıyla "normal" mi ya da "anormal" mi veyahut da olması gerektiği gibi gidip gitmediği daimi bir önceliktir. Diğer bir ifadeyle, herhangi bir şeyi, herhangi bir şekilde, herhangi bir zamanda ve herhangi biriyle yapmadığımız içindir ki normatif ve betimsel olan, "yapılanda" doğal olarak buluşur. Bu açıdan düşünüldüğünde, "ne olup bitiyor" sorusu her zaman için "nerede", "ne zaman", "kim" ve "ne" sorularını merceğine alır. Faaliyetin ve buna ilişkin bilginin örgütlenmesi anlamında bir durumun çerçevesi bu soruların her biri için bir cevap sunma işlevi görür. Bu noktada, bazı ihtimaller "olası" veya "gerçek" olarak kodlanırken, diğerleri ise "olanaksız" veya "gerçek dışı olarak" tasnif edilir. Burada önemli olan, tüm bu hipotezlerin mutlak biçimde deneyimle hiçbir zaman desteklenmeyeceği ve geçerliklerini sadece ve sadece bağlamın kendisinde, katılımcıların birbirlerine ilişkin gerek öznel gerekse tipik tanım ve beklentilerinde bulabilecekleridir. (İleride "biyografik süreklilik" konusu ele alırken bunun önemini göreceğiz.) W. I. Thomas şu hoş örneği sunuyor:

> Yaşamlarımızı yönetirken, kararlarımızı alırken, gündelik yaşamdaki hedeflerimize ulaşırken bunu ne istatistikî hesaplar vasıtasıyla ne de bilimsel yöntemlerle yaptığımızın bilincine varmak bizim için aynı şekilde çok önemlidir. Hipotezler üzerinden yaşarız. Örneğin sizin misafirinizim. Paranızı veya çay kaşıklarınızı çalma niyetimin olmadığını bilemezsiniz ve bunu bilimsel açıdan da ortaya koyamazsınız. Ancak bir hipotez olarak böyle bir niyetimin olmadığını düşünür ve beni bir misafir gibi ağırlarsınız.[33]

Eğer hal böyleyse esas soru şudur: Kesinliğini hiçbir zaman tam bir güvenilirlikle sınayamayacağınız ve boşa çıkma ihtimali de her an söz konusu olan bu gündelik örtük

33 Aktaran Erving Goffman, *La mise en scène de la vie quotidienne*, tome 1 : *La présentation de soi*, Paris, Editions de Minuit, 1973, s. 13.

hipotezler dâhilinde, toplumsal yaşam nasıl oluyor da her şeye rağmen belli bir "öngörebilirlik" içerisinde devam edebiliyor? Ancak burada mesele, bazılarının misafir oldukları evdeki gümüş takımları çalması değildir; neden herkesin bunu yapmadığı da değildir. Mesele, bu fikrin kendisinin gündelik-sıradan etkileşimlerde (örneğin birini evinize davet ettiğinizde) neden çok düşük, neredeyse "gerçek-dışı" bir ihtimal olarak görüldüğüdür. Cevap için yeniden W. I. Thomas'a dönelim, şöyle diyor o meşhur cümlesinde: "İnsanlar durumları gerçek olarak tanımladıklarında, [bu her şeyden önce] sonuçları itibarıyla gerçektir."[34]

Burada "durum tanımı" başlığı altında esasen ilgilenilen ve Thomas'ın da teorik öncülleri noktasında içinde yer aldığı köklü bir felsefe geleneğinde (pragmatizm) yeri tartışmasız olan asıl konu, bir durumun yorumlanmasında sorgulanmayan ve örtük biçimde kabul görene denk düşen ortak bir "gerçekliğin" kavranışı ya da çoklu gerçekliklerin oluşumu meselesidir. Bu tartışma en sarih ifadesini hiç kuşkusuz Willam James'in şu ezber bozan sorusunda bulur: "Şeyleri hangi koşullarda gerçek olarak niteleriz?" James'e göre, gerçek olan, her şeyden önce gerçek olduğu düşünülendir ancak başkalarının da bunu teyit etmesi koşuluyla. Diğer bir ifadeyle, gerçeklik söz konusu olduğunda önemli olan, neden bazı şeylerin bu türden bir niteliğe sahip olduğu, diğer bazı şeylerin ise bundan mahrum olduğu kanaatinin kendisidir.[35] Böylece James meseleyi, gerçekliğin "neliğinden" bu kanaatin kendisinin hangi koşullarda ortaya çıkabileceğini soruşturmaya çeker. James bu yöndeki soruşturmalarında, seçici dikkat, kişisel angajman ya da hâlihazırda bilinenle çelişik

34 W.I. Thomas ve D.S. Thomas, *The Child in America: Behavior Problems and Programs*, New York, Knopf, 1928, ss. 571-572. Thomas teoremi diye de bilinir. Ancak bu şekilde adlandıran ve tanıtan R.K. Merton olmuştur.

35 William James (1950), *The Principles of Psychology*, vol.2, New York, Dover Publications, 21. Bölüm, ss. 283-324.

olmama gibi kriterleri "gerçeklik kanaatinin" oluşumunda önemli esaslar olarak not eder: "Her dünya, dikkatimiz ona odaklandığı süre boyunca kendine göre gerçektir; basitçe, gerçeklik dikkatle beraber dağılır."[36] Fakat James'in asıl ilgisi, bu yönde bir kanaat ya da ilginin "gerçeklik" statüsü atfettiği, her biri kendine özgü bir varoluş tarzına sahip alt-evren ya da dünyalara kayar: anlam dünyası, mitler ve doğaüstü dünya, delilik dünyası, bilim dünyası, vb. Ancak burada "dünya" teriminin içeriği muğlaktır ve bir bireyin anlam dünyası ile karışmaya meyleder.

1945 tarihli, "Çoklu Gerçeklikler Üzerine" başlıklı metninde Schütz, James'in sorduğu temel soruyu ("Şeyleri hangi koşullarda gerçek olarak niteleriz?") yeniden ele alır. James, cevap olarak, *The Principles of Psychology*'de, bunun bir inanç psikolojisi kapsamında incelenebileceğini belirtirken, Schütz bu psikolojizmden kaçınmaya çalışır ve Jamesci terminolojiyi yeniden formüle eder. "Anlam bölgesi", James'deki "alt-evren"in yerini alır. Schütz göre, toplumsal dünyanın sıradan bilgisi bu "anlam bölgelerine" yoğunlaşır. Bu bölgeler, hususi bir bilişsel tarzla ayırt edilebilen toplumsal dünyalardır: sanat, dinsel deneyim, çocuk dünyası, bilim, vb.[37]

Goffman'ın "çerçeve analiz" (*frame analysis*) ile esasen yapmaya çalıştığı şeyin, tüm bu pragmatist geleneği, Schütz'ün toplumsal fenomenolojisiyle de kısmen harmanlayarak, müelliflerince az çok tayin edilmiş ama en uç aşamasına kadar kat edilmemiş noktaya, yani kültürel evreninin natüralist bir antropolojisine doğru taşımak olduğu söylenebilir. Örneğin James gibi Goffman da, hangi koşullarda bir şeyin kendisini bir gerçeklik gibi sunabileceğini ama esa-

36 *A.g.e.*, s. 293.

37 Schütz'ün bahsi geçen metni için bkz.,: Alfred Schütz, *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*, 5. Kısım: Deneyim Alanları, Ankara, Heretik, 2018, ss. 153-219.

sında bir şaka, rüya veya yanlış anlama olabileceğini sorgular. James'in "alt evrenleri" burada da devrededir ancak bireysel deneyimin çerçeveleri olarak. Bu çerçevelerin elbette bilişsel bir tarafı vardır ama Goffman için daha mühim olan, taşıdıkları ve bizzat eylemlerin örgütleniş tarzına içkin olan normativiteleridir.

> Bir faaliyet sekansının algılanmasının birincil bir çerçevenin öncüllerini ya da kurallarını devreye soktuğunu gösterdik (...) Bu çerçevelerin sadece zihinsel şemalar olmadığını, faaliyetin, özellikle de toplumsal faillerin katılımını içeren faaliyetin örgütleniş şekline tekabül ettiğini gördük. Burada elimizde, bilişsel faaliyetin bir anlamda devamı niteliğinde, ancak meydana getirdiği veya var ettiği bir şey olarak değil, örgütlenmeye ilişkin öncüller var. Ne olup bittiğini anladığımız andan itibaren eylemlerimizi buna uygun hale sokarız ve şeylerin seyrinin bu uyumlanmayı genellikle doğruladığını tespit ederiz.[38]

Bu noktada Goffman'ın bir diğer çok önemli referans kaynağını, Gregory Bateson'ı hatırlatmak gerekir. "Çerçeve" kavramı, birtakım değişikliklerle Bateson'dan ödünç alınmıştır. Bateson için "çerçeve", dilsel ya da psikolojik içeriği daha ön plana geçerek, bir mesajın meta-mesaj seviyesidir; mesaj hakkında bir mesajdır; çerçeve, mesajı sınıflayarak, yorumlanacağı yönü tayin eder. Bu durumda, öğrenmenin ve bilişsel süreçlerin en belirleyici seviyesi, her bir mesajın yorumlanacağı farklı meta-mesaj (ya da meta-iletişim) düzeylerini, yani çerçeveleri ayırt edebilmeyi öğrenmektir. Ve anlaşılmaktadır ki bu iletişimsel kapasite hiç de insanlara has gözükmemektedir. Bateson, San Francisco'nun Fleishhacker hayvanat bahçesinde yaptığı gözlemler esnasında bunun farkına varır:

38 Erving Goffman, *Les cadres de l'expérience*. Paris, Editions de Minuit, 1991, s. 242.

> İnsan dışı memelilerde denotatif [temel anlam-somut bir nesne ya da davranışı işaret eden] mesajlara rastlamanın pek mümkün olmadığını elbette biliyordum. Ancak bilmediğim şey, hayvanlar dünyasından verilerin bu düşüncemi tamamıyla gözden geçirmeye beni iteceğiydi. Hayvanat bahçesinde gördüğüm şey, herkes tarafından bilinen sıradan bir şeydi. Birbiriyle *oyun oynayan* iki maymun gördüm: diğer bir ifadeyle, hamleleri veya yaydıkları sinyaller bir kavgada gözlemlenebileceklere benzeyen ancak aynısı olmayan, etkileşimsel bir sekansta karşı kaşıya gelmiş iki maymun. Maymunlar için de bunun bir "kavga olmadığı" aşikârdı. Oysa bu türden bir fenomen, katılımcı organizmalar, belli bir meta-iletişim [meta-mesaj] seviyesine erişmişlerse, yani "bu bir oyun" mesajını içeren sinyal alışverişine girebilmeye mahirlerse mümkündür.[39]

Goffman ve Bateson'ı burada birbirlerine yaklaştıran temel husus, şeylerin örgütleniş şekline ve bunun bilgisine verilen önceliktir. Bu, daha inşacı ya da yorumcu bir etkileşimcilik tarafında konumlanan Thomas'ın "durum"dan anladığıyla Goffman'ın aynı terime verdiği anlamı birbirinden ayırır.[40] Thomas, etkileşim içerisindeki aktörlerin durum tanımlarını nasıl ve neye göre yaptıklarından ya da yanlış bir tanım yapıldığında neyin riske edildiğinden pek

39 Gregory Bateson, *Vers une écologie d'esprit*, Paris, Seuil/Points, Tome 1, 1977, s. 211. [*Steps to an Ecology of Mind*, 1972]. Bateson, Palo Alto'da (Kaliforniya) yürüttüğü çalışmalar esnasında bu sorunsalı yeniden ele almış ve bir anlamda iletişimsel bir kısa-devre olarak yorumladığı şizofreninin esasında bu iki seviye (mesaj ve meta-mesaj) arasında gözlemlenebilecek çözümü güç çelişkilerden, "çifte çıkmaz"dan [*double bind*], kaynaklanabileceğini savunmuştur.

40 Goffman için, durum tanımını çerçeve analizine doğru çekmek bir anlamda Herbert Blumer'ın sembolik etkileşimciliği ile de "boğuşmak" manasına geliyordu. Zira Blumer için Thomas'ın çalışmaları ve özellikle de durum tanımının daha "yorumcu" tarafı dönemin baskın işlevselciliği ve davranışçılığına karşı bir stepneydi ve sembolik etkileşimciliğin bir anlamda marka ürünüydü. Bkz.: Herbert Blumer, *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*, Berkeley, University of California Press, 1969.

bahsetmez. Oysa Goffman için, "her durum tanımı, öznel angajmanımızı ve olayları yapılandıran örgütlenme ilkelerine göre yapılır."[41] Diğer bir ifadeyle, bir durumun "özgül" tanımı, o durumun taraflarınca her defasında yeniden icat edilmez; bu tanım kapasitesini ve gücünü toplumun kendisine bahşetsek dahi, filliyatta dikkate aldığımız, bir durumdan beklentimiz ve duruma dâhil olma biçimimizdir. Ve bir kere dâhil olunduğunda, yani yapılması gereken yapılmaya başlandığında, tüm yorum ve müzakereler sanki bir düzen daha önce veriliymişçesine onun etrafında veya onun parçaları üzerine gelişir.[42] Şöyle özetliyor Goffman:

> İlgilendiğim bireyler, oynamak için başına oturduklarında, satranç oyunu dünyasını her defasında yeniden icat etmezler; herhangi bir değerli kâğıt aldıklarında finansal piyasaları da yeniden kurmazlar; keza yolda yürürken yaya trafiği sistemini de yeniden oluşturmazlar. Yorum ya da niyetlerinin özgüllüğü ne olursa olsun, katılımcı olabilmek için, onları harekete geçtikleri gibi harekete geçiren standart bir faaliyet ve muhakeme formatına uymak zorundadırlar.[43]

Ezcümle, pragmatik mirasın Goffman'ın merceğinde aldığı biçim bizi, çoklu olduğu kadar örgütlü, örgütlü olduğu kadar da çerçevelerini normatif manada bize dayatan bir toplumsal evrene götürür. Böylelikle, yerli yerinde konuşmayı, el içinde davranmayı bilir; başımıza geleni aktarmayı, bize aktarılanı da anlamayı becerebiliriz. Toplumsal bağın bu durmaksızın yeniden üretiminde, gündeliğin dramaturjisi; deneyimin bir o kadar da kırılgan karakterini tesis eden

41 Erving Goffman, *Les cadres de l'expérience.* Paris, Editions de Minuit, 1991, s. 19.

42 *A.g.e.*, ss. 9-10.

43 Erving Goffman, "Réplique à Denzin et Keller", içinde, I. Joseph, R. Castel, J. Cosnier (der.), *Le parler frais d'Erving Goffman*, Paris, Editions de Minuit, 1989, ss 311-312.

tüm etkileşimsel bulanıklıklar, devrilmeler, yoldan çıkmalar, telafi etmeler ve hizaya sokmalarla bir kat daha çıkar karmaşıklığına, zenginliğine. Eğer böyleyse, elimizdeki cihazlarla aşağıdaki sahnelerde neler olup bittiğine artık yakından bakabiliriz.

III- Başkalaşmış Çerçeve

Sahne 1: bir devlet dairesi

Memur: Dosyada evrak eksik. Bu şekilde işleme koyamam.

Vatandaş: Öyle mi, gözümden kaçmış. Hangisi? Yarın getirsem olur mu?

Memur: Normalde eksik dosya kabul etmiyoruz, ama madem uzaktan geldiniz, yarın eksik evrakı arkadaşa teslim edebilirsiniz.

Yukarıdaki gibi sıradan bir etkileşimi çerçeveleyen kadraj (bir faaliyetin örgütlenme biçimi ve buna eşlik eden bilişsel tanıma şemaları olarak da okunabilir), **eğer görece sınır sorunu yaşamıyorsa**, o etkileşimin kendi seyrini takiben, her biri eşit derecede mümkün birtakım "açık olasılıkları" [Schütz][1] her zaman barındırır. Ancak, bir derece belirsizlik

1 Alfred Schütz, *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*, Ankara, Heretik, 2018, ss. 175-179. [*On Phenomenology and Social Relations: Selected Writings*, 1970.] Terim, Schütz'te, seçim ve eylemle ilişkili olarak kullanılır. Schütz'e göre her eylem, fail için anlamlı bir dizi öznel unsurun seçimi ve kıymetlendirilmesi neticesinde gerçekleşir. Esasen Husserl'e ait olan "açık ve sorunsal olasılıklar" kavramlaştırması bu noktada devreye girer. Açık olasılıklar, bir dizi belirsizlik de içerseler, fail nazarında herhangi bir tartışmaya ya da iç-müzakereye sebebiyet vermeyecek denli aşikâr durumlardır; hatta bir olasılık olarak bile görülmezler çünkü verili kabul edilen-tartışılmayan dünyanın parçasıdırlar. Sorunsal olasılıklar ise, tersine, farklı alternatiflerin bulunduğu, belirsizliğin daha yüksek olduğu ve faili iç müzakereye ve tercihe zorlayan durumlardır. Ancak her iki terim de Schütz'te, bir tercih yapmak durumunda olan fail etrafında ve bu failin nesneyle olan ilişkisi dâhilinde tartışılmıştır. Biz ise "açık" ve "sorunsal" olasılıkları, daha ziyade bir çerçevenin faile sunabileceği (ya da ona dayatabileceği) sınırlı, alternatif ya da bileşik eylem olasılıkları veya perspektifleri olarak değerlendirdik.

de içeren bu olumsallıkların tümü esasında söz konusu birincil çerçevenin [Goffman] sınırları dâhilindedir. Bir önceki bölümde de belirttiğimiz üzere, tüm bu olumsallıklar mekanik biçimde tezahür etmez; kadrajın genel mantığı içerisinde kalmak şartıyla, (her şey her şeyle gerekçelendirilemez), fiiliyatta işleyen bir argümantasyon teorisiyle beraber vücut bulurlar ("şu şu durumlarda buna müsamaha gösterilebilir ama eğer böyleyse kesinlikle olmaz" gibi). Bazı olumsallıklar, ilk bakışta birer "sınır-aşımı" görünümüne sahip olabilir (yukarıdaki örnekte memurun "inisyatif" alarak, "normalde kabul etmiyoruz ama..." demesi gibi). Fakat burada temel kriter, ne türden bir talebin kabul görüp görmeyeceğine ya da neyin nasıl gerekçelendirilip gerekçelendirilemeyeceğine karar veren ve sadece durumsal surette işleyen makûllük sisteminin kendisidir. Yukarıdaki sahneye bu açıdan baktığımızda, öne sürülen gerekçelendirmeler ("gözümden kaçmış", "madem uzaktan geldiniz") hem tipik hem makûldür.

- tipiktir çünkü hem tarafların bilişsel şemaları hem de faaliyetin örgütlenme biçimi bakımından bilindik ve öngörülebilir bir diyaloğun parçasıdırlar. (Dolayısıyla, memur açısından burada bir "inisiyatif" kullanma durumu varsa, bu yine belli bir deneyim stokundan hareketle mümkün olabilmiştir.)

- makuldür çünkü kadraj sınırları ve normatif zeminde herhangi bir kayma yaratacak cinsten değillerdir.

[Şerh: Mevcut örnekte, beyan esastır ilkesi muhafaza edilmiştir. Bu, etkileşimin tüm doğasını değiştirebilecek türden bir detaydır.]

Şimdi ise, "normalde kabul etmiyoruz ama hallederiz bir şekilde" türünden, çok daha muğlak, en azından kadrajın sınırlarına (ve dolayısıyla da makullük rejiminin sathına), ilk sahneye kıyasla, daha açık ve dağınık bir karakter

kazandırabilecek bir ifade söz konusu olduğunda neler olabileceğine bakalım. Her iki örneğin de ideal-tipik bir karakter içerdiğini, yani kurgu sahnelerdeki bazı yanların, olağan şartlarda gözlemlenemeyecek derecede fazlasıyla vurgulandığını, ön plana çıkarıldığını ancak tam da bu sebeple höristik bir değer taşıdıklarını bu arada hatırlatalım.

Sahne 2: başka bir devlet dairesi

Memur: Dosyada evrak eksik. Bu şekilde işleme koyamam.

Vatandaş: Öyle mi, hmmm. **Bir yolunu bulsak**? Veya: Hayır anlamıyorum, neden hep **bana** denk geliyor bu eksik evrak. **Biliyordum zaten** böyle olacağını. Nasıl halledebiliriz? [tonlama, şive, dile hâkimiyet, kullanılan şahıs ekleri, ayrıca beden ve giyime ilişkin tüm göstergeler; statü ve konum habercisi işlevi görür.]

Memur: Nerelisin sen? Veya: Müdürle konuş! Veya: Şuraya bağış yap. Veya: Ne iş yapıyo'n sen? Veya: Bizim balina Osman'ı tanıyo'n mu sen? [tonlama, dilin kullanım şekli, kullanılan şahıs ekleri, beden dili; kurulan veya kurulacak ilişkinin toplumsal mesafesine ve niteliğine ilişkin göstergeler içerir.]

Yukarıdaki gibi sıradan bir etkileşimi çerçeveleyen kadraj (bir faaliyetin örgütlenme biçimi ve buna eşlik eden bilişsel tanıma şemaları olarak da okunabilir), **eğer görece sınır sorunu yaşıyorsa**, mevcut açık olasılıklar dışında, bir de bileşik bir "sorunsal olasılıklar" alanını bünyesinde taşır. Birbirine zıt ve çatışan olasılıkların birliğidir söz konusu olan. Sorunsal olasılıklar, açık olasılıklarla aynı kabul edilebilirlik ve uygunluk sistemine dâhil olmuştur. Burada birincil çerçeve "**başkalaşmıştır**". Normatif zemin böyle bir çerçevede çok daha çatallı bir görünüm sergileyecektir. Bir çerçevenin görece sınır sorunu yaşaması, bir dizi ancak son-

suz da olmayan farklı ve zıt eylem mantıklarının aynı faaliyet dairesinde bulaşabilmesini, iç içe geçmesini ve bunun yarattığı görece belirsizliği ifade eder. Ancak bu belirsizlik, verili bir durumda, bilinmeyen veya hiçbir şekilde bilinemeyecek olası senaryoların sonsuzluğundan, kestirilemezliğinden ziyade, etkileşimin kendisinin, tarafların bilgi stokunda yine görece kayıtlı ve tanımlı tüm zıt olasılıklardan hangisine doğru yöneleceğinin ve nasıl bir seyir izleyeceğinin başlangıçta belirsiz oluşunu ifade eder.

İlerleyen bölümlerde ele alacağımız "muvazaalı çerçeve" dışında, Türkiye'de en sıklıkla gözlemlediğimiz çerçeve türü bu türden "başkalaşmış" çerçevelerdir. Yapısal ve durumsal olan arasındaki birliktelik bu düzlemde de rahatlıkla takip edilebilir. "Dosyada evrak eksik" ifadesi kültürel açıdan tanımlanmış, diğer bir ifadeyle "anlaşılabilir" bir mesajdır. Görece sınır sorunu olmayan bir etkileşim çerçevesinde bu türden bir mesajın oturacağı ve "anlamlandırılacağı" ilişki tipi herhangi bir sorgulamaya veya kuşkuya mahal vermeyecektir: "Eksik evrak" ifadesi tamamıyla bürokratik rasyonalite gereğince ve keyfilik veya başka bir "rasyonalite" içermeyen bir mesaj olarak kıymetlendirilir. Bu durumda sorgulama, ilişki tipi üzerine değil mesajın içeriği üzerinedir: Hangi evrak? Ancak aynı mesaj, görece sınır sorunu olan bir etkileşim çerçevesinde, her biri eşit derece "makul" (yani olası ve kestirilebilir) ama bir o kadar da birbirine zıt birden çok "tanımlanmış" olasılığı içinde barındıracaktır. Bu gibi durumlarda sorgulama, mesajın içerdiği bilgi üzerine değil (eksik evrak), bu mesajın şifresinin çözüleceği olası mantık veya "mantıklar" üzerinedir: "Neden eksik" veya "neden bana"? Cismani (yani akçeli), etnik, mezhepsel, siyasi ya da kayırmacı unsurlara ağırlık verebilecek tüm olumsallıklar gözden geçirilir. Bir birincil çerçeve olarak memur-vatandaş ilişki tipi, paradoksal olarak gramer-dışı unsurları da bünyesine katarak artık başkalaşmıştır. Bununla birlikte yine de

görülmektedir ki, ne kadar çetrefilli bir görünüm arz etse de, gerek mesajın kendisi gerekse de bu mesajın şifresinin çözüleceği çok olasılıklı bağlam veya çerçeve gayet "tanıdıktır", yani kültürel manada tanımlıdır, kendi bünyesinde bir uygunluk ve beklenti sistemi içermektedir. Ancak, tüm bu zıt olumsallıklar arasında etkileşimin hangi yöne doğru kayacağı ise tamamıyla durumsal surette ve kendine has bir normatif zeminde nihayetlendirilecektir.

Madde madde özetleyerek daha açık bir tanım vermeye çalışalım.

Başkalaşmış çerçeve:

- Zıt ve çatışan eylem mantıklarının verili bir faaliyet dairesindeki biraradalığıdır.

Bu biraradılığın katılımcılar nezdinde kazandığı makullük/öngörülebilirlik seviyesi merkezidir.

- Katılımcıların kendilerinin de referans olarak aldıkları ana etkileşim çerçevesinin ya da ilişki tipinin (birincil çerçeve -yukarıdaki örnekte, prosedürel rasyonalite temelli vatandaş-memur ilişkisi-), en azından dış göstergeler seviyesinde korunması mühimdir ancak fiili etkileşimin zorunluluklar sistemi kökten başkalaşmıştır.

- Hem başkalaşacak olana kerteriz sunması hem de olası bir meşruiyet sorununun giderilme önceliği sebebiyle, birincil çerçevenin özellikle bazı etkileşimsel koordinat ve paftalarının itinayla muhafazası ("kılıfına uydurmak"). [Şerh: Birincil ve başkalaşmış çerçeveler arasındaki ilişki, "kılıfına uydurmak" ifadesinin imlediğinden çok daha sembiyotiktir ve karmaşıktır. İlerleyen sayfalarda bu hususu örneklerle açacağız.]

- "Başkalaşmış" kelimesi sıfat-fiildir. Çerçeve hâliha-

zırda başkalaşmıştır, verili olarak başka bir haldedir; aktörlerin müdahalesiyle başkalaşmamıştır.

- Ortak kanı, kurallar ve uygulama, teori ve pratik arasındaki makasa her defasında vurgu yaptığında, eğer burada bir "sorun" görülüyorsa, bunun sorumluluğunu faillere yüklemekten başka bir şey yapmaz ("insanlarımız kurallara uymuyor ki"). Oysa örneğin, "çorba parası" pratiğinin olabilmesi için, bu pratiğin hâlihazırda hem mevcut faaliyetler dairesinin makullük sisteminde hem de tüm katılımcıların ortak repertuarında "meşru" koduyla kayıtlı olması gerekir [yapılabilir, yapmışlar, daha önce de yaptım, bunda sonra da yapabilirim şeklinde.] Tekrar: Aktörler durum tanımlarına ve buna uygun düşen edime, iyi/kötü, kurnaz/saf karakterlerinin hükmü altında değil, "gerektiği gibi" ya da "daha önce yapıldığı ve /veya yaptıkları gibi"nin mihmandarlığında karar verirler. Birincil ve başkalaşmış çerçeveler arasındaki ilişkiyi de sorgulayan bu meseleye, Anselm Strauss'un "müzakere edilmiş düzen" kavramını tartışırken yeniden döneceğiz.

Bu açıdan bakıldığında, metnin başında kurguladığımız "usta hikâyesi" de gizemini bir ölçüde yitirebilir. Mesleki yeterlilik ve vasıfların hiçbir zaman yeterince tanımlanmadığı genel bir bağlamda usta, Lévi-Strauss'un tabiriyle, her şeyden önce bir brikolördür. Bir anlamda herkes her an usta olabilir; usta, bir zanaatkârı veya diplomalı bir meslek erbabını nesnel surette tanımlayabilecek formel (diploma) veya enformel (sözlü ikrar) bir onamaya her zaman sahip değildir. Dolayısıyla ustanın ustalığı baştan bir belirsizlik içerir ve bu, paylaşılan bir toplumsal bilgi formuna dönüşerek durumun kurucu unsuru haline gelir. Böylece, usta-müşteri ilişkisinin "açık olasılıkları", ortak eylemin az-çok yönelmesi ve oturması gereken temel yatağına değil, birbirine olabildiği-

ne zıt perspektifleri aynı eylem sistemi içerisinde potansiyel olarak barındıran bir biraradalığa gönderme yapar. Diğer bir ifadeyle, bir zanaatkâr olarak usta bu "açık olasılıklardan" sadece birisidir ancak eş zamanlı olarak, işlerin her zaman böyle yürümeyebileceği bilgisi de duruma içkindir. İlk olasılık, "malzeme güvenli ellerde çünkü usta o" derken, diğer olasılık "aman başında dur, n'olur ne olmaz" ihtarını etkileşimin merkezine yerleştirir. Dolayısıyla ev sahibi, ortak eylemin örgütlenişine ilişkin bu bilgiye sahip olarak duruma dâhil olur, aynı şekilde ustanın da daha en baştan, ev sahibinin, kendisine ilişkin bu türden bir izlenime veya bilgiye sahip olduğunu bilmesi gibi. Birincil çerçeve artık burada da başkalaşmıştır. Vasıflı bir meslek erbabının tartışılmaz yetkinliğine evini veya bir eşyasını gönül rahatlığıyla bırakan bir müşteri rolünün oldukça uzağında burada söz konusu olan, çatışmalı bir işbirliğidir. Müşteri ve usta, onarılacak şeyi aslında birlikte onarırlar. "Buraya uygun vida var mı abi" ifadesi gerek formu ("abi") gerekse de içeriğiyle müşteriyi samimi bir işbirliğine davet anlamı içerebilir, ancak diğer katılımcı için bu, ustanın daha sonra yapacaklarına ya da diyeceklerine düşülecek şerh anlamını da taşıyabilir. Belki de bu şerhler sebebiyledir ki ustanın her teklifine müşterinin bir karşı teklifi vardır. Usta, "tesisatın komple değişmesi" gerektiğini söylerken, müşteri sadece bir contanın değiştirilmesiyle işin hallolacağını iddia eder. Usta yapar, müşteri göz atar; usta çalışır, müşteri hep başında durur; usta önerir, müşteri hep sorar. Birbirlerine karşı gardını almış iki boksör gibidir müşteri ve usta; hizmet alan-veren ilişkisi, hizmetin bizzat kendisini ve icra ediliş şeklini tanımlamanın esas mesele olduğu çatışmalı bir ilişkiye bırakır yerini.

Birincil çerçevelerin dönüştürülmesi meselesi (başkalaştırılması değil!) Goffman'ın çerçeve analizinde [*frame analysis*] uzun uzadıya irdelediği bir konudur, özellikle de "kipleştirme" [*keying*] kavramı üzerinden. Şöyle diyor Gof-

fman: "Kip'ten, bir birincil çerçevenin tatbiki neticesinde hâlihazırda anlam yüklü bir faaliyetin, bir dizi düzenleme sonucunda, birinciyi model olarak alan ancak katılımcıların belirgin biçimde farklı olduklarını düşündükleri başka bir faaliyete dönüşmesini anlıyorum. Bu uyarlama sürecini kipleştirme olarak adlandırabiliriz".[2] Goffman beş kipleştirme (ikincil çerçeve) tipi sayar: 1- şaka, taklit, oyun, tiyatro, sinema, fotoğrafçılık; 2- sportif karşılaşmalar; 3- seremoniler (evlenmeler, merasimler, açılışlar, geçit törenleri, vb.); 4- teknik prova ve alıştırmalar, tatbikatlar, tekrarlar; 5- ters döndürme (örneğin beş dakikalığına Cumhurbaşkanı olan bir çocuk).[3]

Burada önemli olan, katılımcıların, birincil çerçevenin kendisiyle, kipleştirilmiş yani bir anlamda modellenmiş hali arasındaki farkın ayırdında olmalarıdır. Bu, şunu demeye gelir: [misal oyun oynayan iki çocuk örneğinde], "merak etme, savaşçılık oynuyorlar sadece". Burada "savaşma" faaliyetinin kendisi birincil çerçeve, "savaşçılık" ise kipleştirmesidir. Bazen iki terim arasındaki sınır silikleşebilir. Böyle bir durumda ise şu türden endişe sözcükleri işitebilir: "yok yahu, gerçekten kavga ediyorlar."

Bu açıdan bakıldığında, 2. sahnede gözlemlenen "başkalaşmış" çerçeve, Goffmancı anlamda bir kipleştirme de-

2 Erving Goffman, *Les cadres de l'expérience.* Paris, Editions de Minuit, 1991, ss. 52-53.

3 *A.g.e.*, ss. 57-86. Goffman devamında ikinci bir dönüştürme türünden daha bahseder: arkadan iş çevirmeler [*fabrication*]. Taraflardan birinin diğerini kasten kandırmaya çalışmasını ifade eder: "Bir veya birçok kişinin faaliyetinin yönünü değiştirmeye, saptırmaya yönelik, bu kişilerin yaşamın süregiden akışı üzerine olan kanaatlerini çarpıtmaya varacak derecede, bireysel veya toplu, kasten sergilenen çaba veya girişimlerdir." [*A.g.e.*., s. 93.] Goffman, bu başlık altında iki ayrı tipten bahseder: 1) "zararsız" veya "iyi huylu" iş çevirmeler (örneğin bir kişiyi veya arkadaşı "işletmek" veya çeşitli muziplikler) [*A.g.e.*, ss. 97-112.]; 2) "kötü amaçlı" iş çevirmeler (dolandırma, sahtecilik, çeşitli aldatmacalar, kumpas, güveni kötüye kullanma, sahte beyan, manipülasyon, vb.) [*A.g.e.*, ss. 112-125.]

ğildir. 1. sahnedeki görece daha standart çerçevenin dış görünümüne sahiptir, onunla bu bağlantısını her daim koruyacaktır, ancak başkalaşmıştır. Her ne kadar standart (yani sınırları görece belli) bir memur-vatandaş çerçevesi sunmasa da ve hatta zaman zaman biçimsel hukuk kapsamında cürüm veya suç olarak değerlendirilebilecek unsurlar dahi içerse (bu ilginç noktaya ileride döneceğiz), en az diğeri kadar gerçektir, yani duruma hâkim olan tek ve esas anlamdır. Zira "orada ne oluyor" sorusuna verilebilecek tek cevap, "memur, vatandaşın dosyasını işleme alıyor veya almıyor" olabilir. Burada ne birbirleriyle "memurculuk" oynayan iki yetişkin veyahut da bir bakan ziyareti ya da denetlemesi öncesi tekrar yapan iki memur söz konusudur.

Diğer taraftan, sosyolojik bir analizi tökezletmekten başka bir işlevi olmayan resmi-gayri-resmi veya formel-enformel gibi ikilikler üzerinden, fiiliyatta gözlemlenen etkileşim örüntülerini, kendinde bir düzen veya görece bir sistem olarak değil de bir "sapma", bir ihlal, tarafların sınırları ve kuralları fazlasıyla zorlatıcı, esnetici bir yorumu olarak değerlendirmek de analize bir şey katmayacak ve meseleyi kurallara riayet etme/etmeme ekseninde dar bir "kaide" sorununa indirgeyecektir. Oysa tam da burada "şeylerin mantığına" nüfuz edebilmeyi bir öncelik olarak tesis etmek gerekir, ahlakçı infialler veya teorisist onanizm arasında sıkışmaktansa. Örneğin, ister bir eylem rejimi ister bir çerçeve isterse de bir değer veya ilke olarak alınsın, arkadaşlık kelimesinin imlediği ilişki tipinin, Ruth Benedict'in *Patterns of Culture* kitabında bahsettiği Dobu yerlilerinde (Doğu Yeni Gine) aldığı şu biçim karşısında, hangi türden bir eylem "arkadaşça" veya "hasmane" olarak değerlendirilebilir? Normatif baskül hangi türden ayarlarla iş görecektir? Şöyle diyor bir Dobulu: "Bir adamı öldürmek istediğimizde ona eşlik etmek isteriz. Onunla yemek yer, içer, yatar-kalkar, onunla beraber dinleniriz, bazen aylarca. Onunla zaman

tüketiriz. Ona arkadaşımız deriz."[4] R. Benedict şunları ekliyor: "Dobulular, hiç kötü olmamaktansa, şeytani bir kötülük içerisinde olmayı tercih ederler"; "arkadaşlık gösterileri altında, yaşamın her faaliyet alanında kendini gösteren işbirliği görünümü altında Dobulu sadece ve sadece ihanet bulacağına kanidir"; "arkanızda olanın size karşı iş çevirdiği bir gerçeklik olarak kabul görür."[5]

4 Ruth Benedict, *Échantillons de civilisations*, Paris, Gallimard, 1950, s.146. [*Patterns of Culture*, 1934].

5 *A.g.e.*

IV- Kural

O hâlde, incelenen örüntülerin mantığına nüfuz etmek istiyorsak, benzer bir antropolojik bakışı, Türkiye bağlamında kâh inançlı kâh araçsal bir temenniden öteye gitmeyen kural fetişizmine de tatbik etmek gerekli gözükmektedir. Bu noktada ise yolumuzun, "felsefi soruşturmalarında"[1] kurala özel bir önem atfetmiş büyük bir düşünürle kesişmemesi olanaksızdır. Wittgenstein'a göre kural, yaptırıcı gücü kendinden menkul ve olası tüm tatbik biçimlerini de yine kendinde barındıran dışsal ve mekanik bir "takip emri" veya tazyik değildir. Diğer taraftan, tam tersinden gidersek, bir kuralla tatbiki arasına her zaman için bir failin yorumunun girdiği, yani her kural tatbikinin bir yorum olduğu iddiası da yine Wittgenstein'a göre şu paradoksa götürecektir: "Her eylem biçimi kuralla ilişkilendirilebildiği ölçüde, bir kural hiçbir eylem biçimini belirleyemez [...] Eğer her şey kuralla ilişkilendirilebilirse, her şey bu kuralın tersini de ifade edebilir. Ve dolayısıyla burada ne mutabakat ne de çelişki söz konusu olacaktır."[2]

O hâlde ne bir yorum ne de takibini bize kendinden dayatan bir tazyiktir kurala uymak; sadece ve sadece pratiktir, toplumsal manada paylaşılan ve kabul gören uygulamanın kendisidir, bir topluluk veya grupta tesis edilmiş usullere uygunluktur.[3] Eğer böyleyse, dilsel bir kuraldan, bir şehir planına, herhangi bir trafik işaretinden, toplumsal bir

1 Ludwig Wittgenstein, *Recherches philosophiques*, Paris, Gallimard, 2005, ss. 126-127. [*Philosophische Untersuchungen*, 1956].

2 *A.g.e.*, § 201, s. 127.

3 *A.g.e.*

norma, tüm bu farklı pratik ve usuller bizim üzerimizdeki güçlerini nereden almaktadırlar? Wittgenstein'ın cevabı işte tam da burada "kuralın antropolojisine" ulaştırır bizi: Kurala itaat kuralın kendisinden kaynaklanmaz; kurala uymalı mıyım (amir hüküm olarak kural) veya kurala uymak istiyor muyum (bir oyunu tesis eden konvansiyon olarak kural) sorusu, esasen, kuralın ve daha da ötesinde tüm bir oyunun dayandığı ve tamamıyla toplumsal olan normatif tanımlamalara ve otoriteye ilişkin bir sorudur.

Bu bağlamda, etkileşimciliğin daha "inşacı" kanadından bir diğer önemli isim Anselm Strauss'un "müzakere edilmiş düzen" [*negotiated order*] kavramına kısa bir eleştiri getirmek höristik açıdan aydınlatıcı olabilir. Strauss, kuralın "dışsal-ve-mekanik" bir kavranışından hareketle toplumsal düzenin kendisinin dahi her etkileşimde "müzakere edilen bir düzen" olduğunu savunur.[4] Bir akıl hastanesinde gerçekleştirdiği çalışmasında, farklı aktörler arasında -hastalar, ziyaretçiler, hastane personeli- gerçekleşen etkileşimlerin katı kurallar tarafından çerçevelenmediğini, tersine, katılımcıların bu kuralları durmaksızın müzakere ettiklerini iddia eder. Ve şu temel argümanı ortaya koyar: Bir dizi etkileşim gerçekleşiyorsa bu, yapısal anlamda önceden çerçevelendiklerinden değil, insanlar karşılıklı taleplerini birbirleriyle uyumlu kılarak bir mutabakata ulaşmayı başardıklarından dolayıdır: "Kurallar, bir hastayı ilgilendiren, istişare edilmiş eylemlerin tümünün çok ufak bir kısmı için bir kılavuz ve gereklilik olarak iş görür. Sonuç olarak (...) tanzim edilmediği bir yerde eylem, bir mutabakatın nesnesi olmak zorundadır."[5] Bu son alıntı, Strauss'un muhakeme şeklinde, kural-müzakere-mutabakat üçlüsü arasında mev-

4 A. Strauss, L. Schatzman, B. Bucher, D. Ehrlich, M. Sabshin, "The hospital audits negotiated order", içinde E. Freidson (ed.), *The hospital in modern Society*, New Yok, The Free Press, 1963, s. 147.

5 *A.g.e.*, s. 98.

cut olabilecek bir anlam karışıklığını açığa vurur niteliktedir. İlk olarak, şurası açıkça görülmektedir ki, Strauss için kural, harfiyen uyulması gereken bir talimname, hatta neredeyse resmi bir yönerge karakteri taşır. Tam olarak tatbik olması haliyle mümkün değildir. Müzakereler tam da burada devreye girer ve kuralın kaçınılmaz boşluklarını kapatır; böylelikle, müzakere edilmiş düzen, çerçeve veya yapıların yerini alabilir.

Goffman'ın, makro ve mikro düzeyler arasındaki kendine has eklemlenmeyi tanımlayan "gevşek bağlaşım" kavramı buradaki muğlaklığı azaltmakta gayet faydalı olabilir. Bu kavram, basitleştirmek gerekirse, "evet ama" formülüyle özetlenebilecek bir etkileşim düzenine gönderme yapar. Yapılar (genel repertuar olarak okunabilir) durumsalda "örneklenir", evet, ama her durumun kendine has seyri ve olumsallıklarının verdiği biçimle. Strauss'un, kuralın kapatamadığı, yetmediği veya tanzim etmediği boşluklar olarak tarif ettiği ve müzakereye tabi olduğunu söylediği her vaka esasen bir durumun sıradan olumsallıkları olarak da okunabilir: örneğin bir hemşirenin, hastanın hususi durumunu dikkate alarak ve yine hastanın da onayıyla inisiyatif alması vb. Strauss'a göre bu, mutabakatla sonuçlanan bir müzakeredir. Oysa burada, etkileşim düzenini yeniden tanımlayan bir müzakereden ziyade, duruma mahsus işlemsel (ya da iş görür) bir mutabakattan, fiiliyatta uzlaşımdan bahsetmek daha uygun düşebilir. Eğer böyleyse, bu mutabakatın, daha önceki deneyimlerden gelen bilgi stoku ışığında, yine birtakım "standart senaryolarla" ya da onanmış pratiklerle örtüşmesi ya da en azından bunlara açıkça aykırı gözükmemesi tarafların temel önceliği olacaktır. Muhtemeldir ki, hemşire ilk defa bu türden bir inisiyatif almamıştır; daha önce de benzer durumları benzer şekilde deneyimlemiş ve yine benzer inisiyatifler almış olabilir; bu durumlarda ne yapacağını öğrenmiş de olabilir; hatta ve hatta benzer durumlarda

benzer inisiyatifler almak, hemşirelik alt-kültüründe onanan ve teşvik edilen bir öğe de olabilir; diğer taraftan hasta da ilk defa benzer bir durumla karşılaşıyor olmayabilir ya da paylaşılan bir bilgi formu olarak bu ihtimal kendisine çeşitli kültürel kanallarla aktarılmış da olabilir. Dolayısıyla eğer burada bir müzakere veya yorum varsa (ki aktörler açısından kuşkusuz böyledir) bu, belli konvansiyonlar dâhilinde ya da daha doğrusu, geçmiş deneyimlerin tipikliği içinde bir müzakeredir. Bu ise kuralı, kâh esnetilen, kâh göz ardı edilen, kâh yeniden icat edilen "eğreti" bir dışsallık olarak değil, durumu baştan sona kat eden bir nevi projeksiyon olarak görmeyi gerektirir.

Kurala ilişkin bu girizgâhtan sonra, bir önceki bölümde mercek altına aldığımız 2. sahnedeki etkileşim düzenine ya da duruma yakından bakalım. Kendi içinde (mantığında) bir düzenin temel unsurlarını barındırır görünmektedir. Gözlemlenen örüntüler; istisnai değildir, tersine, belli bir sürekliliğe sahiptir; kaotik değildir, tersine, belli bir düzenliliğe sahiptir; kestirilemez değildir, tersine, bir tipikliğe sahiptir; sadece sınırlı bir grubun ezoterik bilgisi değildir, tersine, etnometodologların tabiriyle, paylaşılabilir, aktarılabilir ve betimlenebilirdir [*accountability*]; görece esnek bir özneler-arası uzam değildir, tersine, bir faaliyetin örgütlenmesine ve bunun bilgisine ilişkindir. Neticede tüm bu özellikler, görece bir kurumsallığı (tekrar edebilirlik, meşruluk ve makullük anlamında) ve etkileşime içkin bir dizi normatif mutabakatı işaret etmektedir. Bu bağlamda sahne 2'deki durum, mikro düzeyde "formel" kuralın tatbik olamadığı veyahut da içinin boşaltıldığı, ya da Strauss'u takip edersek, tarafların müzakereleri ya da yorumlarıyla *ex nihilo* tesis edilen bir "informel" alan olmaktan çok uzaklarda neredeyse bir kurumun doğasına sahiptir zira bünyesinde bir zorunluluklar sistemi (bir toplumun genel repertuarında, herhangi bir eyleme ilişkin olarak tanımlanmış yapısal kabul edilebilirlik

ve uygunluk ölçütleri) taşır. Bu, gerek durumun kendisinin gerekse de içerdiği zorunluluklar yapısının, verili bir eylemin tipik ve beklenilen örgütlenme formu olarak, tarafların o eyleme katılımından *önce* verili olduğu anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında, Goffman'ın "gevşek bağlaşım"ı Sahne 2 özelinde şöyle bir görünüm sergiler: Etkileşimin alacağı yön ve biçim öngörülemezdir (tarafların karşılıklı ve önceden bilinemeyecek tepkilerine bağlıdır; durumun farklı ve zıt olumsallıkları kaçınılmazdır; durum özgül senaryosuna sahiptir) ancak illaki kestirilebilirdir. (Bir durum dâhilinde yapılabilecek şeyler yapısal olarak sınırlıdır, büyük ölçüde bellidir. Durum kâh idare edilir kâh kurtarılır, ama her hâlükârda durumun gereği yapılır.) Kısacası durum, öznelerarasılığın, kendisini özgürce ifade ettiği bir sahne (farklı bakış açılarına sahip ve durumu beraber tanımlayan bireylerin etkileşimleri) değil, ortak bir eyleme katılan tarafların her birinin makul davranışlarını doğuran ve bu davranışlara rehberlik eden bir zorunluluklar yapısıdır.

Türkçede "zevahiri kurtarmak" ifadesinin imlediği ilişki ve angajman formu, durumun kendisini, belki de, Goffman'ın dahi hayal edemeyeceği bir dışsallık, zorlayıcılık ve kutsallık seviyesine taşır. Etkileşimsel bir kaza neticesinde (pot kırmak, çam devirmek, olası bir ihlal içinde bulunmak, uygun düşmeyen bir şekilde davranmak, karşılıklı izlenim denetiminde yaşanabilecek sorunlar, vb.) durumun taraflar üzerinde yaratabileceği rahatsızlık ve bunu müteakip telafi edici, onarıcı mekanizmaların devreye sokulması, bilindiği üzere, Goffman tarafından uzun uzadıya incelenmiştir. Ancak arada belirgin bir fark vardır. Goffman, durumun kendisinin yeniden düzene sokulması kadar, belki de daha fazlasıyla, durum üzerinden bireylerin içine düştüğü müşkülatın ortadan kaldırılmasının önceliğinden bahseder. "Etkileşim Ritüelleri" (Heretik, Ankara, 2016) kitabında, başlığın kendisinin de düşündüreceği üzere, bir durumun

etkileşime soktuğu bireyler, günümüz toplumunun yeni tanrıları olarak birbirlerine saygı, özen ve ikrar borçludurlar. Etkileşimsel bir kaza vuku bulduğunda, durumun yeniden tesisi üzerinden öncelikle kurtarılması gereken, bu kutsal "yüzler"dir. Oysa Türkiye toplumunda, durumun kendisine kıyasla "yüzler" neredeyse talidir. Öncelikli kurtarılması gereken, durumdur.

Bu, toplumsal repertuarda tanımlı olası sahne durumlarını önceden "tanımayı-bilmeyi" ve yeri geldiğinde "vaziyet" almayı, diğer bir ifadeyle "yol yordam" bilmeyi gerektirir. Örneğin, 2 numaralı sahnedeki durum her ne kadar kaotik bir görünüm arz etse de, gerek karşılıklı hamle sayısı ve sırası gerekse de etkileşimin seyrinin alacağı yön az-çok kestirilebilirdir, dolayısıyla bir beklenti ve uygunluk sistemine sahiptir. Eğer bir "tanıdık" vasıtasıyla sahne açılmamış ve idareye erişim sağlanmamışsa, ilk hamlenin doğrudan hemşerilik, komşuluk veya çeşitli aidiyet bağları üzerinden gerçekleştirilmesi uygun düşmeyecektir. Bu replik, daha sonraki aşamalar veya tıkanma-açılma noktaları için muhafaza edilmelidir. Aynı şekilde, ilk selamlama ve açılış kelimesinin kendisi de etkileşimin sonraki seyri için fevkalade önemlidir. Abi, dayı, birader, abla, kızım, teyze, oğlum, hocam, hacı, memur bey, beyefendi, hanımefendi gibi yönelme ifadeleri, tarafların toplumsal konum ve statülerine ve kurulan ilişki tipine dair ön-kestirmeler ve raptiyeler içermekle kalmaz; duruma uygun kullanımları etkileşim kanallarını açıcı, aksi kullanımları ise daraltıcı bir etki yaratır. Aynı tespit, "selamünaleyküm" ve "merhaba" arasındaki belirleyici fark için de yapılabilir. Her halükârda, göz temasının gerçekleştiği ilk anda tüm bilişsel tanıma yetilerinin ve usullerinin devreye sokulması, uygun düşen fiziksel mesafenin tesis edilmesi, muhatabın bedensel, görsel, işitsel, kokusal, mekânsal ekolojisi üzerinden alınan dataların, tanımlı toplumsal kategorilerle eşleştirilmesi gerekir. İlk yönelme ifadesinin bu

çerçevede tespiti daha az risk içerecektir. Aksi takdirde "çerçeve-dışı" bir konuma düşülebilir ve diğer katılımcılardan gelebilecek bir "ihtara" maruz kalınabilir: "Nerede sanıyor bu kendini?"

Yalnız hatırlatmak gerekir ki, etkileşimin baştan sona bir tanıdığın etrafında şekillenmesi durumunda tüm bu titizliğe gerek yoktur veyahut daha asgari düzeyde bir çaba kâfidir. Bu bağlamda tanıdık, etkileşimin havasını sadece öngörmekle kalmayıp, bizzat ismi vasıtasıyla bu havayı yüksek ve alçak basınç etkisinden koruyan bir büyücü meteorolog gibidir. Fakat yine de temkinli olmak ve durumun değişken dinamiğine göre konum almak yeğdir. "Esas mesele" doğrudan vatandaş tarafından, herhangi bir ritüele gerek duyulmaksızın, açıkça da ifade edilebilir: "Bir yolunu bulsak?" Bu, zannımızca, karşıdaki memuru da güçlük içinde bırakacak oldukça hoyrat bir angajman cümlesidir. Şahıs, sosyalleşme ve öğrenme sürecindeki aksaklıklardan dolayı ya yol yordam bilmemektedir ya da ilk temas anında elde ettiği ekolojik datalara dayanarak kendisini buyurgan bir dil kullanabilecek konumda görmektedir. İkinci seçeneğin daha makul olacağını düşünürsek, bu durumda memurun takınabileceği kayıtsız bir tavır, güçlü bir sembolik meydan okumayı gerektirebilir: "Sen benim kim olduğumu biliyor musun?" İşin kısa sürede halledilmesiyle sonuçlanabilecek bu türden bir çıkış bir nevi Pirus zaferini de bünyesinde barındırabilir zira bu kez de memur bir nevi mütekabiliyet ilkesini devreye sokabilir: "Bizim de şöyle bir sıkıntımız vardı ama..." Çeşitli biçimler alabilecek bu türden bir talep (bilgi talebi, yardım talebi, vb.), ilk ve ortaöğretim kurumlarındaki veli-idare ilişkilerinde neredeyse sıradanlaşmış ve "resmileşmiştir".

O hâlde tarafların ortak bir durum tanımında olabildiğince buluşması (yani olan bitene ilişkin olarak birbirine yakın kadrajları tatbik etmeleri) hem etkileşimi daha öngö-

rülebilir kılacak hem de normatif uzlaşıyı güçlendirecektir. Örneğin, "hocam, yardımcı olun lütfen" ifadesi, bir şişenin içerisindeki bir imdat çağrısı gibi, etkileşimin bir anında ortaya bırakılır; bu çağrının muhatabı olan hoca, mesajı dikkate alabilir ya da doğrudan kategorik bir ret sunabilir ancak her halükârda kayıtsız kalamaz. Öğrencinin bu ifadesi, hâlihazırda, bu mesajı iletmeye uygun bir durum tanımı yaptığını gösterir, zira her hocaya bu söylenmez. Dolayısıyla ortada belli bir beklenti, durum tanımı ve izlenim denetimi vardır; bunların hocanınkilerle çakışması (zira her öğrenciye de yardımcı olunmaz), talebe muhtemelen olumlu bir yanıt verilmesi sonucunu doğurur. Tüm bu manevralara bazı fiziksel jestler, ses tonu değişmeleri ve benzer göstergeler de eşlik eder. Olan bitene ilişkin her iki tarafın kadrajları birbiri üzerine oturmadığında ise durum açık bir çatışmaya dönüşebilir ve aynı talep haksız ve yersiz bir iltimas talebi olarak doğrudan reddedilebilir. Dolayısıyla, *stricto sensu* bir hakkaniyet anlayışı dairesinde değerlendirildiğinde başarısız bir öğrenciye "yardımcı olmak" yanlıştır, ancak mevcut ve yaygın konvansiyonlar dâhilinde ele alındığında ise ("şurada bir dersi kalmış, bir de bunun için senesi yanmasın, yazık!") gayet "makuldür", hatta tersi bir davranış, bir norm ihlali olarak değerlendirilebilir.

Burada, bir oyunun ideal imgesine takılarak, örneğin yukarıda bahsi geçen *stricto sensu* bir hakkaniyet anlayışı kutsallaştırılarak, içinde yer alınılan oyunu hâlihazırda oynandığı gibi oynamayı reddetmek, kutsanan oyun ilkesinin beklenmeyen sonuçlar vermesine de yol açabilir. Örneğin Türkiye akademisi, kayırmacılığı kendinde bir rasyonaliteye çevirmeyi bilebilmiş mahir kurumlardan biridir. Nihayetlendirmesi gereken özel bir durumda, örneğin bir kadro tahsisi söz konusu olduğunda, çeşitli düzeylerde tesis edilebilecek ilişkiler, hiyerarşinin her aşamasında gayet "makul" karşılanır, hatta teşvik edilir. Üst düzey bir yetkinlik ve yayın

listesine sahip ancak ilkesel olarak bu türden pratiklere karşı olan bir aday bu durumda kendisini dezavantajlı bir konumda bulacak ve sıkı sıkıya tutunduğu eşitlik ilkesi pratikte aleyhine işleyecektir. Bu adayı sadece nitelikleri sebebiyle desteklemekle ve kuru temenni cümleleri kurmakla yetinen bölüm içinden öğretim üyesi de benzer bir çıkmazı deneyimleyecektir. Zira "adamını bulmak" oyununu gerektiği gibi oynamayı reddedişi, adayını diğer adaylarla eşit şartlarda yarışa girmekten mahrum bırakmakla kalmayacak, daha az vasıflı adaylardan birinin kabulüyle birlikte, hem bulunduğu bölüm hem de kendisi için orta-uzun vadede belirsiz bir kapıyı aralamış olacaktır.

Diğer taraftan, bir durum her zaman bu kadar tek sekanslı bir seyir izlemez. Bahsettiğimiz türden etkileşimlerin çoklu ve çelişik olumsallıklarını takiben, kâh birbirini tamamlayan kâh birbirinden görece kopuk, hatta birbirine zıt bir dizi sekans üst-üste binebilir ya da birbirini rahatlıkla takip edebilir. Cenaze "performansları" bunun mümtaz bir örneğidir. İnsanlar, bir yakınlarının acısını iliklerine kadar hissettikleri bu anlarda, aynı zamanda, hız ve pratiklik gerektiren kapsamlı bir organizasyonu da idare etmek durumundadırlar. Çok kısa bir süre içinde mevta defnedilmeli, gerekli birtakım bürokratik işler hızlıca halledilmeli, gerekiyorsa bunun için tanıdıklar devreye sokulmalı, eşe dosta haber verilmeli, mezarlıktan yer ayarlanmalı, insanların belirlenen saatte orada olmaları için gerekli ulaşım çözümleri sunulmalı, iletişim kanallarının açık tutulması için cep telefonun şarjı hep dolu olmalı, küs olunan akrabaları haberdar etmek ve onlarla merasim esnasında mesafeli bir yakınlık tesis etmek için gerekli özen gösterilmeli, gerekiyorsa pideler yaptırılmalı, ayranlar soğuk tutulmalı, şoföründen, mezarlıktaki görevlilere, imama, orada ellerinde pet şişelerle hazır bulunan çocuklara veya mevtayı yıkayanlara dek bir dizi "aracıya" vermek için de bir miktar para hep ha-

zır bulundurulmalıdır. Bunların her biri birer organizasyon meselesidir ve bir "liderin" önderliğini gerektirir (bazen, birkaç etkili figürden oluşan bir lider "cuntası" da idareye el koyabilir). Bu lider genellikle mevtanın en yakın akrabalarından biridir ancak her zaman öyle olmak zorunda da değildir. Yaş, dini bilgi veya nüfuzlu olmak gibi ölçütler de devreye girebilir. Veya herkesi şaşırtacak şekilde, bu anlarda yeni ve beklenmedik liderler de doğabilir. Daha önce varlığından dahi haberdar olmadığımız veya şimdiye kadar silik bir akrabalık performansı koymuş olan dayıoğlu Coşkun, sahneye atılıp idareci hünerleriyle bir anda herkesin saygısını kazanabilir: "Allah razı olsun, Coşkun o gün çok uğraştı, her yere koştu." Burada sinik olan hiçbir şey yoktur, Coşkun tüm bunları aynı anda samimi bir acı hissederek de yapar; ama bu, devamında Coşkun'un, başka an veya durumlarda yahut da bundan sonra sergileyeceği akrabalık performanslarında faydalanabileceği bir sembolik sermayeyi kendisine devşirmesine de engel değildir. Coşkun da yapay olan bir şey yoktur, aynen onun seyircilerinde de olmadığı gibi. Coşkun sadece, beklenen kişi olmasa da, doğru yer ve zamanda ve yine doğu katılımcılar önünde doğru performansı doğru biçimde koymuş olandır. Cenaze türünden merasimler, eğer Goffman'ın terminolojisini takip edersek, esasında daha kitabi ya da mekanik bir seyir göstermesi beklenen kipleştirmelerdendir (ikincil çerçeve). Aktörler rollerinin tüm ağırlığında ve yoğunluğunda sahne alırlar. Birbirini izleyen sekanslar ve repertuvarın geneli, olağan ve beklenen gelişiminde çok fazla ayrışma ya da sıçramaya müsaade etmez. Oysa burada tersi bir durum söz konusu gibidir. Kısa bir göz teması, yüz ifadesinin ve ses tonunun anlık değişimi, vücudun hafifçe karşıdakine dönmesi, neredeyse fısıldayarak yapılan duraksamalı bir konuşma, en az diğeri kadar gerçek yeni bir hissiyatın, yeni bir sekansın habercisi olabilir: "Evi n'apıcaz abi; kat mülkiyeti miydi yoksa irtifakı

mıydı? Tapuda sorun çıkartıyorlar da; hani hak geçmesin diye söylüyorum, yanlış anlama da!" Bu örnekte kişi, ev meselesini o saniyelik sekansta açma rahatlığını kendine görmüştür, zira karşı tarafın da bu türden bir meselenin o anda açılmasından rahatsızlık duymayacağını düşünmüş veya en azından bu yönde bir izlenim edinmiştir. Burada muhatabın iki opsiyonu vardır. Eğer o da benzer bir durum tanımını paylaşıyorsa etkileşimi ve sohbeti devam ettirecektir. Tersi durumda ise şu türden bir ifade kendisinden beklenebilir: "Şimdi yeri mi bunun Allah aşkına!"

Her halükârda görülmektedir ki, zıt olumsallıkları bünyesinde taşıyan bir etkileşim çerçevesinde dahi bir düzen mevcuttur. Bir sekanstan diğerine öylesine geçilmez, hamlelerin bir sırası vardır ve duruma içkin teamüllere uygunluk şarttır. Bu bağlamda aşağıdaki haber başkalaşmış bir etkileşim düzeninde ihlalin ne anlama gelebileceği hakkında bir fikir verebilir. Verili bir teamüle hem uyma hem uymama kararsızlığı veya katılımcılardan birinin uyması diğerinin ise uymaması, sadece o an için etkileşime sekte vurmakla kalmayabilir, geriye dönük olarak tüm o anı formel hukuk nezdinde "suç" kapsamına da sokabilir.

> Bakırköy Cumhuriyet Başsavcılığı'nca hazırlanan iddianameye göre, Fatma B. ile Engin G., türkü barda alkol aldıktan sonra eve dönmek üzere yola çıktı. Engin G.'nin arabasının şoför koltuğunda Fatma B. vardı. Ataköy girişinde trafik polisi otomobili durdurdu. Araçtan inip ekip otosunun yanına giden Engin G.'ye polis memuru Ş. Ç., alkol alıp almadığını sordu. Engin G. yarım şişe bira içtiğini belirtince (...) '6-7 polisiz, çorba parası ver git' dedi. Engin G. 50 lira verdi. Ş. Ç. miktarı beğenmeyip 'biz kalabalığız' deyince 50 lira daha verdi ve olay yerinden trafik cezası yazılmadan ayrıldı. Yaşananlardan rahatsız olan Fatma B. 155'i arayarak polis memurunu ihbar etti. Parayı alan Ş. Ç. ve rüşvet veren Engin G. hakkında 'rüşvet alıp

vermek' suçundan 4'er yıldan 12'şer yıla kadar hapis cezası istemiyle dava açıldı. [Hürriyet, 30 Mart 2018.]

Bazı durumlar ise daha çetrefilli ve çeşitli açılardan daha "riskli" bir görünüm sergileyebilir. Etkileşimde hangi kanal veya kanallardan gidilmesinin uygun düşeceği başlangıçta bir miktar belirsizlik içerebilir. Örneğin, etnik, siyasi veya mezhepsel bir aidiyet, bir asliye hukuk mahkemesinde, hâkim ile davacı veya davalının avukatı arasında bir "yakınlık" tesis edebilir. Bu yakınlık, söz konusu davayı ve hatta mahkeme koridorlarını da aşabilecek bir "yatkınlıklar yakınlığına" da dönüşebilir. Ancak bu, örneğin bir dava dosyasına ilişkin olarak, yine aynı ikili arasında cismani bir kanalın da eş zamanlı olarak açılma ihtimalini tamamıyla ortadan kaldırmaz. Böyle bir ihtimal, kabul etmek gerekir ki, normatif açıdan oldukça nazik bir durum yaratır. Çeşitli aidiyetler üzerinden kurulmuş bir iltimas ilişkisi normal şartlarda akçeyi bir kriter olarak dışlamaya meyleder, dolayısıyla bu yönde bir talep "münasip" kaçmayabilir.

Fakat muhtemeldir ki en riskli durumlar üçüncü bir tarafın etkileşime "dolaylı" yollarla dâhil olduğu, yani fiziken orada olmadığı ancak tutum ve davranışlarının dikkate alınmamasının olanaksız olduğu durumlardır. Yüz-yüze bir etkileşimde kişilerin, davranış, jest ve ifadelerini diğerinin nezdinde anlaşılır kılmaları ya da bu yönde azami bir gayret sarf etmeleri nerdeyse bir kamu düzeni sorunudur. Aşağıdaki haberde, kamu düzeninden sorumlu bir katılımcıyla başka bir kültürel evrenden gelen diğer bir katılımcının arasındaki yüz-yüze etkileşimin birtakım "yanlış anlama" risklerine rağmen anlaşılabilirlik kriterlerini bir dereceye kadar yerine getirdiği, ancak etkileşimin dolaylı üçüncü tarafına ise en ufak bir "etkileşimsel ilgi" gösterilmediği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yüz-yüze etkileşimde olan taraflar, aralarındaki tüm kültürel farklılıklara rağmen, ancak muh-

temelen daha önceki benzer durumların bilgisi ışığında, dâhil oldukları durumun örgütlenme esasına ilişkin olarak az çok iş görür çıkarımlar yapabilmiş görünmektedirler. Etkileşime dolaylı şekilde müdahil olan diğer taraf ise, en azından başlangıçta, tamamıyla "çevrim dışı" bırakılmıştır; duruma ilişkin bambaşka bir "okumaya" sahiptir. Başkalaşmış bir çerçevenin, en az tatbik olduğu durumlar kadar, olumsallık sınırlarını nasıl genişletebileceğinden bahsetmiştik. Ancak aşağıdaki haber kuşkusuz bunun en uç örneklerinden biridir. Durum, herhangi bir çerçeve tatbik etmeye imkân tanıyamayacak derecede belirsizlik ve muğlaklık sınırına kaymaktadır.

> Olay, geçen 21 Eylül tarihinde merkez Kocasinan ilçesi Zümrüt Mahallesi fuar alanında meydana geldi. Topograf Erkan Ç., boşanma davası açtığı eşi Anna Ç. ile davaya bakan Kayseri 5. Aile Mahkemesi'nin geçici hakimi V. Ö.'yü parkta, iddiaya göre sarmaş dolaş gördü. Arabasında bulunan meyve bıçağını kapan Erkan Ç., hakim V. Ö.'yü sırtından bıçakladı. Erkan Ç. tutuklandı. Yürüyüş yaparken bıçaklandığını öne süren hâkim V. Ö. ise HSK tarafından 'kusurlu ve uygunsuz hareket ve ilişkileriyle mesleki şeref ve nüfuzunu veya şahsi onur ve saygınlığını yitiren davranışlarda bulunduğu' gerekçesiyle açığa alındı. Tanık olarak dinlenen Anna Ç. ise 'Eşim sürekli bana şiddet uyguluyordu. Tehdit ediyordu. Ben de boşanma davası açtım. O sırada hâkimle tanıştım. Bana 'Eşin hâlâ tehdit ediyor mu?' diye sordu. Telefonla görüşmelerimiz oldu. İki defa sohbet etmek için kafede buluştuk. Olay günü hâkimle sarmaş dolaş değildim. Öpüşmedik. Duygusal yakınlaşma olmadı' diye konuştu. Duruşma sonunda Erkan Ç.'nin tahliyesine karar veren mahkeme heyeti, hâkim V. Ö'nün de bir sonraki duruşmaya tanık olarak zorla getirilmesine karar verdi. [Milliyet, 28 Kasım 2017.]

V- Rol

Tüm bu çözümlemeler ışığında, toplumsal rollerin, örneğin yukarıdaki örnekte hâkim rolünün, bu türden bir genel bağlamda neye dönüştüğünü artık sorabiliriz. Ancak burada ikili bir ayrıma gitmek faydalı olacaktır: bir konvansiyon olarak rol ve bir performans olarak rol. Birincisi, bir davranış öncülü olarak kültürel evrene veya genel repertuara aittir, birtakım hak ve yükümlülükler tanımlar; ikincisi ise duruma mahsus olarak, diğer katılımcıların gözetimi altında ve tarafların biyografik koşumlarının tüm hususiyetinde bu ortak repertuarın yorumlanmasıdır. Hiç kuşku yok ki, diğer katılımcıların varlığı, repertuarın kendisi ve etkileşimin seyri performansa durumsal bir sınır koyar, aynen bir sahnenin de kısıtları olduğu gibi; park yerinin ve salonun kapasitesi bellidir; oyunun başlama ve bitiş saati çok esnetilemez, yaz veya kış olması bu açıdan önemlidir, aynen bir suflörün fısıldamalarının da genel akışı koyması gibi. Ama yine de, bu kısıtlar dâhilinde bile o aktörün performansı tekildir, biriciktir. Bu, o aktörün o esnada o rolü yorumla biçiminin kendisinin de öğrenilmiş bir şey olduğu gerçeğini değiştirmez; bir anlamda "yorumun yorumudur" söz konusu olan. Şahsi olanla öğrenilmiş olan arasında zaruri bir ayrılık ne gereklidir ne de anlamlı. ("Evrensel olan hususi olanda mıhlıdır.") Birey, ne öznellik okyanusunda yüzen aşkın bir bilinç ne de mekanik bir otomattır. Örneğin sosyal bilimlerde, elde sigara, rahat tavırlı, biraz da "uçarı" erkek hocalar arasında kirli sakal pek yaygındır; kadın veya erkek bir entelektüelin gazete veya dergi röportajlarında arka fonda bir kütüphanenin bulunması da yine aranan bir karedir; düşünceli bir

bakış veya göğüs hizasında birbirine kavuşmuş kollar da muhtemelen ciddiyet ve tefekkürü simgeler. Evet, bunların hepsi birer tipleştirmedir ama aynı zamanda bir öğrenme sürecine de gönderme yapar.

Schütz, tipleştirmelerin, gündelik yaşam dünyalarının (ki bu dünyalar çoğuldur) temelinde yattığını ısrarla vurgular.[1] Goffman ise toplumsal yaşamın senarize karakterinden bahseder.[2] Gündelik yaşam tam da bu iki özelliği dolayısıyla, yani tipik ve senarize bir karakter taşıması sebebiyle öngörülebilirdir zaten. Bu öngörülebilirlik, gündelik yaşamda bireyin sarf ettiği bilişsel enerjiyi (etrafında olup biteni sürekli sorgulayarak tüketeceği enerjisini) asgari düzeyde tutarak ona görece güvenlikli, en azından kontrol edilebilir olduğu düşünülebilecek bir yaşam dünyasının kapısını aralar. Tipleştirmeler tüm bu beklentilerde merkezi bir rol oynar.[3] Örneğin "rahat hoca", elbette, bir yorum (hatta şahsi bir yorum) olarak değerlendirilebilir ancak bunun kendisi tali bir mesele de olabilir. Muhtemelen daha önemli olan, "rahat" hocanın, onu rahat hoca yapacak referansı toplumsal olarak tanımlanmış ve tipiklik içeren bir dizi hoca kategorisinden ödünç alması ve böylelikle, rolünün verili bir durumsal performansında, hem kendisinin yapabileceğinin hem de kendisiyle yapılabilecek olanın sınırlarını tanımlaması ve neticede tüm katılımcılar için öngörü imkânı sağla-

1 Alfred Schütz, *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*, Ankara, Heretik, 2018, özellikle II. Kısım, 5. Bölüm, ss. 127-143. [*On Phenomenology and Social Relations: Selected Writings*, 1970.]

2 İlk dönem Goffman'ın dramaturjisi bu temel önermeden yola çıkar. *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, İstanbul, Metis, 2009. [*The Presentation of Self in Everyday Life*, New York, Doubleday, 1956.]

3 Yine Schütz'e göre, tüm tipleştirmeler iki temel-tipik idealleştirmeye dayanır: "'vesaire vesaire ve benzeri gibi'nin idealleştirmesine (geçmişte olan gelecekte de tekrarlanabilir ve tekrarlanacaktır) ve 'bunu tekrar yapabilirim'in idealleştirmesine (geçmiş eylemlerimi tekrarlayabilirim)." Alfred Schütz, *a.g.e.*, s.35.

masıdır:[4] "Sert" bir hocayla ya da "fazla tedrisi" bir hocayla, "rahat" hocayla yapılabilecek olanlar yapılamaz. Örneğin, daha yukarıda değindiğimiz üzere, hangi hocaya "yardımcı olun" talebiyle gidileceği bunu bilmeyi gerektirir. Burada bir kez daha, bu türden bir performansa aktörün kendisinin de inanıp inanmadığı meselesi bizim açımızdan tamamıyla talidir. Daha anlamlı bir sorgulama, ileride yakından göreceğimiz üzere, hangi koşullarda tarafların birbirlerine neredeyse otomatik biçimde "yapmacıklık" ithamıyla yaklaşabildikleridir; etkileşimin niteliği ya da performansların inandırıcılığından bağımsız olarak bu türden bir "ilksel refleks" geliştirmiş olabildikleridir. Başkalaşmış çerçevelerin bir diğer önemli karakteristiği bu ekolojide yatıyor olabilir.

Özetlemek gerekirse, gerek bir konvansiyon gerekse de bir performans olarak birlikte ele alındığında bir rol veya roller bütünü, bir durumun bir araya getirdiği tarafların birbirine bağımlı eylemlerinin az-çok kapalı ve kendine has çevriminde (gömülü faaliyet), herhangi bir özneyi veya özneleri değil, öncelikle bir ilişki tipini imler. Örneğin, sadece durumsal olarak ele alındığında, bir doktor olarak (yani doktor rolünde) Şefik Bey tarafından muayene edilmem, "soyunun ve uzanın lütfen" ifadesine, eğer herhangi bir kuşku unsuru yoksa, gayet makul bir talep görünümü kazandırmakla kalmaz, onun bunu benden istemeye yetkin olduğunun ikrarını da içerir. Dolayısıyla bu örnekteki etkileşimin bağlı olduğu roller sistemi, Dr. Şefik Bey'le beraber o

4 Şu türden haberler, tam da bu tipleştirmelerde hasara yol açması ve gündelik yaşamın senarize karakterinin ne kadar kırılgan olduğunu ve ne kadar rahatlıkla manipüle edilebileceğini göstermesi açısından tedirgin edici bir etki yaratabilir: "Aydın'da Nazilli Devlet Hastanesi Acil Servisi'nde görevli doktor Elif Ç. (35), aracında dünyanın en tehlikeli uyuşturucusu olarak tabir edilen piyasa değeri 60 bin liralık 71 gram metamfetamin, uyuşturucuyu tartmak için hassas terazi, 2 adet silah ve 18 adet fişekle yakalandı. Narkotik ekiplerinin 3 aydır takip ettiği Ç., suçlamaları inkar etmesine rağmen, çıkarıldığı mahkemede 'uyuşturucu ticareti yapmak' suçundan yargılanacak." *Milliyet*, 25/10/2019.

an neler yapabileceğimizin yanı sıra, bilhassa da neleri yapamayacağımızı çerçeveler. Ancak hiç kuşku yok ki, ne Dr. Şefik Bey ne de ben, sadece o an için bile olsa, tek bir rolün mekanik yorumuna programlanmış makineler değiliz. Şefik Bey'in masasının üzerinde kızının resmini görüyorum (o aynı zamanda bir baba). Muayeneden dolayı gerginliğimi hissetmiş olmalı ki Trakya şivesiyle yaptığı esprilerle beni rahatlatmaya çalışıyor (o aynı zamanda Edirneli). Kendisini bana tavsiye eden karşı komşu Emre Bey'in selamını iletiyorum. Tebessümle selamı alıp üniversiteden tanıştıklarını ekliyor (o aynı zamanda bir Hacettepe Üniversiteli). Gözüm bu esnada, duvara asılı diplomanın yanındaki fotoğraflara takılıyor, bir müzik etkinliğinde koroda solistlik yaparken görüyorum kendisini (o aynı zamanda amatör bir müzisyen). Çeşitli sebeplerle, kâh bazen durum bunu gerektirdiği için (örneğin muayene havasının yarattığı gerginliği azaltmak için ya da ortak bir tanıdığın varlığı sebebiyle), kâh bazense etkileşimin olumsallıkları bizi o yöne sürüklediği için, karşılıklı olarak hasta ve doktor rollerimizden uzaklaştığımız her an birbirimize, bizi biz yapan 'ben'lerden bir tanesini daha gösterdiğimiz an sanki. Ancak, yüzeysel sayılandan (doktor veya hasta) daha "derinde" olana, Şefik Bey'in "gerçek yüzüne" doğru bir yolculuk değil bu kesinlikle; sadece, başka bir role anlık olarak demir atmak adına (baba olarak kızından bahsettiği her anda yaptığı gibi) diğeriyle (sadece Dr. Şefik'le) araya mesafe koymak.[5] Baba Şefik, Doktor Şefik Bey'den ne daha gerçek ne de daha derinde. Şefik bunların hepsi ve yine bunların hepsini de kimi zaman tekil ama sıklıkla da çoğul bir roller bütünü ve "benler" içinde sadece o anlarda (durumlarda) ve yine sadece bizimle olabilir (bizimle beraber gösterebilir): Karşılıklı olarak kızın-

5 Teorik çerçeve Goffman'a aittir: "Rol Mesafesi". Bkz.: Erving Goffman, *Karşılaşmalar; Etkileşim Sosyolojisinde İki Çalışma*, Ankara, Heretik, 2018, ss. 89-164. [*Encounters : Two Studies in the Sociology of Interaction*, 1961.]

dan bahsettiğimizde, bana resimlerini gösterdiğinde, ona tüm bu sunumlarda onaylayıcı bakışlarımla eşlik ettiğimde aynı anda hem doktor hem de baba olur Şefik. Benlikler, bu bağlamda, ontolojik bir çıkış noktası değildir, tersine, durumun ve roller sisteminin dramaturjik bir çıktısıdır. Diğer bir ifadeyle, toplumsal gerçekliğe atfedilen "anlam" benlikten çıkmaz, tersine, bizzat benliğin kendisi bu gerçekliğin örgütlenme formlarından biridir. Kısacası Şefik'in hususiyeti, aşkın benliğinde (veya öznelliğinde) değil, tüm bu çoklu 'ben'lerin kendine has bileşiminin biçimlendirdiği varoluş tarzında, bu biyografik sürekliliktedir: Doktor olarak Şefik; Erkek bir doktor olarak Şefik; Trakyalı bir erkek doktor olarak Şefik; Karşı komşu Emre Bey'in üniversiteden arkadaşı Trakyalı bir erkek doktor olarak Şefik...

Burada her bir ana ve alt rol, yine bir ilişki ismi olan "adlandırma-tanıma-yargılama" kategorileri olarak da işler ve bireyin biyografik yapısının kurucu unsurlarına dönüşür.[6] Geçmiş etkileşimlerimizin deneyimi ve bilgisiyle dâhil olduğumuz her durumda, karşımızdakinin verili bir rol performansı altında bulduğumuz (veya bulunduğunu varsaydığımız) şey sadece budur; bizi bir araya getiren faaliyetin öncesi ve sonrasında da izini veya sürekliliğini takip

6 Her tanıma, tahmin edilebileceği üzere, ikrar ve yargı içerir. Dolayısıyla, Trakyalı bir kadın doktor Aylin veya Hakkarili bir Erkek doktor Mustafa ile, dâhil olunan duruma göre, Trakyalı bir erkek doktor Şefik'e kıyasla farklı şekilde ilişki kurulacaktır ve *vice verca*. Bununla birlikte, tüm bu tanıma kategorileri, esas etki ve güçlerini ilişkisel veya sistemik bir düzeyde gösterirler. Şu habere bakalım: "Terör örgütü FETÖ'nün 15 Temmuz darbe girişiminde yer alan ve ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırılan eski yüzbaşının, cezaevindeki görüşme odasında kuzeni de olan avukatıyla cinsel ilişkiye girerken basıldığı iddia edildi." [Milliyet, 14 Kasım 2018.] Haberdeki faillerin, Kadın-Erkek/Kadın-Kadın/Erkek-Erkek olması ya da Kadın Yüzbaşı-Erkek Avukat/Erkek Yüzbaşı-Kadın Avukat ya da Kadın-Kadın (yüzbaşı-avukat) veya Erkek-Erkek (yüzbaşı-avukat) olması ve tüm bu zincire "kuzen" nitelemesinin de eklenip eklenmemesi, gerek bu olaya ilişkin yargı kategorilerini gerekse de bu haberi haber yapan niteliği değiştirecek türdendir.

edebileceğimizi düşündüğümüz bu bilkuvve biyografidir.[7] Goffman bu sürekliliğe ve biyografi terimine ilişkin en sarih açıklamalara Damga başlıklı kitabında yer verir:

> Her ne kadar kişinin günlük yaşam döngüsü onu, kendisini farklı şekillerde tanıyan insanlarla rutin olarak temasa geçirse de bu farklılıklar normal şartlarda birbirleriyle uyumsuz olmak zorunda değildir; hatta belli türde bir tekil biyografik yapı her zaman korunacaktır (...) O hâlde, rol ve izleyici ayrımının imkân tanıdığı "ben" çokluğuna rağmen gündelik yaşamın görünürdeki gelişigüzel karşılaşmalarının, kişiyi tek bir biyografiye sabitleyen belli tipte bir yapı teşkil ettiğini varsaymaya devam ediyorum.[8]

Bu biyografinin; "kişilik", "kimlik" veya "benlik" gibi kelimeler tekil olarak kullanıldığında, her şeyin başladığı yer olarak yorumcu tarafından "özleştirilmesi" bir şey; bireyin sıradan gündeliğinde, bu biyografinin unsurları arasındaki bağlantılar üzerine zaman zaman pratik surette "kafa yorması" (her zaman değil, buna yol açacak bir durum hâsıl olduğunda) başka bir şeydir. Bunun ötesinde, bir bireyin biyografisindeki unsurların, ona özgün bir kişilik (bir "doğa") bahşedecek nitelikte olup olmadığı veya ne derece bütünlüklü olduğu, ya da bazı yorumculara göre, bunun kendisinin dahi sadece bir "anlatı" olup olmadığı[9] *par excellence* bir skolastik meseledir. Önemli olan, bireylerin her zaman, rollerine raptiyelenmiş (ya da raptiyelenmiş olduğu varsayılan) biyografik unsurlarla sahnede yer aldıkları, sahne dışında da takip edilebilecek (ya da takip edilebileceği düşü-

7 Erving Goffman, *Les cadres de l'expérience.* Paris, Editions de Minuit, 1991, ss. 279-280.

8 Erving Goffman, *Damga, Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar; Ankara, Heretik,* 2014, ss. 113-114. [Stigma, *Notes on the Management of Spoiled Identity*, 1963.]

9 Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*, Paris, Seuil, 1990.

nülen) bu sürekliliğe dair bir dizi varsayım ya da doğrudan erişilmiş bilginin kaçınılmaz biçimde duruma içkin olduğu ve son olarak da bu karşılıklı bilgi-izlenim-veya-varsayım bütününün etkileşimin seyri ve örgütlenmesi üzerinde belirleyici öneme sahip olduğudur.[10] Bu açıdan bakıldığında, biyografik kaynakların sürekliliği, her şeyden önce sonuçları itibarıyla gerçektir: Örneğin birey, bu yönde bir tazyik neticesinde (ki çeşitli biçimler alabilir[11]), yaşamının anları ve süregiden rolleri arasındaki görece süreksizliği, kopukluğu daha makul bir seviyeye çekmek istediğinde; ya da casusluk faaliyetlerinde, bir kimliğe bürünürken o kimliğin varsayılan tüm biyografik unsurlarına özel önem göstermek gerektiğinde; ya da her türden dolandırma, kandırma veya aldatmacanın bu türden unsurların manipülasyonunu esas aldığında ("hiç aklıma gelmezdi, o kadar yemiş içmişliğimiz de vardı")[12]; veyahut da, ve en önemlisi, neredeyse bir toplumsal bilgi formuna dönüşerek durumun kurucu unsuru olduğunda, yani süreklilik ön-varsayımı ya da koşulu baştan verili kabul ederek muhataba ilişkin varsayım sayısı

10 Tersi bir durumda, yani biyografik süreksizlik bilgisinin veya olumsallığının taraflarca paylaşılması halinde etkileşimin seyrinin ve doğasının nasıl değiştiğini, bir diğer başkalaşmış çerçeve türü olan muvazaalı çerçeveyi incelerken yakında göreceğiz.

11 Örneğin güçlü bir iç gerilim ("Bu bana yakışmadı!") veya bir itham neticesinde ("Kendine çeki düzen ver, yakışıyor mu bu sana?).

12 İki kişi arasındaki uzun süreli bir birliktelik (akrabalık, arkadaşlık, sevgililik, vb.) her iki tarafın da birbirlerinin neredeyse tüm biyografik bilgilerine erişimini varsaydığından karşılıklı güvenin tam anlamıyla tesis edildiği düşünülür. Oysa aşağıdaki habere bakılırsa (Habertürk, 24 Mart 2018), birtakım kişiler, birden fazla biyografiye eş zamanlı sahip olabilme noktasında istihbarat servislerini dahi hayrete düşürebilecek cinsten yetenekler sergileyebilmektedir. "İşadamı H. U., arkadaşlarının FETÖ üyesi olduğunu, kendisinin de himmet ödediğini ve tutuklanma ihtimalinin olduğunu söyleyerek eşi ve 2 çocuğunu korkuttu. Örgütten tutuklandığı takdirde tüm mal varlıklarına el konulacağını söyleyen H. U., çocuklarını da kâğıt üzerinde boşanacakları yönünde ikna etti. 15 Ocak'ta 29 yıllık eşinden anlaşmalı boşanan Hayri Uğur, tüm ailesini ABD Orlando'ya yerleştirdi ama kendisi Türkiye'de kaldı ve 27 Şubat'ta 5 yıllık sevgilisiyle evlendi."

sınırlandırıldığında[13]: örneğin Şefik Bey'in biyografisini tasavvur ederken, organ kaçakçılığı ihtimalini baştan dışlamam, ancak amatör müzisyenliği daha makul görmem gibi.

Ancak hiç kuşku yok ki, yukarıda betimlendiği şekliyle Dr. Şefik örneği fazlasıyla kusursuz; rol oyunları hatasız, biyografik kaynaklar akıcı, etkileşim pürüzsüz. Oysa hiçbir birincil çerçeve, sınır sorunu yaşasın ya da yaşamasın, bu derece mekanik bir etkileşim düzeni tesis edemez; basit bir yanlış anlamadan açıkça çatışmaya uzanan bir yelpazede irili ufaklı sayısız gerilim unsuru taşır bünyesinde. Ancak, diğer bölümde kurguladığımız sahne 2'ye kıyasla bu örnekte ayırt edici esas unsur, faaliyet siteminin, süreklilik ve görece kapalılık arasında bir anlamda kendi dengesini yakalayabilmiş olmasında; gerek canlı gerek cansız tüm sahne unsurlarının, genel sürekliliklerinde, o an için kendilerini bekleyen rollerle buluşması ve başka herhangi bir mantığın veya repertuarın sızması engellenmek istercesine kapıların bir süreliğine kapanması. Böylelikle, "soyunun ve uzanın lütfen" ifadesini herhangi başka bir varsayıma gerek duymaksızın anlayabiliyorum; çünkü sahnenin kendisi diğer tüm olası senaryoları haliyle sınırlıyor, üstelik çerçevenin kendisi dışarıya (yani "çerçeve dışı" eylem mantıklarına) görece kapalı bir çevrimi andırıyor.[14]

13 Aksi durumda, yani herhangi bir rolün biyografik raptiyesi kişiye ilişkin en ufak bir "kestirmeye" imkân tanımadığında, tarafların birbirine ilişkin sahip olacakları hipotezlerin neredeyse sınırsızlığı etkileşimin doğasını, devasa bir güvensizlik ya da şüphe yönünde önemli ölçüde değiştirecektir.

14 Her hasta-doktor ilişkisi bu şekilde gelişmeyebilir. Şu örnek, katılımcıların tüm rol repertuarının ve tanıma kategorilerinin görece dağınıklığına işaret eder görünmektedir. Burada çerçevenin sınırları, tarafların karşılıklı kuşku ve güvensizliğinin sınırlarıdır: "Bolu F Tipi Cezaevi'nde hükümlü D. K., sol kasığındaki ağrılar nedeniyle Bolu İzzet Baysal Hastanesi'ne kaldırıldı. Fıtık nedeniyle şiddetli ağrı yaşayan D. K'yı muayene eden doktor ameliyata karar verdi. 20 Haziran tarihinde ameliyata alınan D. K, sol kasığındaki ağrıların geçmediğini ayrıca sağ kasığında da ağrı olduğunu fark etti. Ameliyat bölgesine bakınca sol taraftaki fıtığı yerine sağ kasığından ameliyat edildiği ortaya çıktı.

Sahne 2'de ise kapılar görece daha açık; olası senaryolar, az çok kestirilebilmekle beraber, çoklu bir görünümde. Gerek konvansiyon gerekse de performans olarak rol rejiminin kendisi de burada ciddi bir farklılık göstermekte. Verili bir faaliyet dairesinde çıpalanmış bir rol etrafında, bu ana rolün normatif halesinden kopmaksızın diğer rol uğraklarına anlık sıçrayışlar ve geri dönüşler (rol mesafesi ve çoklu roller), burada yerini, farklı ve zıt eylemlikler salık verebilecek rollerin aynı faaliyet dairesinde kesintili geçişine ve ardıllığına bırakmış durumda.[15] Diğer bir ifadeyle, "rol mesafesi" kavramının temel fikri, yani kerteriz işlevi görecek ve buna kıyasla mesafe tesis edilebilecek ana bir rolün varlığı zedelenmiş gözükmekte. Bu durumda, sahnedeki aktörlerin rol performanslarından hareketle, bu rollerin raptiyelenebileceği biyografik hatların izini sürmek de fevkalade güçleşecektir. Hatta tam tersi bir durum hâsıl olur: Bu sefer biyografik süreksizlik varsayımı durumun kurucu unsuru haline gelir ve kuşku, etkileşimin tüm taraflarca paylaşılan temel öncülüne dönüşür. Goffman'ın uzun uzadıya incelediği türden, etkileşim senfonisinde basılan yanlış bir nota (bir gaf, bir yanlış anlama, vb.) kaynaklı geçici bir sorgulama veya şüphe anı değildir bu kuşku; daha gömülüdür; en baştan itibaren, muhatabın "göründüğü gibi" olmayabileceğini verili

Ameliyatı gerçekleştiren Dr. E. D., sağ tarafta da bir fıtık olduğunu, öncelikle onu aldığını söyleyerek, 'öğrendiğim kadarıyla mahkûm terörden tutukluymuş. Kendisi DHKP/C'li. Çıkar amaçlı böyle bir şey yapıyor' dedi." [Cumhuriyet, 29 Haziran 2018].

15 Buradaki basit ayrım şudur: Sahne 1 ve 2'deki örneklerden devam edersek; durumun olumsallıklarını müteakip, herhangi bir alt tanıma kategorisinin veya o durumda ikincil bir rolün (örneğin, hemşerilik, aynı okuldan mezun olma, cinsiyet, aynı takımı tutma, vb.) ana rol dağılımı ve dolayısıyla da birincil çerçeve içinde, ilişkinin seyrinde etkili ama belirleyici (daha doğrusu başkalaştırıcı) gücü olmayan uğraklar olması bir şey; memur-vatandaş veya doktor-hasta sahnelerinin ve rol dağılımının, hemşerilik veya tanıdıklık ilişki kipinin gerekliklerine, bağlayıcılığına, kısacası tüm repertuarına da eş zamanlı ve aynı derecede riayet etmesi, hatta bazı uç durumlarda tamamıyla bu kiplerin göreceli hâkimiyeti altında seyrini sürdürmesi başka bir şeydir.

kabul eden şüpheci bir ihtiyatlılık biçimini alır. Goffman'daki "duruma dikkat", artık burada duruma baştan şüphe ileyaklaşmakla eş anlamlıdır. Hatta dramaturjik açıdan daha da ileriye gidersek, aktörlerin "temsilde" olmasından ziyade, söz konusu kuşkunun tesis edebileceği "duruma mesafe" neticesinde, tarafların eş zamanlı olarak birkaç temsilin kâh kıyısında kâh içinde oluşlarından bahsetmek gerekir. O halde başlangıç sorumuza yeniden dönmek uygun düşecektir? Burada ne olup bitmektedir? Yanıt birtakım güçlükler içerebilir zira tarafların tutum ve davranışlarının içine oturacağı ve bunların birtakım sosyal ve kültürel öncüllere göre kıymetlendirileceği eylem çerçevesi ilk bakışta oldukça anlaşılmaz veya belirsiz gözükebilir. Oysa biraz daha yakından bakıldığında cevap, en basit ve sıradan haliyle, yapılması gerekenin yapılış şeklinde yatmaktadır: Bir durumun verili zorunluluklar sistemi dâhilinde ve geçmiş deneyimlerin de ışığında amaca mahsus "iş görür" bir mutabakata ulaşmak. Eğer böyleyse, araştırma nesnemizin yeni bir ek sorunsala yönelmesi kaçınılmazdır: mikro düzey güç ilişkileri.

VI- Güç

Mikro-sosyolojilerin güç meselesini genellikle görmezden geldikleri veya gözden kaçırdıkları düşünülür. Çok da haksız olmayan bir eleştiridir bu. Ancak daha yakından bakıldığında, Michel de Certeau (iktidarın gündelik-mikro saçakları)[1] veya Randall Collins (şiddetin durumsal dinamiği)[2] gibi isimlerin çalışmaları bu bağlamda oldukça zihin açıcı araştırma gündemleri açabilmiştir. Esasında, en azından Weber'in otorite tipolojisinden bu yana,[3] sadece dar anlamda siyaset alanıyla sınırlı kalmamak üzere, toplumsal yaşamın her türden ilişki formunda gözlemlenebilecek güç ya da iktidar ilişkileri oldukça bilindik bir tematiktir. Bu açıdan bakıldığında, statü, konum, sınıf, cinsiyet ya da herhangi bir kimlik temelli güç ilişkisi dinamiği her duruma ya da etkileşim düzenine içkindir. Aksi mümkün değildir.

Özellikle *Toplum İçinde Davranmak* başlıklı kitabının bazı kısımlarında Goffman,[4] diğer metinlerinde hiç olmadığı kadar iktidar ilişkilerinin bir mikro sosyolojisine girişir. Ancak sistematik olmayan ve süreksiz bir girişimdir bu. Düzenin "normalleri" kadar "delileri", "damgalıları" veyahut da "madunları" da Goffman'ın merceğine yer yer takılır. "Yerini bilememe" hali olarak "delilik" ve erişime kapalılık olarak

1 Michel De Certeau, *L'invention du quotidien*, I, II, Paris, Gallimard,1980.

2 Randall Collins, *Violence: A Micro-sociological Theory*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2008.

3 Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012, III. Bölüm, ss. 331-371.

4 Erving Goffman, *Toplum İçinde Davranmak, Etkileşimlerin Sosyal Düzenine Dair Açıklamalar*, Ankara, Heretik, 2018. [*Behavior in Public Places: Notes on the Social Organization of Gatherings*, 1963.]

"engellilik" etkileşim düzeninin disipline etmeye çalıştığı kategorileri oluştururlar. Madunların payına ise bir nevi "görünmezlik" ve "yok sayılma" düşer. "Uygar kayıtsızlık", yüz-yüze karşılaşma anlarında etkileşimsel ilgiyi bir anda keserek karşıdakinin bizatihi mevcudiyetini ortadan kaldırır. Durumlara sızmış tahakküm kategorileri bu sefer etkileşim düzeninin uzlaşılarının yerini alır; daha doğrusu, bu uzlaşılar güç ilişkileri üzerinden yeniden üretilir. Böylece, etkileşimlerin "silik" yüzleri her şeyden önce tahakküm altındaki yüzler olarak çıkar karşımıza: Deliler, Engelliler, Kadınlar, Siyahlar...

Aslına bakılırsa, kaçınılmaz olarak her etkileşimi kesen güç ilişkilerinin bu şekilde ele alınışı Goffman'ın metodolojisinde pek yeni sayılmaz. Zira bir diğer başeseri *Tımarhaneler*,[5] çok benzer bir perspektifle, total kurumlarda idarenin (ve psikiyatrinin) temsil ettiği iktidarla, bu iktidarın gözetimi altında olan "kapatılmışlar" arasında geçen irili ufaklı güç çekişmelerinden uzun uzadıya bahseder.[6] Kapatılmışların başvurduğu "ikincil uyarlamalar"[7], Goffman göre, sağladıkları pratik kolaylıklar, erişimler ve imkânlar dışında esasen, kapatılmışın, halen bir birey olduğunu, kurumun onun benliğini tam manasıyla ele geçiremediğini göstermek istediği bir mücadelenin araçlarıdır. Bu bir yanıyla Michel de Certeau'daki taktiğin Goffman terminolojisindeki karşılığıdır: Taktik ve ikincil uyarlama "ezilenin-kapatılmışın" yanındadır, strateji ve birincil uyarlama ise "idarenin-tahakküm edenin."

5 Erving Goffman, *Tımarhaneler*, Ankara, Heretik, 2015. [*Asylums*, 1961.]

6 Keza bir diğer klasik eseri *Damga*'da, ayrımcı bir etkileşimsel ilgiye maruz kalan engellileri ve onların var olma (etkileşimde kalma) çabalarını inceler.

7 Örneğin: kullanımı serbest nesneleri ve mekânları, yasak kullanımlar için dönüştürmek ya da tam tersine, kullanımı yasak nesneleri, kullanımı serbest nesnelerle örtmek veya bunları, kullanımı serbest bölgelerde saklamak. Bkz., *a.g.e.*, ss. 221-315.

Ancak şurası da açıktır ki, tüm bu güç ilişkileri ve çatışmaları, bir yanıyla yine oldukça bilindik bir otorite sorunsalı içerisinde seyreder. Yeniden Weber'e dönersek, bir kişi, grup ya da kurum açısından iktidar, olası tüm direnç ve karşı koyuşlara rağmen, karşısındakine iradesini dayatabilme kapasitesiyse, bu kapasitenin, tam manasıyla işleyebilmesi ya da en basitinden zorbalık dışı bir şeye dönüşebilmesi için meşru olması ya da meşru görülmesi gerekir. Otorite, meşru iktidardır; sınırları ve tatbik alanı, meşruiyetinin kaynağının sınırlarıdır. Örneğin Goffman'ın Tımarhanelerinde kurumun ya da psikiyatrinin iktidarı, bürokratik otorite kaynaklıdır; burası başhekimin tasarruflarının da sınırıdır. Dolayısıyla, "her şey politiktir" önermesi hem doğrudur hem eksiktir. Doğrudur çünkü güç sorunsalından muaf herhangi bir ilişki formu mevcut değildir, eksiktir çünkü otorite sınır demektir ve bu sınır sadece meşruiyet kaynağınca değil, bir ilişki formuna nüvelenmiş diğer eylem mantıklarınca da çizilir: Örneğin bir ailedeki hiyerarşik ilişkilerin sınırı ve tatbik alanı sadece geleneksel otoritenin hükmettiğiyle değil, "karşılıksızlık ilkesi"nin merkezde olduğu, yardımlaşma veya fedakârlık gibi diğer davranış öncüllerince de çizilir. Dolayısıyla aile, sadece politik bir birim olmanın çok ötesinde, başka türden bir eylem rejimini de ifade eder.

Her halükârda burada bizim için önemli olan, gerek yukarıdaki tartışmaların gerekse de bu tematikleri ele alan toplumsal bilimler literatürünün birtakım sabitlerden hareket etmesidir. Otorite, sınır demektir. Tahakküm mekanizmaları, eğer mevcutsa, bir dizi sürekliklere ihtiyaç duyar; sıradan bir boyun eğdirme ediminden başka bir şey olmak istiyorsa rızaya ihtiyaç duyar; kalıcı olmak istiyorsa, dolaylı ve örtük yollara ihtiyaç duyar. Dolayısıyla, örneğin Goffman'ın bahsettiği hasta-psikiyatr ilişkisinde, tüm bu ilişki sadece bir tahakküm ilişkisine indirgenemez (zira başka türden davranış öncülleri de devrededir) ancak bu, herke-

sin "yerini" bilmesini de engellemez; psikiyatr, otoritesinin hasta ve hasta-yakınları tarafından sorgulanmasını istemez ama bu ona hastası üzerinde her istediğini yapabilme hakkı da tanımaz. Psikiyatr ve hastası arasındaki bu asimetrik ilişki, mevcut toplumsal hiyeraşilerin üzerine de binebilir (özellikle doktorluk mesleği sınıfsal açıdan orta-üst kategorilerin tekelinde kalmaya meyilliyse). Böyle bir durumda, psikiyatr ve hastası arasındaki herhangi bir etkileşimin çerçevesi ve sınırları neredeyse çifte bir kilitle sabitlenir: ilkin, hasta-doktor ilişkisinin imlediği eylem mantığı, rol öncülleri ve otorite formuyla; ikinci olarak da duruma sızmış tüm statü, itibar ve sınıf göstergeleriyle (şerh: biyografik süreklilik verili sayılarak). Tüm bu çerçeve kilitleri bize, hasta ve doktor arasındaki o karşılaşmada *mantıksal* olarak beklenebilecek ve *yapısal* olarak mümkün olabilecek olanın sınırlarını çizer. İdeal-tipik halinde, açıkçası bu türden bir çerçevede hamle marjı oldukça sınırlıdır; çatışma bir olumsallık olarak her zaman duruma içkindir ancak seyri ya da alacağı form da görece kapalı bir mümkünler uzamını işaret eder.

Başkalaşmış bir çerçeve ise, her şeyden önce, bu mümkünler uzamının görece açıklığı ile tasnif edilebilir zira bünyesinde taşıdığı bileşik (açık ve sorunsal) olasılıklar alanı, gerek eylem mantığı gerekse de güç kullanımının kaynağı, meşruiyeti ve sınırları açısından yukarıda bahsettiğimiz türden kilitleri işlevsiz kılar. Ancak, bir etkileşimdeki hamle marjını görece açan bu özellik, diğer yandan üç noktada belirleyici bir fark yaratır (yukarıdaki etkileşim tasvirlerine kıyasla): ilkin, statü, konum, sınıf ya da cinsiyet gibi "güç" unsurlarının etkileşimlerdeki etkisini çok daha yaygın ve belirleyici kılar; ikinci olarak, bir etkileşimdeki güç kullanımını, bilindik otorite sorunsalının çok daha ötesine taşır; gücün kaynağının meşruiyet sınırları, eylem rejimlerinin ya da alanların saçaklı karakterinde iyice belirsizleşir; üçüncü olarak çatışma, durumun içerebileceği olumsallıklardan biri

olmaktan çıkıp neredeyse duruma çakılı bir karakter gösterir; etkileşimi baştan aşağıya her aşamasında kesen başat dinamiklerden birine dönüşür.

Netice olarak açıktır ki başkalaşmış çerçeveler, güç ilişkilerinin seyrine görece daha bağımlı etkileşim çerçeveleridir. Burada faillikler de farklı bir görünüm arz edecektir. Goffman veya De Certeau'nun betimlediği güç ilişkileri; tahakküm eden ve edilenin ve özellikle de bunun uzamının belli olduğu; madunun veya kapatılmışın çeşitli taktik veya ikincil uyarlamalarla sadece direndiği veya hiç de önemsiz olmayacak şekilde kendine yer açtığı, yer tuttuğu, pozisyon koruduğu; tahakküm edenin veya idarenin ise strateji veya birincil uyarlamalarla son tahlilde oyuna hükmettiği, oyunun ritmini verdiği bir ilişki kipine tekabül eder. Oysa incelediğimiz etkileşimlerde esas amaç, ne mutlak surette tahakküm kurmak ne de rakibe karşı taktiksel dirençler geliştirmektir; faaliyetin örgütleniş şeklinin sınırları dâhilinde iş görür bir mutabakata ulaşmaktır ve bu, sert hamleler yapmayı da gerektirebilir, taktiksel geri çekilmeleri de salık verebilir. Tüm bu kendine has dinamikte katılımcıların sınıf ve statü kaynakları elbette etkilidir, ancak yeterli olmayabilir, zira faaliyet kadrajlarının görece açıklığı, masaya sürülebilecek koz sayısı ve çeşitliğini de, sonsuz olmamakla birlikte, arttırır. Bu ise sonucun önceden kestirilebilmesini başlangıçta güçleştirir. Sürpriz koşular her zaman olabilir. (Adalet sarayında son dakika devreye giren ve dosyanın seyrini değiştiren çaycı bir mittir, ama mitler boş kurgular olmak zorunda da değildir.) Böylelikle etkileşimler, rollerin belli konvansiyonlar (ki konvansiyon demek, tanımlı bir otorite ilişkisini de dışlamaz, hatta bunu zorunlu olarak içerir) dâhilinde "oynandığı" bir sahne olmaktan (veya daha doğrusu sadece bu olmaktan) çıkıp "stratejik" bir boyut kazanır. Örneğin 2 numaralı sahne, her iki tarafın karşılıklı hamlelerine gayet müsaittir. Etkileşimin seyrinin alacağı renge göre,

telefonlar açılabilir, "tanıdıklar" devreye sokulabilir, "müdür" görülebilir, tanıdık bir diğer kilit oyuncudan arabuluculuk talep edilebilir, akrabalardan destek alınabilir, siyasi, mezhepsel veya etnik bağlantılar işe koşulabilir. Diğer taraf, buna karşılık, güçlü bir "kayıtsızlık stratejisi" dâhilinde kendisine veya her türden bilgiye erişimi sınırlayabilir veya tamamen kapatabilir; güç ilişkilerinin seyrine göre pozisyonunu yeniden gözden geçirebilir.

Ancak burada bir noktanın altını önemle çizmek gerekir. Kadraj uçlarının görece açıklığı; kadraj yokluğu, dolayısıyla da güç kullanımının sınırsızlığı demek değildir. Faaliyetin örgütlenme şekli; çatışmaların alabileceği biçim, ulaşabileceği eşik ve katılımcıların yapabileceği hamlelerin de sınırıdır. Öyle ki genelde mesele ne tam bir savaş ilanı (açıkça çatışmalı bir etkileşim) ne de tam bir sulhtur (her seviyede ahenkli ve pürüzsüz bir etkileşim); daha ziyade, ilişkinin bir tür stratejik gerilim üzerinden devam ettirilmesidir. Bazı alanlarda bu, sürekli bir ilişki kipine de dönüşmüş olabilir. Örneğin, özellikle küçük-orta ölçekli işletmeler düzeyinde, Türk ticaret hayatının gündelik pratiklerinde, sorgulanabilir olanın sınırı en yaratıcı fantastik roman yazarının zihninin sınırıdır. Yazılı sözleşmeye pek itibar edilmez, "söz senettir" ifadesi geniş bir yankı bulur. Ancak sorun şudur ki, bu ifade her dillendirildiğinde muhatabında yarattığı yegâne his devasa bir kuşkudur. İki tarafı bir araya getiren ve bir sözleşme çerçevesinde tesis edilebilecek "paylaşılan sorumluluk" ilkesi Türk ticaret hayatına oldukça yabancı bir kavramdır. Bir sorun veya aksaklık çıktığında, bu problemden sorumlu taraf, bırakın herhangi bir sorumluluğu doğrudan üstlenmeyi ve aksaklığı gidermeye çalışmayı, kavranılması olanaksız gizemli bir nedensellik zinciri kurarak sorumluluğu hep bir başkasına yıkar ve böylece sorunu çözümsüz bırakmaya meyleder. "Hallederiz" ifadesi burada, mutlu yarınları müjdeler gibi yapıp muhatabın talebini başka yarınlara bırakan

sihirli bir "geçiştirme" sözcüğüdür; özellikle, ödemelerin geldiği o büyük hesaplaşma anlarında gayet kullanışlıdır. O günlerde (ki genellikle Cuma günlerine denk getirilir; zira "[ödemeyi] pazartesi atacağım" demek iki gün daha kazandırır), taraflar birbirlerine, "mekânı basmaktan" "avukata vermeye" kadar bir dizi tehdit cümlesini büyük bir rahatlıkla sarf ederler. Aslına bakılırsa, tarafların hiçbiri bu türden bir kopuşu ne öngörür ne de ister; tersine, bu gerginliği bir ilişki biçimine dönüştürürler. Hatta en yetkin bir sosyal bilimciden bile daha fazlasını görürler; meselenin kopma ve uyum arasında bir tercih olmadığını gayet iyi bilirler.[8] Buradaki katılımcılar ne yapının basit birer taşıyıcısı ne de kıvrak hesapçıdırlar; sadece iyi birer hamlecidirler, ama hep birbirlerine karşı ve yine hep o kişilerle birlikte, yani dâhil oldukları grubun ortak bilgi stoku ve hamle grameri üzerinden. Burası davranış repertuarlarının sınırıdır da.[9]

Bununla birlikte, bir etkileşimin çatışma ve ihtilaf seviyesinin en üst noktası, zorunlu olmamakla beraber, doğrudan bir şiddet tehdidinin fiiliyata dökülmesi ya da ihtilafın hukuki boyuta taşınmasını da elbette içerebilir. Burası, zannımızca, başkalaşmış bir birincil çerçevenin birtakım unsur-

8 Burası ilginçtir. Türkiyeli sosyolog, genel çoğunluğunda, incelediği norm bütününü, bu tazyike maruz kalan failden daha fazla önemser görünür. Normlar, tek yönleriyle, kusursuz içselleştirilmeleriyle, mekanik bir yaptırım sistemiyle, neredeyse kurumsal ve normatif bir Moloch'dur.

9 Bu repertuvarlar (diğer bir ifadeyle, başka şekilde davranmayı bil(e) memek), işledikleri evrenle vardırlar. Başka bir evrene aktarıldıklarında istenmeyen sonuçlar yaratabilirler. Örneğin, İzmirli bir fason tekstil üreticisi yurtdışından ünlü bir Fransız firmasıyla anlaşmaya gidebilir; büyümesini, piyasada kalıcı olmasını ve nakit sorununu uzun yıllar boyunca çözmesini sağlayacak avantajlı bir işbirliğine girebilir; ilk teslimatları verilen talimatlara uygun biçimde neredeyse mükemmele yakın bir kalitede Fransa'ya gönderebilir; ancak ikinci teslimattan itibaren düğmeleri, üçüncü teslimattan itibaren de iplikleri, yabancı ortağının başta belirlediklerinden daha düşük kalitede olanlara değiştirerek, dördüncü teslimatı dahi yapamadan sözleşmesinin feshedildiğini de görebilir.

larının (hepsi değil) "gayri resmilik", "ihlal" veya "sapma" alanına düştüğü momentlerden birisidir. Elbette burada da ihlali mekanik biçimde takip edilen veya takip edilmesi gereken bir raydan (kuraldan) çıkma-sapma-uzaklaşma olarak almaktansa, bir pratik hangi şart ve koşullarda sapma olarak görülür sorusunu sormak analizi çok daha ileriye taşıyacaktır. Yukarıda verdiğimiz örneklerde rahatlıkla görüleceği üzere, bunun ilk koşulu, "iş görür" bir mutabakata ulaşılamamış olması ve taraflardan birinin tatminsiz bir şekilde etkileşimi terk etmiş olmasıdır. Ancak tek başına bu tatminsizlik de yeterli değildir. İşin halledilme zorunluluğunun devam etmesi, başka bir yol kalmamış olması veya en azından "görülecek bir hesabın" mevcudiyeti gerekir. İkinci koşul ise, kendi zamansallığında gayet "usulüne uygun" gelişen, ancak bir noktadan sonra dağılan bu etkileşimi veya pratik bütününü geriye dönük olarak "usulsüz" olarak niteleyecek bir gücün, büyücünün varlığıdır. Durkheimci anlamda kolektif bilinç bu büyücünün kendisidir; "el verdiği" şahıs ve gruplarda cisimleşebilir ama esasen hukuk kurumunda kendini bulur. İhtilafın çözümü noktasında devreye sokulabilecek hiçbir aracı bu "dönüştürme" gücüne sahip değildir. Aracı, usule olması gerektiği kadar bakar, öncelikle "hallеder". Türkiye'de hukukun kendisinin hangi usullere göre işlediği, hatta ve hatta "karar çıkartma" süreçlerinin nasıl "halledildiği" de elbette bilinir; bizim büyücünün kendisi de "başkadır". Lakin burada asıl ilgilendiğimiz mesele, herhangi bir toplumsal pratiğin kendisinin veya kimi unsurlarının "makullük" dairesinin içinden dışına doğru nasıl itildiğidir.[10] Kural fetişizmi, bu anlamda, failsiz bir eylem teorisidir; oysa bahsettiğimiz "suça sokmanın" müşterek failleri vardır.

Türkiye'de akademik alanda (ki muhtemelen diğer alanlarda da) genelge ve yönetmeliklerin bu türden bir işlevi var-

10 Teorik çerçeve etkileşimsel sapma çalışmalarından ödünç alınmıştır. Bkz., temel klasik: Howard S. Becker, *Hariciler, Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması*, Ankara, Heretik, 2013. [*Outsiders*, 1963.]

dır. Örneğin, günlük akışında, bir fakülte sekreterliğinden bağlı tüm birimlere gönderilen sayısız evrakın büyük kısmı, fiiliyatta kurumsallaşmış "makullüklerin" hizaya, yani görece daha standart bir çerçeveye çekilmesi uyarısıdır. Aslına bakılırsa, uyarının kendisi de makuldür zira başkalaşmış çerçeveler herhangi bir fakültedeki gündelik etkileşimlerin ana matrisidir. Türkiye'de akademi, sıklıkla, akademi dışı her şeyin de yapıldığı bir yerdir. Ancak bu türden bir uyarı yine de bir anda gelmez. Yukarıda betimlenene benzer bir süreç burada da işler. Birkaç ihtimali sıralamakla yetinelim. Başkalaşmış çerçeve makullük sınırını zorlayacak derecede yaygınlık kazanmış ve artık "göze batar" hale gelmiş olabilir. Bu hususi oyunu şimdiye kadar "makul" gören ama herhangi bir sebeple artık tatmin sınırı değişmiş, "canı yanmış" ya da "hesapları değişmiş" kişi veya kişiler olabilir. Bunlar "ses çıkartmış" olabilir. Kamuoyuna yansımış, haber niteliği taşımış ve ses getirmiş bir olay ya da şikâyet mevzu bahis olmuş olabilir.[11] Akademi-dışından gelen bir tazyik sonu-

11 Örneğin şu türden bir haber: "Pamukkale Üniversitesi Rektörü Hüseyin Bağ, eşi Derya Bağ ile ilgili ısrarını sürdürüyor. Geçen yıl İslami İlimler Enstitüsü'ne enstitü sekreteri olarak atadığı eşi Derya Bağ'ın tepkiler üzerine istifasıyla sonlanan sürecin üzerinden bir buçuk yıl geçti. Rektör, eşini bu kez de Dil Eğitimi Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne bilgisayar işletmeni olarak atadı." [odatv.com. 13 Ekim 2018.] Harran Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ramazan Taşaltın bu noktada kuşkusuz daha talihsiz bir iman-insanıdır, zira aşağıda yaptığı açıklamadan bir gün sonra istifasını sunma mecburiyeti hissetmiştir: "İslami olarak cumhurbaşkanına itaat etmek farz-ı ayındır. Karşı gelmek de harpten kaçmak manasına gelir, haramdır. Biz itaat ediyoruz, cumhurbaşkanımızdır." [Akit TV, Pazar Manşeti Programı, 30 Ekim 2018]. Bu istifaya ilişkin olarak YÖK'ün yaptığı açıklama ise yukarıda sunduğumuz çözümlemelerin (özellikle de fazla göze batma ve uyarının) eşsiz bir örneklemesi niteliğindedir: "Harran Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Ramazan Taşaltın 31.10.2018 tarihinde istifa etmiş bulunmaktadır. Bu vesileyle akademi camiamızdaki bütün değerli hocalarımızın ve bilhassa karar alma mevkilerinde bulunan sayın idarecilerimizin söz ve fiillerinin ölçülü, *makul, ilmi çerçevede* ve toplumun hassasiyetlerini gözetir şekilde olmasına azami dikkat göstermelerinin ehemmiyeti bir kez daha ortaya çıkmıştır." [Hürriyet, 1 Kasım 2018, italikler bizim.]

cunda rektörlük sıkışmış olabilir. Ancak burada hatırlatmak gerekir ki, çok farklı biçimler alabilecek ve mahiyetler taşıyabilecek bu tazyik doğrudan söz konusu pratiklere ilişkin de olmayabilir. Lakin rektörlük, "zaten gözler üstümüzde bir de bununla uğraşmayalım" aceleciliği ve telaşı sergilemiş olabilir. Ya da en basitinden AB uyum yasaları kapıyı çalmış olabilir!

Bundan sonrası ise oldukça gizemli ve büyülü bir süreçtir. Malinowski'nin Trobriand Adaları örneğinde not ettiği "ensest" vakasına benzer bir şey yaşanır. Bir köyde, genç bir erkek, kadın kuzeniyle ilişki kurarak egzogami (yani klan dışından evlenme ve cinsel ilişki kurma) kuralını çiğner. Bunu haber alan, genç kadının nişanlısı, müstakbel karısıyla ilişkiye girmiş erkeği herkesin önünde ensestle suçlar. Kadersiz erkek kuzenin-aşığın artık intihardan başka seçeneği kalmamıştır. En güzel giysilerini giyer, bir palmiye ağacının en yüksek noktasına çıkar ve kendisini boşluğa bırakarak intihar eder. Durkheim'in meşhur kolektif bilinci burada "herkesin önünde" arz-ı endam eder. Ensest, örnekteki şekliyle, Trobriand Adaları'nda hem bir tabu hem de bilinen bir pratiktir. Peki, "makul" görülemeyeceği eşiği ne zaman aşmıştır? Onuru kırılmış nişanlı bu ilişkiyi, herhangi bir yerde değil, herkesin önünde bir ensest ilişkisi olarak niteleyebildiğinde. Tam da bu an, kolektif bilincin sahneyi arkadan terk etmesinin, çalıyı dolanmasının, ayak diretmesinin olanaksız olduğu andır. Dolayısıyla devreye girer, ihlali tanımlar, nizamı [geçici olarak] yeniden tesis eder, cezayı keser. Sihir işe yaramıştır. Ensest yeniden tabudur, ikinci bir ensest vakasına ve devamında yeniden bir hizaya çekmeye kadar...

Türkiye'de hukuk ve idarenin de yaptığı büyük ölçüde budur. Asıl mesele, nadiren, keskin bir tanım dâhilinde norm ve ihlali tanımlamak ve uygulamaları takip etmektir; daha ziyade, sahne almak zorunda olduğu için sahne alır

hukuk veya idare. [12] Yapması gerekeni yapar esasında: Standart olanı vurgulayarak, başkalaşacak olana kerteriz sunar sanki. Bu açıdan bakıldığında kuralsızlık, herhangi bir normatif boşluğu değil, her şeye rağmen muhafaza edilmeye çalışılan birincil çerçevelerin, etkilerini tamamıyla da kaybetmeksizin, eylemleri yönlendiren tek amir hüküm olma sıfatlarını yitirdikleri anlamına gelir. Bir örnekle somutlaştırmaya çalışalım. Neredeyse evrensel bir ilke olarak, karşıdan karşıya geçişlerde yaya üstünlüğü ve yaya geçidini kullanma zorunluluğu çoğu toplumda tesis edilmiştir. Yayaların karşıdan karşıya geçişini tanzim eden bu kurallar bütününü bir birincil çerçeve olarak alalım. Türkiye'de gerek yayaların gerekse de araçların bu kurallara "uymadıkları" bilinegelen bir durumdur. Hatta bu, "Türkiye'de kurallara nerede uyuluyor ki" şeklinde bir hezeyanda akla gelen ilk örnektir (dolayısıyla bizim de bu örneği seçmiş olmamız muhtemelen tesadüfi değildir). Ancak unutulan şudur ki, insanlar tüm bu "kural tanımamazlıklarına" rağmen karşıdan karşıya geçmeye devam ederler ve bu geçişlerinde, tüm risklere ve kazalara rağmen, yine de "başarılı" olurlar. O halde soruyu yeniden formüle etmek gerekir? Türkiye'de trafikte kuralsızlık temel esassa, araçların ya da yayaların kazasız tek bir günü nasıl mümkün olabilmektedir? Muhtemel cevap şu yönde olabilir: Çünkü Türkiye'de karşıdan karşıya geçiş tek bir birincil çerçevenin (trafik kuralları) hükmü altında gerçekleşmez; ya da daha doğru bir ifadeyle, trafik kurallarına sıkı sıkıya riayet, başarılı bir karşıdan karşıya geçişin tek anahtarı olmaktan uzaktır. Tersine, bu türden bir mekanik

12 Burada Türkiye bürokrasisinin işleyişinden örnek verilebilir. Türkiye'de yönetmelikler *ad hoc* işler. Ek yönetmelikler, tanzim edilmesi hedeflenen ilişkileri yeniden biçimlendirdiği kadar fiiliyatta bu ilişkilerin dokusunu da alır ve ortaya, ileride yeni bir ek yönetmelik tarafından çerçevelenmesi gerekecek bir pratik kümesi çıkar. Örneğin, kılı kırk yaran akademik değerlendirme ve ilerleme ölçütleri "kendinden intihal" gibi bir ucube yaratacak denli ileri gidebilir, ancak "mülakat" aşamasının bizatihi varlığı ve muhafazası her türden akademi-dışı etkiye kapıyı aralar.

ve sıkı takip çok daha riskli olabilir: Burada yaya geçidi var, geçiş hakkı benim deyip birden yola fırlarsanız muhtemelen yaralanır ya da ölürsünüz. Zira en basitinden, sürücü için yaya geçişlerinde tek amir hüküm bu olmayabilir. Bu açıdan bakıldığında trafik kurallarına uymamak, yine karşıdan karşıya geçiş örneğinden devam edersek, birincil bir çerçevenin tesis ettiği kuralların da ötesinde, bir dizi başka kurala da "uymak" anlamına gelebilir. Bu, o anki faaliyet dairesindeki bir dizi başka ekolojik unsura da dikkat kesilmek manasına gelir: araçların tipi, modeli ve hangi amaçla kullanıldığı, üzerlerindeki olası süslemeler ya da başka dekoratif unsurlar, tabii ki hızları, araç kullanıcısının tavırları, bedenin sürücü koltuğunda aldığı biçim, vs. (Üstelik tüm bu tarama ve kodlama işlemini 5-10 saniyelik bir sürede yaptığımızı düşünelim, eşsiz bir bilişsel kabiliyet!)

Ancak burada hemen bir düzeltme. Dewey'in uyarısını bir kez daha hatırlatarak, bir eylemin, bir çevre *içinde değil*, bu çevre *aracılığıyla* gerçekleştiğinin altını çizelim. Dolayısıyla yayamız karşıdan karşıya geçme faaliyetini aslında tek başına yapmaz, içinde bulunduğu faaliyet ekolojisinin datalarını kullanarak yapar; bunu daha önce öğrenmiş ve yapmıştır ve yeniden yapabileceğini bilir. Dışarıdan bakıldığında fevkalade mahir ancak son derece riskli işler yapan bir akrobatı andırabilecek bir dolmuş şoförünün aynı anda neler yapabileceğine yakından bakalım. Şunların hepsini eş zamanlı yapabilir: Araç hareket halindeyken kendisine uzatılan parayı alıp üstünü verebilir; sürekli biçimde inme-binmelerin olduğu bir yolcu sirkülasyonunda toplam yolcu sayısıyla eldeki para miktarının tam olarak örtüşüp örtüşmediğinin sağlamasını yetkinlikle yapabilir; bu sırada ister sigara içebilir isterse de yemek yiyebilir ve ani direksiyon kırmalarla şerit değiştirebilir, gerekirse bir anda en soldan en sağdaki şeride geçerek yeni yolcu alabilir ve elbette işin olmazsa olmazı, tüm bunları yaparken cep tele-

fonuyla sürekli biçimde, söz konusu dolmuş hattının diğer arabaları ve şoförleriyle irtibat halinde kalıp, belli ki birtakım gruplaşmalar üzerinden seyreden "hat savaşlarında", hangi aracın nerede olduğunu, hangi hızla gittiğini, ne yaptığını, sıraya uyup uymadığını, bir dizi fair-play ilkesi hem varmışçasına hem de yokmuşçasına grubun diğer üyelerine kendi "kabile dilinde" –yani anlaşılması durumsal indekslere sıkı sıkıya bağlı bir gündelik dil çerçevesinde- aktarabilir: "4502 yatıyor abi, bi keriz biz miyiz?" [Açılımı: sonu 4502 plaka numarası ile biten dolmuş sıraya uymuyor, bekleme yapıp yolcu alıyor. Not: Bu ihlali saptayan ve bildiren şoförün, beş dakika sonra aynı ihlali geçekleştirmesi de olasılık dışı değildir. Çünkü "keriz" değildir veya daha yerinde bir ifadeyle, söz konusu ihlalin, aslında tam manasıyla bir ihlal olmadığını, diğer gruplarla karşı karşıya gelindiğinde kullanılabilecek sıradan ancak işlevsel bir argümandan ibaret olduğunu bilecek kadar "keriz" değildir.]

Her halükârda, bizim açımızdan burada önemli olan husus, tıpkı yayamız gibi, dolmuş şoförünün de bunların hiçbirini tek başına yapmamasıdır. Her ediminde, kendini sarmalayan o anki faaliyet ekolojisinden gelen dataları kullanır. Bu datalar tipiktir yani bilindiktir, dolmuş şoförüne öngörebilme ya da kestirebilme kapasitesi sağlar. Aynaya şöylece bir bakıp bir anda sağa kırdığında, sağındaki aracın fren yapıp yol vereceğini bilir, çünkü hep öyle olmuştur, tam bu esnada, eş zamanlı olarak avcunun içindeki parayı, kime verdiğine bakmaksızın ilk sıradaki yolculardan birine doğru uzatması da ek bir dikkati gerekli kılmaz, çünkü o para üstünün birisi tarafından alınacağından neredeyse emindir, dolmuş içi işbölümü ilk sırada oturanlara bu türden bir sorumluluk yükler –bundan kaçınmanın bir yolu, eğer ilk sırada oturmada ısrarcı olunacaksa, şoförün normalde sağ elinin ulaşamayacağı, sıranın sol ucundaki cam kenarı tarafına oturmak olabilir-. O hâlde görülmektedir ki

şoför, hemen hemen her edimini, bir anlamda, içerisinde bulunduğu faaliyet ekolojisinin ona sağladığı (veya sağladığını düşündüğü) avantajlar veya düzenlilikler aracılığıyla gerçekleştirir. Bu düzen, birincil bir çerçevenin (münhasıran trafik kurallarının) sınırlarını da aşacak derecede (ancak onları da kapsayarak, örneğin şoförümüz şerit değiştirirken her defasında sinyal verdiğinde) başkalaşmıştır ama bu asla *stricto sensu* bir kuralsızlık değildir. Hukuki ya da yasal açıdan, metinlerle uygulama arasındaki makastan her bahsedildiğinde, bundan bizim anladığımız, metnin ya da resmi olanın uygulamada hiçbir hükmünün olmaması değil, sadece fiilen olup bitenin kendine has dinamiğinde tek geçer akçe olmamasıdır.

Yukarıdaki örnek, başkalaşmış çerçevelerdeki güç dinamiğinin kendine has seyrine ilişkin de yerinde bir örnek teşkil edebilir. Türkiye'de trafikte bir günde yaşanan bilindik yol verme-vermeme, sıkıştırma, aniden şerit değiştirme, önüne kırma, geçiş üstünlüğü tartışmaları neredeyse kaotik bir trafik akışı görünümü verir. Ancak burada bir kaos varsa, "örgütlü bir kaostan" bahsetmek daha yerinde olacaktır ve bu, çok basit bir sebeple böyledir: Herkes herkesin önüne kırmaz. Diğer bir ifadeyle, başkalaşmış çerçevelerdeki güç kullanımının da durumsal sınırları ve birtakım değişkenleri vardır. Bu türden saniyelik karşılaşmalardaki bilişsel tanıma (trafikte aynadan ya da doğrudan sürücüye yönelik kısa bir bakış), aynı zamanda taraflar arasındaki güç dengesine ilişkin de bir tanımadır. Burada araca, aracın içindekilere ve sürücüye ilişkin her bir durumsal gösterge, toplumsal-sınıfsal bir kategoriyle eşlenerek, muhtemel bir "tatsızlık" halinde, ne türden bir davranışın daha yerinde ya da daha "riskli" olacağına dair bir bilgiyi de bünyesinde taşır. Kıyaslama yapmak gerekirse, bu türden bir bilişsel tanıma her türden birincil çerçevede de işler, ancak örneğin trafik kurallarına riayetin tek "yönlendirici" güç olduğu bir durum, yukarıda-

ki türden gerilim ya da tartışmaları asgari seviyede tutabilir (ancak hiçbir zaman tamamıyla ortadan kaldıramaz).

Birincil ve başkalaşmış çerçeveler arasındaki ilişki sembiyotiktir. Birincisi yok olursa diğeri de buharlaşacaktır. Böyle bir durumda esas risk, hiçbir kerterizin kalmaması; yani bir anlamda, başkalaşmış çerçevenin referanssız kalması veya "boşluğa düşmesidir". Türkiye faaliyetler ekolojisi son dönemlerde bu yönde emareler içerir görünmektedir. Sınıfsal bir karaktere de sahip olmakla beraber, yaygın bir nitelik gösteren "her şeyin çivisi çıktı" algısı, esasen, sabitlerin, daha doğrusu kerteriz işlevinde birincil çerçevelerin hızlı bir tahribata uğradığını gösteriyor olabilir. Yukarıdaki örnekten devam edersek, burada mevzu bahis olan, sanki "yaya geçidinin" kendisinin dahi iyice silikleşmesi ve trafik akışını yönlendirmede, ne kerteriz olarak ne de "dikkate alınması gereken ama tek başına yeterli olmayan" bir sinyalizasyon olarak hükmünü iyiden iyiye yitirmesidir. Eğer hâl böyleyse, anomi, mekanik biçimde "kuralsızlık" olarak addedilenden ziyade, güç sorunsalından ayrı ele alınamayacak "keyfilik" ve meşruiyet meselesiyle doğrudan ilişkili bir "boşluğa" düşmeyi ifade edebilir. Bu, en başta, eylem rejimlerini takip eden gerekçelendirme sistemlerinin "boşa çıkması" anlamına gelir. Başkalaşmış çerçevelerin kendi mantığı ve güç dinamiğinde "kılıfına uydurmak" ifadesi, kâh "göstermelik" olarak (yani bir faaliyetin salt dış göstergeleri itibarıyla) kâh asgari düzeyde gözetilmesi elzem bir referans olarak birincil çerçeveyi kurucu ve meşrulaştırıcı rolünde ikrar ve muhafaza etme gerekliliğini ifade eder. Örneğin akademide kadro ilanları ve öğretim üyesi alımları, hiç tartışma götürmeyecek şekilde, başkalaşmış çerçevelerin mantığını takip eder (iltimas, kayırmacılık, tedrisi tekkeler, vs.) ancak bu, söz konusu faaliyetin örgütleniş şekli ve gücün tatbiki bağlamında "tam bir serbesti" ya da "sınırsızlık" anlamına da gelmez. Gerekli meşruiyet, sadece bir noktada

dahi olsa, işin kitabına uyularak sağlanmak zorundadır. Örneğin, doktor öğretim üyesi kadrosuna, "tanıdığınız" ya da "hemşeriniz" de olsa, talep doğrudan rektörden de gelse, sadece Yüksek Lisans mezunu bir adayı alamazsınız. Oysa bugün öğrenmekteyiz ki devletin diğer bazı kurumlarında bu türden bir şekil şartı bile anlamını kaybetmeye başlamıştır: "Merkez Bankası başkan yardımcılığı atamalarında 'tecrübe şartı' ve beş yıllık görev süresi kaldırıldı. Böylece herhangi bir üniversite mezunu, mesleki yeterlilik olmadan Merkez Bankası başkan yardımcısı olarak atanıp beş yıl ile sınırlı kalmadan görev yapabilecek.[13]"

Bazı normatif hezeyanlarda "Eski Türkiye" olarak addedilen, muhtemelen, elinizdeki çalışmanın konusu olmuş türden bir etkileşim ekolojisine denk düşer. Burada, işleri "usulüne" göre, yani başkalaşmış çerçevelerin kendine has mantığı dâhilinde "halletmek" esastır. Pek muhtemeldir ki bugün, herhangi bir kılıfa dahi ihtiyaç duyulmayacak şekilde başkalaşmış çerçevelerin mantığı terk edilmektedir. Eğer "Eski Türkiye" ifadesiyle bazı ilkelerin ya da geleneklerin kaybı işaret edilmek isteniyorsa, burada köklü bir geleneğimiz olan "başkalaşmış çerçeveler rejiminin" de giderek silikleşmesinden bahsedilebilir. "Yeni sistem", işleri başka şekilde "halleden" bir sistem görünümündedir: "Dedim ve oldu", "yaptım ve oldu". Etkileşim ve ilişkilerdeki güç temerküzü ve kullanımı, herhangi bir kılıfa, sınıra, meşruiyet kaynağına hatta başkalaşmış ya da değil herhangi bir çerçeveye bile ihtiyaç duymayacak denli yoğun, yaygın ve doğrudandır. Bu açıdan bakıldığında, 31 Mart 2019 İstanbul yerel seçimlerinin Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından iptali ve buna ilişkin YSK tarafından öne sürülen "gerekçeler", eğer tersi yönde bir sarkaç etkisi baş göstermezse, tüm etkileşim ekolojilerini sarabilecek yeni bir "makullük rejiminin" habercisi niteliğindedir: Her şey her şeyle gerekçelendirilebilir [yo-

13 *Diken*, 10/07/2020.

ğun ve doğrudan güç kullanımı içerir]. Eğer hâl böyleyse, gelecekte etkileşim ekolojileri, yeni bir "makullük rejimi" altında bile değil, tümden "makullük" kategorisi dışı bir yapı içerisinde seyredecektir. Verili bir faaliyet dairesinin kendi mantığına bakılmaksızın her şey her şeyle gerekçelendirilebildiğinde, ortada ister istemez herhangi bir gerekçe de kalmayacaktır. Ankara 22. İdare mahkemesinin şu kararında olduğu gibi:

> Ankara 22. İdare Mahkemesi, Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile görevlerini kaybedenlerin memuriyete iadesiyle ilgili olarak, "ceza davasından berat etmenin dahi memuriyete iade edilmek için yeterli olmadığı kararını alırken, dünyevi ve uhrevi faydalar hali ile irtibatın bulunmasının da kamu görevinden çıkarılmak için yeterli olduğunu" belirten bir karar aldı.[14]

14 Ankara 22. İdare Mahkemesi, 2019/1111 numaralı karar, 28 Mayıs 2019.

VII- Muvazaa

Yalan, sahtekârlık, ikiyüzlülük, kandırma son dönemlerde dilimizden düşmeyen ifadeler... Ahlak ve ortak kanı bunları yargılara dönüştürmekten başka bir şey yapmaz: Kişi ya yalancıdır ya da değil; sahtekârdır, ikiyüzlüdür ya da değil... Eğer öyleyse, bu sadece bir karakter meselesidir; karakter ise verilidir: İnsan 7 sinde neyse 70 inde de odur. Oysa insan sadece bir ilişki yumağıdır, sanılanın aksine kemiksi pek bir şeyi yoktur. Yukarıda ele aldığımız biyografik raptiyelerin sürekliliği meselesini şimdilik bir kenara bırakıp sadece "anlara" odaklandığımızda, bir şey "olmak", diğerinin huzurunda, diğerinin bedeni ve gözü önüne "yapmaktır"; belli konvansiyonlar dâhilinde "eylemek" ve onama beklemektir. Doktor olunur, baba olunur, hoca olunur, kadın olunur, usta olunur, sevgili olunur... Bunların her biri farklı anlardır, farklı iletişim sistemleri ve faaliyet kadrajları içerir. O halde yüzler, dâhil olunan eylem faaliyeti kadar çokludur. Burada, etkileşim içerisindeki bireyler, eş zamanlı olarak, birbirlerinin hem yargıcı hem de seyircisi olarak yer alırlar. Yine burada düzen, öncelikle göz ve beden erişimi üzerinden, bireylerin birbirlerine yönelttikleri karşılıklı bakış, ilgi ve gözetim olarak kendini ifade eder. Kısacası olmak, normatif ve iletişimsel yükü ağır bir fiildir. Bir şeyi gerçekten olmak, ahlakın tartıştığı gibi değişmez bir mizaçtan, fıtrattan ya da "içtenlikten" ziyade muhataplarınızın, belli bir kültürel repertuardan hareketle ilgili davranışınıza atfettiği ve elbette "geri çağrılabilir" bir inandırıcılık kredisidir. William James bunu kendine has hoş üslubuyla şöyle ifade ediyor:

> Gerçek çoğu zaman kredili işler. Düşünce ve inançlarımız tedavüldeki bir para birimi gibi "geçer", hiçbir şey onları geri çevirmediği sürece, tıpkı kimsenin geri çevirmediği kâğıt paralar gibi. Ancak bu, hemencecik orada yapılan doğrulamaları ya da olgularla doğrudan karşılaştırmaları varsayar –bu olmaksızın tüm gerçekler-doğrular binası çöker, tıpkı temelde metal rezervi eksik olan bir finansal sistemin çökeceği gibi.[1]

Dolandırıcılık örneğinin en uç seviyesini teşkil ettiği tüm kanma/kandırılma durumları, hatta ve hatta "seni yanlış tanımışım" çıkışları esasında bu "kredili oyunların" kırılgan doğasından kaynaklanır. Kırılgan demek, manipüle edilebilir demektir de aynı zamanda. Yalan, kumpas, aldatma gibi ifadeler tam da buna gönderme yapar: taraflardan birinin, diğerinin olan bitene ilişkin izlenimini bulanıklaştırmaya ve neticede bundan faydalanmaya yönelik her türden bilinçli çabası. Bu noktada ahlakın bunu tamamıyla bireysel bir düzeyde tartışması ve temelde iyilik-kötülük üzerinden yargılaması az çok anlaşılır bir şeydir zira tarafların birinden gizlenen ve onun aleyhine gerçekleştirilen bir girişim söz konusudur. Buraya kadar her şey çok net, belki de fazlasıyla. Kurgulanmış birkaç örnekle şimdi işi biraz karmaşıklaştıralım.

Sahne 1

13 Temmuz 2017 tarihinde bir yatırımcı olarak ben de TOBB Kabul Salonundayım. Recep Tayyip Erdoğan (R. T. E.) yabancı yatırımcılara sesleniyor ve açıkça OHAL'in sermaye için tesis edildiğini söylüyor. "Doğru, fazla söze ne gerek var diyorum, her şey ortada zaten." Ama içime bir kuşku da düşmüyor değil. OHAL boyunca devralınan ve kayyum atanan büyük firmaları düşünüyorum. Üniversitedeyken az

1 William James, *Le Pragmatisme*, Flammarion, 1907, ss. 147-148.

çok sosyal bilim okumuştum. Bu el koymalar sermayenin iç çekişmeleri olarak da değerlendirilebilir diyorum. Üstelik bunların bazıları da FETÖ'cüydü. Ama kuşkum yine de yok olmuyor. Zira R. T. E'nin ifadeleri fazlasıyla doğrudan, gerçek olamayacak kadar doğrudan. 1980'lerde Margaret Thatcher bile sınıfsal tercihlerini bu kadar net biçimde koymamıştır diyorum kendime. Bir şeyler çok fazla açık biçimde, neredeyse sembolik bir pornografi şeklini alacak şekilde sunulursa huylanırım ben genelde! Kuşkum iyice artıyor ve o korkunç soru kafama takılıyor: "Diyelim ki bir gün devran döndü, R. T. E'nin, bu cümlelerin tam tersini bu sefer DİSK'in bir toplantısında yine aynı açıklıkla dile getirme şansı nedir?" Ben bu dehşet soru üzerine düşünürken salonda bir anda alkış kopuyor. Hemen coşkuyla katılıyorum...

Sahne 2

19 Temmuz 2017 tarihinde, Çeşme'deki kebapçının basılma olayına ilişkin olarak Fatih Terim'in basın toplantısını takip eden gazetecilerden biri de bendim. Açık konuşmak gerekirse öyle sansasyonel bir açıklama beklemiyordum. Zira Hoca ilginç biri, hep söylermiş gibi yapar ama aslında hiçbir şey söylemez. Bir taraftan, içim-dışım bir, her şeyi korkusuzca söylerim der, ama basın toplantıları sonunda kimse hocanın neyi açıklamış olduğunu anlamaz. Biz yeniden sorunca da, "arkadaşlar şimdi açıkladım ya", "ben kimseden çekinmem, pat diye söylerim" diyerek bizi azarlar. O günkü basın toplantısında da benzer bir Fatih Terim bulduk karşımızda. Hocanın argümanları da sahada oynattığı sistem gibi aslında: az çok kaotik veya bizim anlamadığımız kendine has bir mantığı var. Vatan ve ay-yıldız sevgisi akrabalarına ve ailesinin kadınlarına sahip çıkmakla, Türkiye Futbol Direktörü sıfatı da Çeşme'de bir mekânı basmakla beraber gidebiliyor, babalık vurgusu ise 15 Temmuz şehit-

lerini selamlamakla aynı cümlede kendine yer bulabiliyor. Sadece imalarla konuşup açık sözlü olabiliyor, bel-altı çalışıp kalburüstü olabiliyor, saygıdeğer bir spor adamı olarak mekân da basabiliyor, kimsenin önünde eğilmeden her devrin adamı da olabiliyor. Aslına bakarsanız, kişilik olarak çok iyi bir insandır hoca. Yakından tanırım ben kendisini. Ailecek tatile gitmişliğimiz bile vardır. Kendisinin yüzüne de söyledim tüm bunları. Çekinmem ben kimseden; neyse pat diye söylerim...

Sahne 3

Yer: Ankara (seçkin bir üniversitemizde yapılan bir doktora tezi savunması): Jüri beş kişiden oluşmakta. Aday tedirgin, jüri üyeleri ise olabildiğince rahat, hatta neşeli. Jüri gelmeden önce aday, toplantı odasını tam anlamıyla "donatmış". İyi bir pastaneden alınmış tatlılar, tuzlular; ev yapımı olduğu belli leziz börek ve sarmalar. Ayrıca çay servisi de sürekli. Arzu eden için çeşitli soğuk meşrubatlar da mevcut. Aday sunumuna başladı. Ama halen çok tedirgin, masa üzerinde elini koyacağı yeri bile kestiremiyor. Vücudu sanki o sandalyeyi reddediyor. Gözler kaçamak bir şekilde bakıyor, odada bakışlarını sabitlediği noktalar sanki üzerindeki gerilimi boşaltmak istediği kaçış oyukları. Powerpoint sunumu elbette var, işlevi çoklu: Bir tanesi, hocaların sürekli olarak adaya bakmasını engelleyen bir paravan gibi iş görüyor olması. Görseller içerik olarak oldukça profesyonel hazırlanmış, grafikler çok muntazam. Ama belki de fazlasıyla muntazam, adayın çalışmasındaki mühim eksiklikleri kapatacak cinsten adeta. Sunum devam ediyor, aday halen gergin. Jüri üyeleri, adayın düşünce hattını kavramakta zorlanıyor. Yalnız bu güçlük, sadece adayın gerginliği ve argümanlarının bütünlük eksikliğinden kaynaklı değil. Jüri üyelerinin kendileri de dikkatlerini toplamakta zorlanıyor. Zira sarma enfes,

aralarında bunu yapan ellerin kim olduğu tartışılıyor: Aday mı annesi mi? Bir diğeri, kurabiyelerin de çok leziz olduğunu söylüyor. Neyse ki bu husus pek tartışmaya yol açacak cinsten değil, zira kutunun üzerinde pastanenin ismi yazıyor. Jüri üyelerinden biri, kendisinin de hep oradan aldığını, zira çok temiz ve kaliteli bir işletme olduğunu hatırlatıyor ("hiç bozmadılar!"). Arada çaylar tazeleniyor, bölümün diğer asistanları tarafından; arada aday da sunumuna devam ediyor, aynı gerginlik ve kaçamak bakışlarla. Bu esnada adayın tez danışmanı, çayını adayın tez kopyası üzerine döküyor. "Ziyanı yok" diyor gülümseyerek. Mantıklı bir tepki zira dışarıdan bakıldığı kadarıyla tezin kapağı hiç açılmamış gibi. Sayfalar sanki daha yeni fotokopi makinasından çıkmışçasına bembeyaz, en ufak bir çizik ve kırışıklık bile yok. Sunum başlayalı yaklaşık 45 dakika geçti, ancak sonuna da gelmek üzereyiz. Jüri üyelerinde de bir rehavet, kolay değil tabii, sindirim sitemi tüm hızıyla çalışıyor. En sonunda soru kısmına geçiliyor. Jüri üyelerinden biri söz alıyor. Temel eleştirisi yöntemsel [Not: Tedrisi dünyada bu tür jüri savunmalarında, eğer söyleyecek başka hiçbir şeyiniz yoksa ya da çalışmayı tam anlamıyla okumadıysanız, yöntem kısmına şöyle hızlıca göz atıp, "ama burası böyle olmamış"ı bulabilirsiniz]. Sıra diğer bir jüri üyesine geçiyor, meslektaşının eleştirilerine katıldığını söyleyip, adayı ve diğer jüri üyelerini teorik referansa boğuyor; kendini farklı kılmanın ve diğer hocalara ne kadar çok şey biliyorum demenin farklı bir yolu. Tam anlamıyla okunmamış bir tez ve leziz sarma ve böreklerin verdiği "şişkinlik" arasında diğer jüri üyeleri de zihinlerini toplamaya çalışıyor ve benzer ama tali eleştiriler getiriyorlar. Söz sırası tez danışmanına geldiğinde, adayın kendisini yakından ve uzun zamandır tanıdığını (sanki bir bilimsellik garantisiymişçesine), bu zorlu süreçte çok emek harcadığını, tezini defalarca didik didik ettiğini (üzerine çay dökületi değil!) ve kendisini tatmin eden başarılı bir

çalışmaya imza attığını söylüyor. Ardından da adaydan karar için dışarda beklemesini rica ediyor. Adayın çıkmasını müteakip jüri üyelerinin bedenleri adeta boşalıyor; kolay değil, iki saate yakın bir süreden beri "oturuyorlar". İçlerinden biri, çocukları okuldan alması gerektiğini ve şu ıvır zıvır kâğıt ve imza işlerini hemen halletmek istediğini söylüyor. Adayın taşrada kadrosunun bulunduğu bölümün başkanı, adayı uzun zamandan beri beklediklerini, zira ders yüklerinin çok fazla olduğunu söyledikten sonra, şu "işi" bir an önce bitirmenin faydalı olacağını ima ediyor. Mesajı alan tez danışmanı, vakit kaybetmeksizin "o" işin bitirilmesi için adayı yeniden içeriye buyur ediyor. Aday giriyor, olan bitenden habersiz, hâlâ çok tedirgin. Bu hikâyedeki kuşkusuz en ciddi oyuncu halen o çünkü akademik dünyanın kendine has evrenine henüz yabancı. Lüzum gereği (çünkü artık şu "işi" "kuralına" göre bitirmeli) tüm ağdalı sembol ve cümleler bir anda işe koşuluyor. Hepimiz ayaktayız, cübbelerimizle, kurumun itibar göstergeleri altında. Ama bir kez daha her şey fazlasıyla etkileyici, kusursuz. İki saat öncesindeki oyunun aktörleri sanki sahneyi bir anda terk etti. Dil, seremoni, sembolik, bir anda bambaşka bir dünya kurdu. Şimdi de tez savunma form ve tutanakları geldi önüme: bilimsel kalite, özgünlük, katkı, vb. Tereddüt etmeksizin imzalıyorum: başarılı, başarılı, başarılı... Tutanak artık tek ve mutlak gerçeklik, geçen iki saati bir anda sildi, yerine başka bir şey "var etti". Mühür ve mavi tükenmez kalem neredeyse tanrısal bir güç: "Ol" dedi ve "oldu". Artık kimse sarmaları hatırlamayacak...

Kadrajı başka bir açıya yerleştirdiğimizde ise, "olan biten" aynı zamanda da şuydu: Adayın kadrosunun bulunduğu bölüm başkanı, adı üstünde sadece bir bölüm başkanıydı ve zaten bu sıfatıyla jüriye dâhil edilmişti. Bir an önce bu "işin" halledilmesini istiyordu. Ve bunu elde etti. Tez danışmanı sadece sorunsuz bir savunma ve jüri istiyordu ve o

da bunu elde etti. Diğer jüri üyeleri ise sadece kendilerinden bekleneni yerine getirdiler, yani hiçbir şey yapmadılar, oturdular, zira "sorun" yaratmak istemiyorlardı. Bir üniversitenin fiziki alanı içerisinde bulunmaktan başka o iki saati akademik veya bilimsel olarak tanımlayabilecek nerdeyse hiçbir şey olmamıştı. Muhtemelen tam da bu yüzden, o iki saatin sonundaki 15 dakikalık sembolik pornografi o kadar güçlüydü. Belki de yine bu yüzden, bizdeki doktora tezi savunma tutanaklarındaki epistemolojik keskinlik ve mekanik bilim anlayışı, savaşamayan ancak kusursuz bir geçit töreni sergileyen bir ordu gibidir adeta. Zira kurum, her iki örnekte de, "olan biteni" gayet iyi bilir.

Eğer böyleyse, şu soruyu tekrar soralım: Bu örneklerde, metnin başında bahsettiğimiz türden bir "kandırma" durumu söz konusu mu? Pek değil. Zira bir kişinin aleyhine tertip edilmiş gizli kapaklı bir durum, Goffman'ın tabiriyle arkadan iş çevirme yok. Eğer bir kandırma varsa, bu hem karşılıklı hem de rızaya dayalı. Burada karşılıklı izlenim denetimi oyununun esası, tarafların, etkileşimsel senaryonun akışına göre birbirlerine inandırıcılık kredisi atfetmeleri ya da atfetmemelerinde değil, hem daha önceki benzer senaryoların ve oyun performanslarının ışığında hem de tüm katılımcılarla paylaşılan ve sahnenin tüm unsurlarını (canlı-cansız) ilgilendiren genel bir biyografik süreksizlik bilgisinin-olumsallığının ya da varsayımının o anki etkileşimlerin kurucu unsuruna dönüştüğü bir durumda (yani münhasıran özneler-arası bir kanaatler uzamına da indirgenemeyecek şekilde) birbirilerine bu krediyi veriyormuş gibi yapmalarında saklı. O halde görülmektedir ki burada durum, yalan, sahtekârlık veya ikiyüzlülük gibi ahlaki kavramların gönderme yaptığı, nispeten daha mekanik, gizli ve tek yönlü (kandıran-kandırılan) bir ilişki biçiminden çok daha karışıktır. Zira örneğin sıradan bir kandırma durumunda asıl mesele, taraflardan birinin, diğerinin o anki duruma ilişkin

izlenimini manipüle etmesidir. Ancak bu manipüle etme durumu bile, sabit olan ve manipüle edilebilecek birtakım davranış örüntüsü ve göstergelerini temel alır. Örneğin, gizli bir ajan, bir yere sızmak için sahte bir kimliğe bürünür, inandırıcı olmak zorundadır ve öyle davranır. Oysa muvazaalı bir çerçevede bu bir öncelik olmaktan uzaktır. Öyle görünüyor ki bu durum hemen hemen tüm başkalaşmış çerçevelerin ortak özelliğidir. Sahnelerin gelişi güzelliği, aktörlerin kâh fazla rahatlığı kâh nobranlığı kâh özensizliği ya da en basitinden yetkinsizliği sizi zaman zaman şaşırtabilir. Ancak bu şaşırma ekseriyetle kısa sürelidir. Etkileşimlerin genel ekolojisi sizi hızla sarmalar. Kanıksarsınız; rutin, şaşıracak pek bir şey bırakmaz; sahneler "gözünüze batmaz" bir süre sonra; aktörlerin tutukluğu ya da fazla rahatlığı "gözünüze takılmaz". Oysa tüm bir etkileşim sosyolojisi ya da gündelik yaşama ilişkin bir fenomenoloji bu detaylara takılır, sabitler arar; kıyas yapmak için. Bu, der Schütz, "rüyalar dünyası", bu ise "gündelik yaşam". Bu, der Goffman, birincil çerçeveler, bu ise bir kipleştirme (yani şaka). Sartre, "Varlık ve Hiçlik" kitabında, sayfalar boyunca bir kafe garsonunun teknik mekanikliğini betimler ve devamında biraz da çıkışır: Başka bir şey de olabilirdin. Türkiye'deki sahnelerin, yukarıda bahsettiğimiz türden dağınıklığı, tam da bu türden analitik ayrımlar yapmayı güçleştirir. Usta örneğimizde olduğu gibi, kimin ne yaptığı, neden orada olduğu birbirine karışır. Gerçeklik bir inşaysa eğer, o inşanın istinat duvarlarının çatlamaya başladığı andır o an.

Bu perspektiften bakıldığında, sahnelerimizdeki bireylerin davranışlarını ahlaki açıdan yargılamak, herkesin birbirini "iş bilmezlikle" ya da "tutarsızlıkla" suçladığı bir yerde hiçbir şey ifade etmeyecektir.[2] Türkiye'de ahlakçılık çoğu

2 Daha evrensel birtakım ilkelerden hareketle de söz konusu sahnelere "sahtelik" eleştirisi getirilebilir. Ancak aynı eleştiriyi katılımcıların kendilerinin de getirebileceği düşünüldüğünde, pek bir ilerleme kaydedilmiş olunmayacaktır.

zaman kuru bir retoriktir; sadece "üstünü örtmeye" yarar. Tam tersine, analizi tekil bireyin kendisinden, onu sarmalayan ve var eden ilişki biçimine çekmek gerekir. Bu ise, sadece Erdoğan'ı, Terim'i veya tez danışmanını değil, Erdoğan'ı dinleyen ve alkışlayan yatırımcıyı da, Terim'le ailecek görüşen gazeteciyi de, tez danışmanının bölümden arkadaşı jüri üyesini de hesaba katmayı gerektirir.

Gündelik herhangi bir etkileşimi bir oyun sahnesi olarak değerlendirirsek, sahnedeki dekorun, objelerin ve en önemlisi de katılımcıların (aktörlerin ve izleyicilerin), diyakronik olarak sahne dışına taşan bir hikâyeleri olduğundan, bu hikâyelerin veya kaynakların sahneye taşınmakla kalmayıp, bizzat oyunun kendisi ve inandırıcılığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Kaynakların bu sürekliliği, özellikle de bir rolün biyografik raptiyeleri, yani, yeniden hatırlatmak gerekirse, bir rolü varsayılan veya reel bir biyografik zemine oturtan ve bu suretle de rolün taşıyıcısına ilişkin hem durumsal hem de art zamanlı beklenti ve varsayımları çerçeveleyen bağlaçlar, sergilenen sahne ve oyuncuların inandırıcılığı üzerinde merkezi bir öneme sahiptir. Tez savunması örneğimize dönecek olursak, o sahneye hemen her şeyiyle "göstermelik-numaradan" bir oyunmuş havası veren, pek muhtemel ki, tüm sahne dekoru ve katılımcıların bu biyografik süreksizliği ve en önemlisi de bunun karşılıklı bilgisidir: Bir cumhuriyet çınarı o fakültenin kimlere ne yaptığını, doktora unvanlarını geçmişte nasıl verdiğini biliriz; fakültenin şimdiki çınarlarının akademi içi-dışı nelerle iştigal ettiklerini biliriz; geleceğin çınarlarının nasıl yetiştiğini ve hangi şartlarda doktora tezlerinin hazırlandığını da biliriz; kısacası "biz bizi biliriz".[3]

3 Biyografik süreksizliğe ilişkin olarak, akademiden uzaklaşıp "arılar" ve "balcılar" dünyasından da bir örnek verelim: "Tarım Bakanlığının yayınladığı sahte gıda üreten firmalar listesinde Ankara Arıcılar Birliği Başkanı'nın sahibi olduğu firmanın da ismi yer aldı. Bakanlık, Melis Arı Çiftliği adlı firmanın ürettiği Fer Bal'ın sahte olduğunu tespit etti.

Karşılıklı bakış, ilgi ve beden yakınlığı içeren her durum, katılımcılar açısından, gerek görsel (fiziki görünüm vb.) gerekse de sosyal (statü, konum, sınıfsal aidiyet vb.) bir tanıma problematiğini devreye sokar. Bu ise devamında olası sosyal senaryo tiplerinin az çok kestirilmesi ve buna uygun kadrajların devreye sokulması ile sonuçlanır. Bu açıdan bakıldığında, roller veyahut da meslek isimleri birer ilişki ismidir (ki esasında grup ve kategori isimleri için de geçerlidir bu). Burada önemli olan, öznenin kendisinden ziyade, bu özneyle kurulan veya kurulabilecek ilişki türüdür. Örneğin, akademisyen olarak tanınmak, görülmek, tıpkı fırıncı olmak gibi, faile ilişkin ontolojik bir çıpa olmaktan ziyade, çok daha basit bir biçimde, sizinle o rolün anı içerisinde neler yapılabileceğine ve sizin de yine o anla sınırlı olarak neler yapabileceğinize veya yapmanız gerektiğine işaret eder. Ancak toplumsal yaşam, anların olduğu kadar sürekliliklerin de sahnesidir. İşte burada, "olmak" sadece durumsal ya da etkileşimsel bir edim olmaktan çıkar. Akademisyen veya fırıncı, aynı zamanda, kendi içerisinde az çok bağlantılı ya da bağlantılı olduğu düşünülen birtakım biyografik kerterizler, yani genel yaşam öyküsüne veya toplumsal vasıflarına ilişkin birtakım çıpalar üzerinden de değerlendirilir. Weberci anlamda bir "inanç" sorunsalına indirgenemeyecek kadar deneyimle yoğrulmuş (görece sınanmış veya gözden geçirilmiş) ancak izlenim denetimi sanatının hem yaratıcı hem kırılgan temelini de oluşturan önermelerdir bunlar. Aşağıdaki haber, hiç kuşkusuz, bu türden bir yaratıcılığın en üst düzey örneklerinden birini sunmaktadır:

Yayınlanan analiz raporuna göre bu bala dışarıdan şerbet katılmıştı." *Duvar*, 14 Ekim 2019. Bir diğer örnek de "döviz piyasasından": "Döviz alım satımı yapan Kayseri Ticaret Odası (KTO) Başkanı Ömer Gülsoy, dövizin ve doların Türk literatüründen çıkartılması gerektiğini söyledi. Dövizin sözlüklerden kaldırılmasını öneren Gülsoy'ün döviz ticareti yaptığı ortaya çıktı!" *Cumhuriyet*, 4 Eylül 2018.

> Mersin'de, kendisini 'doktor' ve 'akademisyen' olarak tanıtıp gönül ilişkisi yaşadığı kadınları dolandırdığı iddia edilen ilkokul mezunu Mustafa K. (40) yakalandı. Hakkında 18 yıl 4 ay kesinleşmiş hapis cezası olduğu öğrenilen ve Freud'un kitaplarını okuyarak psikolojik analiz yaptığını itiraf eden zanlı cezaevine konuldu. [Posta, 7 Kasım 2018.]

İlkin, ilkokul mezunu olduğu iddia edilen şahsın bu didaktik tarafını, psikanalizin yorucu ve güç metinlerine kendince erişmiş olmasını (neticede her okuma bir yeniden yorumdur!) elbette kutlamak gerekir. Ancak asıl kabiliyeti, muhtemelen, Türkiye şartlarında "kendini akademisyen olarak tanıtmanın" ne anlama gelebileceğini, bunun için ne türden kimlik oluşturuculara ihtiyaç duyulabileceğini kestirmesinde yatmaktadır. Bu bağlamda "Freud" tercihi dört dörtlük bir stratejist tercihidir zira getirisi ve cinsel tınısı yüksek, yarı-alıntı yarı uydurma cümleler kurmaya pek elverişlidir. Türkiye sosyal bilimler alanında erkek hocalık iktidarının (karizmasının) bir yanıyla da "jargon etkisinde", yani ağdalı ama altı her zaman dolu olmayan cümlelerin art arda sıralanmasında saklı olduğu, büyük üstat havasında kavramlarla sevişmenin bazen izleyicilerle de sevişmek anlamına gelebileceği hatırlanırsa, bu mahir şahsın yeteneği takdir edilecektir. Akademisyen kimliğine ilişkin bu imge elbette çok eksik ve karikatüreldir ancak şahsın, çevirdiği dolaplarda temel aldığı imge de budur ve dolandırdığı kadın sayısı (toplamda 25) bu tanıma kategorisinin inandırıcılığının ve/veya geçerliliğinin kanıtı niteliğindedir: Akademisyen (ya da entelektüel), yaşamının hür ritmi ve sınır tanımazlığı, dil oyunlarının karmaşık dehlizleriyle de "tanınır."[4]

Akademisyenlik gibi doktorluk da kendine has bir yaşam ritmi ve tarzıyla tanınır. Sadece muayene esnasında,

4 Bunu açtığımız bir metin için bkz., Levent Ünsaldı, "Hocayım Ben", *Duvar Dergisi*, sayı 23, 2015, ss. 32-36.

hastayla ilişki anında "olunan" bir şeyin çok ötesindedir. Bedenlerin "emanet" edildiği bu zümrenin mensuplarından üst düzey bir profesyonellik ve titizlik beklenir. Muhtemeldir ki aynı titizliği sahip oldukları nesnelere ilişkin de göstermeleri beklenir. "Doktordan satılık araba" ilanının esası belki de burada saklıdır. Öyle ki doktorun, rolüyle ete kemiğe bürünmüş ahlaki bir halenin takibinden kaçamadığından, hastanedeki sınırlı mesaisinden ziyade, esasen hastane dışında doktor olduğu veya olması gerektiği dahi iddia edilebilir. Örneğin şu tür bir diyalogda:

> Apartman girişinde, Yönetici Mehmet Bey, 5 numaralı dairenin sahibi Dr. Okan Bey'le konuşmaktadır.
>
> -Efenim, park yerinde sizin arabanın yanında izmarit yığını mevcut. Muhtemelen densizin biri saygısızca kül tablasını boşaltmış. Yanlış anlamayın lütfen, siz aklıma gelmediniz elbette. Sizin gibi bir doktor yapar mı hiç böyle bir şey?[5]

O hâlde şurası açık görünmektedir: Her yüz-yüze etkileşim durumu, hem görsel hem de toplumsal manada karşılıklı bir tanıma içermekle kalmaz, aynı zamanda katılımcıların genel biyografik unsurlarına ilişkin diyakronik (art-zamanlı) bir kestirmeyi de içinde barındırır. Bu kestirme ve tanımlama, her ikisi birden, belli bir biyografik sürekliliğin olduğu veya varsayıldığı durumlarda, mevcut ilişkiden (örneğin doktor-hasta veya akademisyen-öğrenci ilişkisinden)

5 Bu diyalogun devamını şu şekilde kurgulamak daha da zihin açıcı olabilir. Yönetici Mehmet Bey, devamında bir diğer komşuya: "O izmaritleri döken bizim doktormuş". Diğer komşu: "Kimin ne olduğu belli değil artık, ne biçim doktormuş o öyle!" Oysa çok istisnai mesleki hatalar dışında, Dr. Okan'ın, çalıştığı kurum veya hastanede bu türden bir nitelemeyle karşılaşması çok düşük bir ihtimaldir. Fakat ilginçtir ki örneğin Türkiye akademisinde, bir öğretim üyesinin, çalıştığı üniversitede, gerek meslektaşları gerekse de öğrenciler nezdinde, yetkinliğine ilişkin olarak benzer bir sorgulamaya muhatap olması gayet mümkündür.

mantıksal olarak beklenilebilecek olanın sınırlarını da çizer. Eğer böyleyse, öznenin krallığını terk etmek üzere olduğumuz söylenebilir, zira "*mantıksal* olarak yapılabilecek" olan, "yapabilirim"lerin basit bir toplamından ibaret değildir ve bu da toplumsal fenomenlerin öngörülebilirliğini, zorlayıcılığını, görünür ve tipik karakterlerini kuran esastır. Her etkileşimin ihtiyaç duyduğu asgari düzeyde karşılıklı "güven" veya en azından Thomascı anlamda tarafların birbirlerine ilişkin hipotezlerinin sınırlandırılması ancak bu çerçevede mümkündür.

Bireysel deneyimin yapısının, çalışmamızın başında bahsettiğimiz şekilde, mikro-evrenler olarak alanların ve normatif zeminin tüm saçaklanmalarında (farklılaşırken iç-içe girme eğilimde) daha çatallı (hatta dağınık) bir karakter gösterdiği durumlarda ise biyografik bir süreklilikten, yani bir kişinin yaşam ritminin ya da tarzının, gündelik yaşamda dâhil olduğu sahnelerin, eylem mantıklarının, içine girdiği rollerin ve izleyici gruplarının tüm çeşitliliğine (ve çoğulluğuna) rağmen muhafaza edebileceği özgün-ve-tekil yapısından[6] bahsetmek güçleşir. Bu durumda, herhangi bir statü grubu, sınıfsal konum ya da mesleki aidiyetle ilişkilendirilebilecek bir değer sistemi ya da toplumsal vasıf bütününü ayırt etmek de zorlaşacaktır. Örneğin aşağıdaki haberler özelinde, biyografik bir raptiye olarak hâkim, akademisyen, savcı, polis, doktor veya pilot rolü, bu rolün taşıyıcısının, gerek durumsal olarak (yani o an o rolünü ifa ederken) gerekse de art-zamanlı olarak (yani başka anlarda başka rollerini ifa ederken) sahip olabileceği toplumsal vasıflar, değer sistemleri ve eylem biçimleri uzamını sınırlamaya kesinlikle müsaade etmez.

6 Pürüzsüz bir homojenlik-bütünlük ya da mutlak bir benzersizlik anlamında değil; bir toplumsal yörüngenin kendi içinde az-çok bağlantılı ve özgün deneyim yataklarının sürekli biçimde yeni unsurlarla beslediği ve kendine has şeklini verdiği, süreklilikleri takip edilebilecek temel biyografik hat anlamında.

Sabah, 9 Mart 2018: İstanbul'da görev yapan Hâkim A. B. eskort sevgilisiyle görüşmeye, daha önce zimmet suçundan meslekten ihraç edilen eski savcı arkadaşıyla birlikte gitti. 'Hadi gel benim eve gidelim. Hep beraber takılalım' önerisi reddedilince uyguladığı şiddet davaya dönüştü. Hâkim A. B., için "Kasten Yaralama" iddiasıyla iddianame düzenledi.

Cumhuriyet, 6 Kasım 2018: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde şu sıralar 'sahte doçent' şoku yaşanıyor. Eğitim Fakültesi öğretim üyesi Dr. Nilgün Açık Önkaş 6 yıl önce doçent unvanı aldı. Ancak, Önkaş'ın doçentlik başvurusu esnasında sahtecilik yaptığı tespit edildi. Etik Kurul'un hazırladığı rapor, Üniversitelerarası Kurul'a gönderildi.

DHA, 26 Şubat 2018: Manisa'nın Soma ilçesinde devlet hastanesinde görevli pratisyen doktor L. A., tartıştığı, hastanenin temizlik personeli şefi Halil Top'u acil serviste tabancayla peş peşe 3 el ateş ederek vurdu. Ağır yaralanan Halil Top tedavi altında. Doktor L. A. gözaltına alındı.

Cumhuriyet, 11 Mart 2018: Nişanlısı telefonunu açmayınca, savcı polislerle birlikte öğrenci yurdunu bastı. Samsun'da, Cumhuriyet Savcısı Ahmet İlyas Tolar, tartıştığı üniversite öğrencisi nişanlısı telefonunu açmayınca, sabaha karşı polislerle birlikte genç kızın kaldığı yurda gitti. Nişanlısıyla görüşmek isteyen, ancak saat uygun olmadığı için izin verilmeyen Savcı Tolar, 'Ben savcıyım, çağırın gelsin' diye bağırınca öğrenciler ayağa kalktı. Cumhuriyet Başsavcılığı savcı ile ilgili inceleme başlattı.

Hürriyet, 6 Ağustos 2018: Atatürk Havalimanı'na iniş yapan iki uçağın pilotu arasında durma çizgisi polemiği tartışmaya dönüştü. Kule konuşmalarına yansıyan tartışmada pilotlardan birinin 'Çıkışta bekliyorum' sözlerine diğer pilot, 'Görüşelim canım görüşelim' diyerek cevap verdi.[7]

7 Bu haberin üzerinde ayrıca durmak gerekir. Tarafların çıkışta "hesaplarını" görüp görmedikleri bilinmemekle beraber, Türkiye etkileşim örüntülerinde oldukça tanımlı-bilindik yani sıradan bu mesaj alışverişinin, "canım" karşılığında ifadesini bulan görece sınıfsal rengi dı-

Cumhuriyet, 11 Nisan 2018: Bursa'da merkez Nilüfer ilçesindeki ilkokula gelen polis memuru veli İlhan Ö., henüz belirlenemeyen nedenle tartıştığı okul müdürü Tülay Taş ile yardımcısı Sinan Delibaş'ı tabancayla vurarak yaraladı. İki yaralı hastaneye kaldırılırken, polis memuru gelen meslektaşlarına teslim oldu. Olayla ilgili soruşturma başlatılırken, öğretmenlere kurşun yağdıran polis memurunun okulu daha önce de bastığı ortaya çıktı.

Türkiye, 16 Haziran 2018: İddiaya göre, bir akademisyen 40 meslektaşını akrabasıyla birlikte dolandırdı. 2 amcaoğlu, 40 akademisyeni villa yapma vaadiyle kandırıp yaklaşık iki milyon lira para toplayıp üzerine yattı. Dolandırıcılık iddiasıyla çalkalanan Düzce Üniversitesi'nde aralarında iki rektör yardımcısının da bulunduğu 40 akademisyen, kendilerinden villa yapma vaadiyle para toplayan bir akademisyen ve onun müteahhitlik yapan amcasının oğlu hakkında suç duyurusunda bulundu. İddiaya göre; şirket akademisyenlerden 1 milyon 830 bin lira peşinat topladı ve iflas ettik diyerek paraların üstüne yattı.[8]

şında, telsiz gibi tamamıyla açık bir kanaldan yapılıyor olması dikkate değerdir. Dolayısıyla burada, herhangi bir sebeple, hasımdan çok izleyici grubuna odaklanıldığı düşünülebilir. Örneğin günün veya gecenin başka bir saatinde, seyirci kitlesinin göreceli olarak daha az olduğu bir zaman diliminde veyahut da tamamıyla kapalı, seyircisiz bir çevrimde iletişimin bu yönde gelişip gelişemeyeceği sorulabilir.

8 Aynı meslek grubundan kişilerin, bir tür yardımlaşma sandığı gibi işleyen bir yapı içerisinde (örneğin çeşitli dernekler vasıtasıyla) kooperatif benzeri faaliyetlerde bulunması elbette doğal karşılanabilir. Ancak bir akademisyenin eş zamanlı olarak arsa ve inşaat işine de girmesi ve olağan şartlarda birbiriyle uyumsuz gözükebilecek bu iki faaliyeti beraber yürütmesi (oysa hem akademisyen hem sahaf muhtemelen daha bağlantılı olabilir), özgün bir biyografide toparlanabilmesi oldukça güç bir bireysel deneyim yapısına işaret eder. Zira kişinin her bir faaliyet alanında karşılaştığı toplumsal sahnelerin, davranış kodlarının, değer sistemlerinin ve eylem biçimlerinin birbirine zıt olma ihtimali yüksektir. Eğer tersi doğruysa, yani herhangi bir uyumsuzluk söz konusu değilse, bu durumda da alanların mantığının hiçbir farklılık göstermediği iddia edilebilir. En yerinde cevap, muhtemelen, Türkiye'deki firmaların faaliyet alanlarında sıklıkla gözlenebilen şu türden bir saçaklanmada yatıyor gibidir: Ekolium Bilişim, Yazılım, Tarım, Hayvancılık, OtoTurizm, Gıda, Lokanta Sanayi Ticaret A.Ş. [Kay-

T24, 12 Ekim 2019: İstanbul Ataşehir'de uyuşturucu sattığı iddiasıyla gözaltına alınan polis memuru B.D.'nin, sivil ekip otosuyla satış yaptığı belirlendi. B.D. Ataşehir Asayiş Büro Amirliği'ndeki sorgusunun ardından Narkotik Suçlarla Şube Müdürlüğü'ne götürüldü.

Milliyet, 09 Ocak 2019: İzmir'in Aliağa ilçesinde düzenlenen operasyonda, aralarında Hakkari Çukurca İlçe Jandarma Komutanı Bilgehan Özkozanoğlu'nun da bulunduğu 10 şüpheli gözaltına alındı. Operasyonda tatil köyündeki villaya gizlenmiş yaklaşık 400 kilogram uyuşturucu ele geçirildi.

Bir haberi haber yapanın, editöre kadar uzanan bir zincirdeki tüm faillerin haber anlayışı olduğu ne kadar sabitse, bu türden "sansasyonel" haberlerin topluma "ne yaptığını" sormak da uygun düşecektir. Şöyle ki, alıntılanan haberlerin haber değeri, kuşkusuz, "sapana" ilişkin olmalarıdır. Muhtemelen bundan ötürüdür ki, alıntılanan türde haberlerde geçen toplumsal profiller "sapmanın" en az beklenileceği kategorilerdir: devletin "sapmayı" engellemek ve önlemekle yükümlü görevlileri (kolluk güçleri, yargı mensupları, vb.) ya da sahip olunulan sembolik sermayenin "sapmadan" muaf tuttuğu düşünülen kategoriler (doktorlar, akademisyenler, vb.). Örneğin başka türden bir sembolik-ekonomik sermaye bileşimine ve hacmine sahip bir toplumsal profilin (misal inşaatçı Ali Ağaoğlu kadar herhangi bir inşaat işçisinin ya da ortalama bir esnafın) veyahut da devletin sapmayla doğrudan ilgilenmeyen bir kurumunun herhangi bir çalışanının (misal Kültür Bakanlığındaki bir memurun) benzer "sapmaları" aynı derecede bir haber niteliği taşımayabilir. Kısacası bu haberleri haber yapan, elbette editörlerin de müdahaleleriyle, birtakım tipleştirmeler içermeleridir. Ancak bu haberler, tam da bu sebeple toplumsal tanıma

seri'de Çiftlik Bank gibi bir yapıya sahip olduğu iddiasıyla hakkında soruşturma başlatılan "Anadolu Farm" şirketinin ticari unvanı.]

kategorilerinin niteliği ve işleyişini açığa vurmada, idealleştirilmiş davranış öncüllerini deşifre etmede, ama daha da ötesinde bir toplumun kendisi hakkında ne düşündüğünü kavramada araştırmacıya kıyas kabul etmez bir imkân sağlarlar. Her haber, insanların aslen nasıl davrandığından ziyade nasıl davranmaları gerektiğine dair birtakım idealleştirmeleri örtük olarak bünyesinde taşır. Bu, kâh yoldan "sapanlar" kâh bir sebeple tereddüt içinde olanlar için takip edilmesi gereken "yola" bir çağrıdır ve diğer taraftan, idealleştirilmiş olanın muhafaza edilme gerekliliğini de gösterir. Toplum ve haberci burada sanki benzer bir işi yapar gibidirler; "normu" ya da "beklenileni" yeniden tesis etmek istermişçesine "sapanı" işaret etmekle yetinirler. Bu türden her haberin sonunda geçen, "inceleme-soruşturma başlatılmıştır" şeklindeki ifadelerin de "norma inancı" tazelemekten başka bir işlevi yoktur, tıpkı "güvenlik kuvvetlerince geniş çaplı bir operasyon başlatılmıştır" ifadesi gibi. Yukarıda altını çizdiğimiz üzere, kurumların devreye girmesi gereken anlardır bunlar. Aksi mümkün değildir. Ancak diğer taraftan, bu türden haberler hedeflenmeyen bir sonuç da doğurur: Yayımlanma sıklıkları, norm-sapma arasında zaten ince olan hattı iyice silikleştirerek, toplumsal evrenin neredeyse tümünü kapsayacak bir "sunilik" ("hiçbir şey göründüğü gibi değil") fikrini kültürel bir öncül olarak tesis ederler. Bu ise, aşağıdaki iki habere konu olan tuhaf bir "dış-iç" ikiliğini, suni olmaktan başka bir şey olamayacak bir "dış" ve bilinemez bir "iç" fikrini neredeyse antropolojik bir ön-sayıltı olarak koyarak gündelik sorgulamaların temel refleksine dönüştürür: "dış" sahte ise ona ancak şüphe ile yaklaşılabilir; "iç" bilinemezse onun ancak niyetleri okunabilir.

> Cumhuriyet, 15 Şubat 2018: Bir hafta önce görevden alınan Eski Kadıköy İlçe Emniyet Müdürü İbrahim Kocaoğlu ve bazı polisler, yürütülen rüşvet ve fuhuş operasyonu kapsamında cumhuriyet savcısının talimatıyla gözaltına

alındı. Zanlılar rüşvet almak ve görevi kötüye kullanmakla suçlanıyor. Gözaltına alınan emniyet müdürü İbrahim Kocaoğlu, gündeme sadece bu operasyonla gelmedi. Kocaoğlu, Barış Atay'ın sahnelediği 'Sadece Diktatör' oyununu yasaklamıştı. Oyunun sahneleneceği Kadıköy'deki Emek Sahnesi'ne de giden Kocaoğlu, Barış Atay'ı gözaltına almakla tehdit etmişti.[9]

Birgün, 5 Şubat 2018: Zeytinburnu'nda uyuşturucuya karşı olduklarını söyleyerek torbacıları çırılçıplak soyup darp eden çeteden uyuşturucu çıktı. Bahri Ö. ve adamlarının, uyuşturucu satıcılarını çırılçıplak soyarak darp ettikleri ve bu görüntüleri de sosyal medya üzerinden yayınladıkları tespit edildi. Bahri Ö. ve 5 adamı gözaltına alındı. Zanlıların adreslerinde yapılan aramalarda fişek, çelik yelek ve bir miktar uyuşturucu madde ele geçirildi.

Oysa sunilik, tahmin edilebileceği üzere, hakikilik ile var olabilecek bir terimdir. Pragmatist açıdan her iki terim de bizzat müşterek deneyimin tesis ettiği yerindelik/uygunluk/ilgi kayıtlarına işlenebilme ya da işlenememe ölçütlerinden bağımsız düşünülemez. Burada ise, örneğin GDO'lu (suni diyelim) mısırların tüm piyasayı kapladığı bir yerde "hakiki" mısırla hiç karşılaşmamış tüketicilerin, yine de bu referansı (olması gereken olarak kültürel kayıtlarda saklanmaya devam eden etkileşim grameri diyelim) muhafaza etmeleri gibi bir durum söz konusudur. Burada gözlemlendiği şekliyle, toplumsal evrenin birçok sahnesine ilişkin olarak kullanılan sunilik nitelemesinin, her şeyden önce, "kolla kendini" uyarısını içerdiğini düşünmek için yeterince sebebe sahibiz.

9 Bahsi geçen Emniyet Müdürü ile ilgili iddia şudur: "Eski Kadıköy İlçe Emniyet Müdürü Kocaoğlu'nun gözaltına alındığı fuhuş operasyonunda bir masöz ifadesinde, 'Emniyet müdürüne baskın yapılmasın diye 30.000 lira ve 3 cep telefonu verdik. Haftalık 7500 lira ödeme yapıyoruz' dedi. Çiğdem B. isimli masözün çevresine de, 'Emniyet müdürünü sevgilim yaptım, baskın yok' dediği öğrenildi." [Habertürk, 16 Şubat 2018.]

"Burası Türkiye her şey olabilir" ifadesi de, ilk bakışta, benzer bir ihtiyat/dikkat uyarısı içerir görünümündedir. Ancak ifadenin bizzat kendisi, aslında olabilecek olanların da kestirilebileceği ve tam da bu yüzden şaşırmamak gerektiği anlamını taşır. Bu bir anlamda, faillerin, birincil çerçevelerin başkalaşma sınırlarının (sonsuz değildir) ve olası senaryoların (yine sonsuz değildir) bilgisine sahip olduğunu gösterir. Çok basitleştirmek gerekirse, şu türden bir pratik sezgi işliyor gibidir: Olağan şartlarda (birincil çerçevelerin standart işleyişinde) şunlar şunlar olması lazım, AMA şunlar şunlar da (olağan şartlarda çerçeve dışı birtakım sorunsal olasılıklar da) etki edebilir. Dolayısıyla, "Burası Türkiye her şey olabilir" ifadesi, olağan şartlarda birincil çerçevelerin sınırı dışında olan ancak tamamıyla da dışlanamayan bu olumsallıkları hesaba katma ve bunun bilgisinde olma ifadesidir. Bu açıdan bakıldığında pek de yeni bir şey olmuyor izlenimine dahi kapılanabilir. Ortak kanı bu sefer de bu zıt izlenimi şu türden ifadelerle aktarır: "Hep aynı, ne değişiyor ki?" Benzer bir yorum, birtakım şerhlerle beraber, "yozlaşma", "çürüme", "ahlaksızlık" gibi nitelemelerin toplumsal kullanımları için de yapılabilir. Burada asıl dikkate değer olan, bu türden bir çürümenin söz konusu olup olmadığından öte (ki nasıl incelenebileceği, çürümeden ne kast edildiği, aynı toplumun hangi geçmiş dönemlerine göre bunun dendiği tamamıyla muğlaktır), hangi toplumsal gruplar veya sınıflar nazarında bu türden bir söylemin taraftar topladığı, içinin nasıl doldurulduğu, ne türden semantik hatlar içerdiği ve en önemlisi de niçin muhafaza edildiği ve bu söylemin savunucularının, gündelik yaşamlarını ve etkileşimlerini ne ölçüde bu referans etrafında kurduğudur.

Sıradan bir etkileşimdeki taraflar, şüphe veya güvensizlik belli bir sınırı aşmadığı sürece, kusursuz bir ortak durum tanımında buluşmak ya da pürüzsüz bir karşılıklı anlama seviyesine ulaşmak için sürekli biçimde birbirlerinin bilişsel

kıvrımlarına nüfuz etmeye çalışmazlar. Niyet okuması olağan şartlarda faydasız bir enerji kaybıdır. Üstelik, öznenin sınırsız yorum kapasitesine dair herhangi bir illüzyonunun işaret ettiğinin tam aksine, herhangi bir niyet okumasında, "niyet okuyucunun", ihtimal dâhilinde veya dışı şeklinde kodlayabileceği olasılık sayısı da muhtemelen sınırsız olmayacak ve nihai çıktı (kanaat), *a fortiori*, çok standart birtakım tipleştirmeleri temel alacaktır. Zira verili "tipleştirme stoku" dışı bir yorum-niyet okuma, Garfinkel'i takip edersek, *accountability* (anlaşılabilirlik-aktarılabilirlik-izaha uygunluk) vasfını yitirecek ve "boşa düşecektir". Örneğin şu türden bir diyalog: "Sence bunu neden yaptı? Marslılar kulağına fısıldamış olabilir!".

Ancak buraya mühim bir şerh düşmek yerinde olacaktır. Bazı eylem rejimlerinde "saik okumanın" kendisi temel esas olabilir. Örneğin stratejik ya da ereksel davranış kipinin belirleyici olduğu siyaset alanında muhatabın ne yaptığı veya ne dediğinden ziyade, söz konusu davranış veya ifadelerin ardındaki amaç ya da saiklerin sorgulanması öncellikli bir refleks olarak karşımıza çıkar. Fakat şurası da açıktır ki bu türden bir refleksin gündelik yaşamın her anına taşınması, "işkillenmek" ya da "pirelenmek" gibi endişeli sorgulamalara münhasıran kuşku ya da şüphe durumlarında yer açan sıradan etkileşim düzeneklerine fazladan ve sakatlayıcı bir yük bindirecektir. Örneğin "yakın arkadaşlık eylem rejimi", olağan şartlarda "karşılıklılık ilkesi" üzerine herhangi bir sorgulamada bulunmaz, hatta bunu örtük olarak dışlar ve yardımlaşma ya da bağlılık gibi birtakım ilkeleri kurucu vasfında tanır. Dolayısıyla, yakın bir arkadaşınız sizden bir ricada bulunduğunda, ilk tepki nadiren, "neden?" veya "bunun karşılığında ne isteyebilirim?" yönündedir. Talebe, mevcut makullük rejimi dâhilinde, uygun düşen şekilde cevap vermek yeterli olacaktır. Faydasız bir bilişsel enerji sarfına gerek yoktur. Yukarıdaki türden kuşkucu ya da faydacı bir sorgulama

ancak ve ancak tarafların birbirine ilişkin bilgisinde ve deneyim stokunda bir değişim varsa söz konusu olabilecektir.

Görüldüğü üzere, gündelik yaşamın sıradanlığı, muhtemelen sağladığı bu bilişsel enerji tasarrufundadır çünkü bu gerçeklik evreni tipiktir, öngörülebilirdir, "yolunda gitmediği" düşünülen haller dışında sorgulama dışıdır.[10] Bu ise herhangi bir etkileşimin başlangıcında, bir tanıma kategorisinin içerdiği hemen hemen tüm vasıfların muhataba bir kredi ya da bonus olarak verilmesi ya da atfedilmesi anlamına gelir, en azından aksi ispat edilene kadar. (Thomas'ın hipotezlerle çevrili yaşıyoruz derken de bahsettiği aslında budur.) Tarafların başlangıçta verili olarak kabul ettikleri bu bir nevi etkileşimsel masumiyet -ya da uygunluk- karinesi bir durumun temel kurucu unsurlarından biridir ve etkileşim boyunca tarafların özel ilgisine ve özenine konu olur. Goffman, meseleyi benlik imgesi açısından şu şekilde izah ediyor:

> Bir rol icra eden birey, kendisi hakkında o durum içerisinde nakledilen izlenimlerin ona etkin bir şekilde atfedilen role-özgü kişisel vasıflarla bağdaştığından emin olmak zorundadır. Bir hâkimin ihtiyatlı ve temkinli, uçuş kabinindeki bir pilotun serinkanlı, bir muhasebecinin ise işini yaparken hassas ve muntazam olması gerekir. Etkin bir şekilde atfedilmiş ve öne sürülmüş bu kişisel nitelikler, görevli için *benlik-imgesi*nin bir zeminini oluşturur ve rol ötekilerinin ona dair imgeleri için bir temel sağlamak amacıyla, ortada tek bir konum olduğunda, o konumun unvanıyla birleşir.[11]

10 Hukuk, sıradan faniler nezdinde kavranamayacak derecede karmaşık ancak bir o kadar da nesnel ve kalıcı olmak isteyen dilinde, bir edimin ya da durumun "hayatın olağan akışına" uygun düşüp düşmediğinden her bahsettiğinde, esasında çok da basit bir biçimde gündelik yaşamın bu sıradan ve tekrar eden düzenliklerine referans vermekten başka bir şey yapmaz.

11 Erving Goffman, *Karşılaşmalar; Etkileşim Sosyolojisinde İki Çalışma*, Ankara, Heretik, 2018, s.92. [*Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction*, 1961.]

Yukarıdaki örnekler ve çözümlemeler ışığında tersi bir durumda ise, yani bir toplumsal tanıma kategorisiyle kişisel vasıfların bağdaşmama ihtimali en makul varsayım olarak durumun kurucu unsuruna dönüşmüşse, "ilksel bir kuşku" tüm etkileşimi başkalaştıracak güçte bir unsur olarak karşımıza çıkar.[12] Her katılımcı, kendi deneyim yapısıyla da yoğrulmuş bu bilgi stokundan hareketle ya da kültürel kanalların bu yöndeki "güncellemeleri" ışığında (yukarıdaki haberlerde olduğu gibi), diğeri hususunda aynı dağınıklık, süreksizlik, sunilik, hatta sahtelik varsayımını işe koşar. Fakat burada yine ilginç bir şey olur: Tarafların birbirlerine ve hatta sahnenin kendisine (örneğin tez savunmasının yapıldığı fakültenin kendisine) ilişkin sahip oldukları bu "süreksizlik-kopukluk" bilgisi ya da iddiası, oyunun ya da etkileşimin inandırıcılık kantarında yaptığı tahribatı bir başka yerden telafi eder: muvazaa.[13] Oyun ve katılımcılarının

12 Bu kuşkunun şiddeti değişkenlik gösterebilir ve uç durumlarda, insan deneyiminin ne kadar da kırılgan olduğunu gösterircesine, tüm gerçeklik halatlarının tamamen kopmasına ve bireyin tüm yön pusulalarının iflasına yol açabilir. Aşağıdaki üç örnek, hemen hemen aynı tipte bir vakanın, gerçek/sahte ayrımı noktasında nasıl karmaşıklaşabileceğini gösterir niteliktedir.

a- Eskişehir'de, bankadan 17 bin 500 dolarını çekmek isterken dolandırıcılara karşı kendisini uyaran sivil polislerin gerçek polis olduğuna inanmayan Ali Erdağ (86), banka şubesinde polislere bastonuyla saldırdı. [Hürriyet, 16 Ağustos 2018].

b- Aksaray'da polis ekipleri, dolandırılmak üzere olan ve parayı yatırmakta ısrar eden vatandaşı ikna edemedi. Vatandaş parayı yatırmadan polis ekiplerince emniyete götürüldü. [Milliyet, 9 Mart 2018].

c- İstanbul'da Siber Suçlarla Mücadele Şube müdürlüğünde polis olarak çalışan 28 yaşındaki C. H., ev sahibini 'hakkında FETÖ soruşturması var' diyerek 300 bin lira dolandırmaya çalıştığı iddiasıyla gözaltına alındı. Polis memuru C. H. 'Ben FETÖ yüzünden polis akademisine girememiştim. Ev sahibimin de FETÖ örgütünden olduğunu düşünüyordum. Bu nedenle onu denemek için bu teklifi yaptım' dedi. [Cumhuriyet, 6 Temmuz 2018.]

13 Muvazaa terimini, yaygın hukuksal anlamında, yani üçüncü kişiler aleyhine gizli antlaşma olarak kullanmadığımızı hemen hatırlatalım. Terim, aşağıda da görüleceği üzere Laing'in çalışmalarından esinlenmiştir ancak Goffman'daki biyografik süreklilik, roller sistemi ve çoklu benlik tartışmalarıyla da beslenerek yeniden kavramsallaştırılmıştır.

biyografik izlekleri arasındaki kopukluk veya ayrışma (veya bu yönde paylaşılan bir izlenim-varsayım-ya da-bilgi), yine aynı katılımcıların yarı açık-örtük işbirliği üzerinden bizi oldukça ilginç bir etkileşim formuna götürür: tez savunması yapıyormuş gibi yapmak. Bu açıdan bakıldığında, muvazaalı çerçeve, çoklu iletişim kanallarının kendine has bir bileşimini kullanıyormuş izlenimi verir. Biyografik süreksizlik bilgisi veya varsayımı durumun en temel kurucu unsurudur; ancak taraflar bu bilgiyi hem dikkate alıyormuş hem de almıyormuş gibi davranırlar; inandırıcılık kredisi notu bakımından taraflar birbirlerini "risk grubunda" görürler ancak müşterek rol performanslarında (dolayısıyla da benlik sunumlarında) birbirlerinden bu kredi onayını yine de beklerler ve alırlar (ya da birbirlerine bu krediyi veriyormuş gibi yaparlar). Böylece taraflar arasındaki her jest, bakış, yüz ifadesi veya ses tonu "yönlendirici bir kanal" üzerinden bir önermenin hem kendisini hem de zıttını iletişim çevrimine sokar. Ancak taraflar için burada herhangi bir muğlaklık da yoktur, bu sadece iletişimsel bir yetkinlik meselesidir. "Sahne içinde sahne" olarak görülebilecek bu oyuna nefis bir örnek Recep Tayyip Erdoğan'la bir vatandaşın şu diyaloğunda görülebilir.

> Ordu'dan sonra Rize'de vatandaşlara hitap eden Başkan Recep Tayyip Erdoğan, miting alanında vatandaşın dolar yakması üzerine 'Sahte değil hakiki mi?' şeklinde sordu. Başkan Erdoğan vatandaşın doları yere attığını görünce vatandaşa 'ne yapıyorsun?' şeklinde soru yöneltti. Vatandaşın 'doları yere atıyorum' cevabı üzerine Erdoğan, 'Türkiye'de baya dolar var' dedi. Bunun ardından Erdoğan, 'Sahte mi hakiki mi?' diyerek herkesi kahkahaya boğdu. [TGRT Haber, 11 Ağustos 2018.]

Bununla birlikte şurası da açıktır ki, son tahlilde tüm toplumsal sahneler birer "oyun" olarak nitelenebilir. Ancak

dar anlamda bir çocuk oyunuyla hatta bir gösteriyle ya da sahne performansıyla bir oyunu ciddiye almak ya da oyunun ciddiyeti arasında bir fark vardır ve bu fark da, metnin başında Goffman'ı takip ederek vurguladığımız üzere, birincil bir çerçeveyle dönüştürülmüş çerçeve arasındaki farktır (örneğin savaşmakla savaşçılık oynamak ya da bir savaş sahnesi çekmek arasındaki fark gibi[14]). İncelediğimiz "başkalaşmış" çerçevelerin en temel hususiyeti burada bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Örneğin kurguladığımız akademik sahne, eğer tedirgin bir doktora adayının arkadaşlarıyla beraber yaptığı bir tez savunma hazırlığı ya da provası olsaydı bunu rahatlıkla Goffmancı anlamda bir kipleştirme olarak görebilirdik: Ne yapıyorlar? Prova yapıyorlar. Tez savunması yapıyormuş gibi yapıyorlar. Diğer yandan, söz konusu sahnenin, herhangi bir film ya da belgeselde yer alabilecek bir sekans olmadığı da aşikârdır. Ne yapıyorlar? Tez savunması sahnesi çekiyorlar. Muhtemeldir ki, bu sahnede Goffmancı tipolojide tam anlamıyla yeri olabilecek tek sekans, tez savunmasının sonunda, adaya doktor unvanının takdiminin ritüalize edilerek bir seremoniye dönüştürülmesi yani kipleştirilmesidir.

Hâsılı, sahnenin tümüne baktığımızda paradoksal olan şudur ki, eğer bu bir kipse, modeli (yani birincil çerçevesi) olmayan bir kiptir veyahut da mantıksal açıdan daha doğrusu, fiilen olup biten (yani şeylerin fiiliyatta örgütleniş şekli) birincil çerçeveyi içeriden dönüştürerek onu başkalaştırmıştır, zira o anki duruma tüm taraflarca tatbik edilen ve diğer olası tüm anlamlara (taklit, prova, şaka, film çekimi, vb.) kendini dayatan tek faaliyet çerçevesidir: Ne yapıyorlar? Tez savunması yapıyorlar. Bu açıdan bakıldığında, "olan-biten", Ronald D. Laing'in muvazaa tanımını anımsatmaktadır:

14 Miş-mış gibi yapmak (*make-believe*), Goffman'ın çerçeve tipolojisinde özellikle çocuk oyunlarının, şakaların, taklitlerin, muziplikların, sahne ve gösteri dünyasının temel kipi olarak sınıflandırılmıştır.

> Muvazaa hem kandırma hem de oyun tınısına sahiptir. Kendi kendilerini kandıran iki ya da daha fazla sayıda kişinin oynadıkları oyundur. Kendi kendini karşılıklı kandırma oyunudur (...) Muvazaa zaruri surette iki-ya-da-daha-fazla-kişiyle oynanan bir oyundur. Oyunculardan her biri diğerinin oyununu, bunun idrakinde olmak zorunda olmaksızın oynar. Bu oyunun en temel özelliklerinden biri, oyun olduğunu ifşa etmemektir.[15]

Ancak Laing'i, muhakemesinin tüm safhalarında ve ulaşmak istediği noktaya kadar takip etmek gayemiz olmaktan uzaktır. Zira varoluşçu bir fenomenolojinin patikalarında varlık ve benlik üzerine bir soruşturmadır Laing'in önceliği. Bizim açımızdan bu tanımda muhafaza edilmesi gereken, tarafların davranışlarını birbirlerine uyarladıkları bir iletişim sistemi olarak muvazaanın, özneler-arası bir anlam uzamı olmaktan ziyade neredeyse örtük bir mutabakat ya da fiiliyatta bir uzlaşım olma karakteridir: Her şey sanki taraflar arasında bir dizi normatif anlaşma varmışçasına ancak bu mutabakata erişim, aktörlerin de iradelerini aşacak şekilde sınırlandırılmışçasına gelişir.

Elinizdeki çalışmada kullanılan teorik referansları büyük ölçüde takip etmekle beraber, bizim muvazaa olarak adlandırdığımız etkileşim çerçevesini daha özneler-arası bir düzlemde ve sağladığı karşılıklı onama-haz-tatmin üzerinden inceleyen Yves Winkin; Samuel Taylor Coleridge'in (1772-1834) nefis ifadesinden esinlenerek (*willing suspension of disbelief*-kuşkunun gönüllü olarak askıya alınması), "enchantement" (büyülenme-kendinden geçme) kavramını önerir. Kelimenin kendisinin de ifade ettiği üzere, Winkin analizi, büyülenme-kendinden geçme oyunlarının sağladığı karşılıklı ya da tek taraflı onama, tatmin veya haz üzerine yoğunlaştırır. Genel mantığı "biliyorum ama yine de..."

15 Ronald D. Laing, *Soi et les autres*, Paris, Gallimard, 1971, ss. 133-134.

şeklinde ifade edilebilecek bu etkileşim türünde, tıpkı muvazaada da olduğu gibi, katılımcıların, olan bitenin başka türden bir yorumunu ya da doğabilecek olası kuşkuları engellemek için birbirleriyle sürekli biçimde iş birliği (ya da suç ortaklığı) içinde olmaları gerekir. Etkileşimin esasını oluşturan temel ilke olarak "kuşkunun gönüllü olarak askıya alınması" budur ve ifşa burada da, yine Laing'i takip ederek, en sakınılası ihtimal olarak karşımıza çıkar. Winkin, psikolojizme kayma riski yüksek bu araştırma programını, temel esası ve çalışma prensibi "büyülendirmek-kendinden geçirmek" olan iş kollarında tatbik ederek modern büyücülere yönelir: eğlence ve turizm sektörü. Bu alanlardaki büyüleme usullerine, "büyülenme" anlarına, büyücü ile büyülenen arasındaki bu kendine özgü ilişki tipine odaklanarak "büyülenmenin-kendinden geçmenin" antropolojisini önerir.[16] "Turist ve çifti [ya da ikizi]" şeklinde Türkçeye çevrilebilecek metninde Winkin,[17] ülkesi dışında, özellikle de kendi ülkesinden çok farklı diyarlarda tatilini geçiren bir turiste, her defasında yerel gelenekleri (yeme-içme, dans, şarkı, vs.) göstermek için bir etkinlik düzenlendiğinde ne olup bittiğiyle, büyünün aktörleriyle ve büyülenmenin hangi mekanizmaları kullanarak etkinliğini tesis ettiğiyle ilgilenir. Sonuç oldukça çarpıcıdır. Turist, "Biliyorum [Neyi? Tüm bunların bir gösteriden ibaret olduğunu ve insanların olağan yaşamlarında böyle giyinmediklerini, yemek yemediklerini ya da dans etmediklerini] ama yine de [inanmak istiyorum]" dercesine, büyülenmeye fevkalade hevesli ve hazır gözükmektedir. Büyücü açısından durum daha çetre-

16 Yves Winkin, "Propositions pour une anthropologie de l'enchantement", içinde, P. Rasse, N. Midol, F. Triki (dir.), *Unité-Diversité. Les identités culturelles dans le jeu de la mondialisation,* Paris, L'Harmattan, 2001, ss.169-179.

17 Yves Winkin, "Le touriste et son double. Éléments pour une anthropologie de l'enchantement", içinde, S. Ossman, *Miroirs maghrébins : itinéraires de soi et paysages de rencontre,* Paris, CNRS éditions, 1998, ss.133-143.

fillidir. Büyüsünün etkisini gösterebilmesi için, 35-40 derece sıcaklıkta giydiği bunaltıcı giysilere ve olağan şartlarda ne hatırladığı ne de yaptığı dans figürlerine tahammül gösterebilmesi, tüm bunları yaparken de bulunduğu tatil köyünün sıradan bir çalışanı olduğu gerçeğini rafa kaldırıp oyuna istekle, şevkle ve yer yer de inanarak katılması gerekir. Büyü, turistimiz, ziyaretinden önce o ülkeye dair zihnindeki temsilleri o gösteri ve sunumlarda bulduğu ölçüde tamamlanmış olacaktır. Turist, bir anlamda, yerlinin aynasında kendisini görmek için oradadır. Yerli için durum biraz farklı da olsa, bu sefer de turistten yerliye yansıtılan kendilik imgesi, eğer bu imge kıymetlendirici bir içeriğe sahipse (örneğin, sizler çok sıcakkanlı, misafirperver insanlarsınız), yerliyi de büyünün gönüllü ortağı yapacaktır.

Şurası da açıktır ki, edebiyat dünyasından birçok yapıtta, örneğin Jean Genet (*Le balcon*[18]) ya da René Girard (*Mensonge romantique et Vérité romanesque*[19]), benzer bir tematik (aranan, sunulan, onanmak istenen benlikler) farklı üsluplarla işlenmiştir. "Enchantement" kavramı, daha araştırmaya dönük bir sorunsal içerisinde, örneğin Ankara pavyon kültürü üzerine bir çalışmada rahatlıkla işe koşulabilir. Muvazaa ile arasındaki temel fark, Winkin'in kavramsallaştırmasının, kullandığı tüm iletişimsel ve örgütsel öğelere rağmen, en son tahlilde benlik üzerine bir sorgulama görüntüsü çizmesidir. Muvazaa ise, bu benlik oyunlarını reddetmemekle beraber, kategorileştirdiği bir dizi örüntünün (örneğin biyografik süreksizlik) etkisi altında neredeyse başka türlü olamayacak bir iletişim sistemini ve onun zorlayıcı karakterini kavramaya çalışmaktadır. Her iki kavramsallaştırmanın ortak yanı ise (ki bu Laing'in teorisinde

18 Paris, Gallimard, 1979. [Türkçe Baskısı: *Balkon*, İstanbul, Ayrıntı, 1997]

19 Paris, Grasset, 1961. [Türkçe Baskısı: *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*, İstanbul, Metis, 2001.]

de merkezidir), tarafları bir arada tutan örtük mutabakattır. Ancak bu mutabakat ekseriyetle eşler arasında bir mutabakat olmaktan uzaktır. Gerek Winkin'in turist-yerli ikilisinde gerekse de bizim ele aldığımız vakalarda, örneğin doktora savunma tezi sahnesinde, etkileşimin ortakları arasındaki güç dağılımı çoğu zaman asimetriktir. Bir önceki bölümde de altını çizdiğimiz üzere, hiçbir toplumsal ilişki formu güç ilişkilerinin etkisinden muaf değildir. Bu etkinin muvazaalı bir ilişkide alabileceği biçim ise farklılıklar gösterebilir.

Winkin'in kavramsallaştırmasındaki turist-yerli örneğinden başlayacak olursak, buradaki mutabakat türü, tam anlamıyla olmasa da, "istediğimi ver, istediğini al" şeklinde bir ilke üzerinden işler gibidir. Güç dağılımı net biçimde turistten yanadır. Winkin'in terimleriyle ifade etmek gerekirse, büyülenmek isteyen, büyücüye hükmetmektedir. Eğer büyü gerektiği gibi işlememişse (örneğin beş dakika önce yerel kostüm ve sevecen tavırlarıyla sahnede yer alan kişi, gösteri bitiminde bize sahte Louis Vuitton satmaya kalkarsa), ifşa burada tur operatörlerine ya da otel yönetimine yapılacak şikâyetten ibarettir. Şimdi işi bizim tanımladığımız anlamda muvazaaya çekerek biraz daha karmaşıklaştıralım.

İlerleyen sayfalarda bir örneğini göreceğiniz türden, iki yetişkin arasındaki özel bir ilişkide rastlanabilecek muvazaa formu, yine çok basitleştirmek gerekirse, şu esasa riayet ediyor gibidir: Taraflar birbirlerinin biyografik topografyalarındaki tüm çöküntü alanlarının, dipsiz kuyuların, gizli-saklı çalılıkların bilgisine sahiptirler, ancak birbirlerini arzu ettikleri benlik zirvesinde yine de onarlar. Her iki taraf da birbirine şunu der gibidir: "Bana bir yalan söyle, sana yakışıyor". Nasıl ki turist-yerli ilişkisindeki güç dağılımı, durumun kendisine sızmış genel statü ve sınıf parametrelerinin etkisinden bağımsız değilse, benzer bir örüntü burada da söz konusudur, ancak bu bütüne cinsiyet faktörünü de

eklemek kaydıyla. Lakin her halükarda çatışma dinamiği bu türden bir muvazaa formunda daha karmaşıktır zira Laing'e dönersek, sessizlik paktı ne kadar derin ve kapsamlı ise olası bir ifşanın yaratabileceği tahribat da o kadar büyüktür.

Görüldüğü üzere, Winkin'in kavramsallaştırmasından farklı olarak, önerdiğimiz muvazaa tanımı, çok sıradan bir bilip-bilmeme meselesiyle ya da daha doğru bir ifadeyle "bilinenlere rağmen" işleyen bir iletişim sistematiğiyle ilgilidir. Bu, bir önceki örnekte, her iki tarafın da birbirine şunu demesi anlamına gelir: "Bunu biliyorum ve bunu bildiğimi senin bildiğini de biliyorum." Doğrudan siyasal karakter de içeren (örneğin bir partide, dernekte veya devlet aygıtında, vs.), ancak bununla da sınırlı olmayan bazı muvazaalı ilişkilerde bu türden bir bilgi taraflardan birini doğrudan güç kullanımına sevk edebilir. Bir önceki örnekte bahsettiğimiz türden bir sessizlik paktı olabilmesi için her iki tarafın da az çok eşit düzeyde silahlanmış olması gerekir; söz konusu olan, bir tür "muvazaa soğuk savaşıdır." Güç dağılımı net biçimde taraflardan birinin lehineyse, bu durumda aranan "sessizliğe" ulaşmak için herhangi bir pakta da ihtiyaç kalmayacaktır, gerekli görüldüğü zaman veya belli aralıklara doğrudan zor kullanımına (farklı formlar alabilir) başvurulması yeterli olacaktır.

Muvazaalı ilişkilerde güç meselesine dair son bir örnek ise doktora tezi savunma sahnemizden çekilebilir. Muvazaanın fiiliyatta uzlaşım karakterinin en rahatlıkla takip edilebileceği sahneler bu türden sahnelerdir. Tez savunma sahnemizin hiçbir sekansında en ufak bir muğlaklık ya da belirsizlik söz konusu değildir: Herkes hem "birbirini" hem de "yerini" gayet iyi bilir. Tam da bundan ötürü olağan dışı durumlar haricinde doğrudan çatışmaya girme olasılığı çok azdır (muhtemel didişmeler ekseriyetle dedikodu veya haset formunda tezahür eder). Diğer bir ifadeyle her şey, mev-

cut güç ve bilgi dağılımının (biz bizi -ve yerimizi- biliriz) bir kez daha tescilinden ibarettir. Taraflar açısından bunun karşılığı tek kelimeyle "idare etmektir". Bu fiilin, anlamını belki de en güçlü biçimde açığa vurduğu muvazaa formu budur. Bu türden etkileşimlerde başından sonuna her jest, söz, bakış, eylem "idare edilir". Bu muvazaa formu, güç ilişkilerinin içerisinde aldığı şekille de, Türkiye etkileşimler ekolojisinde en sık rastlanan formdur. Sebebi ise basittir: Birinci ve geri vitese aynı anda geçebilmeye mahir bir ülkede ve bunun neticesinde ortaya çıkabilecek belirsiz-tekinsiz ve öngörülemez bağlamlarda en uygun "iş bilme ve bitirme" şeklidir. Bu form, süreksizlikler dünyasında sürekli ilke ve konum almaların kaçınılmaz risklerine karşın, gösterdiği uyumlanabilme kapasitesiyle esaslı bir sigorta sistemi ve riskleri en aza indirebilme yöntemidir.

Olası eksik ya da hatalı yorumları şimdiden öncelemek adına, bu bölümü kapatırken önemle vurgulamak istediğimiz temel husus şudur: Neredeyse bir samimiyet/samimiyetsizlik vokabüleri olarak adlandırabileceğimiz ve ortak kanıda da gayet verili birtakım ikiliklerin (iç/dış, özü/sözü, gerçek/sahte, sahici/hakiki, vs.) şimdiye kadar geliştirmeye çalıştığımız başkalaşmış ve muvazaalı çerçeveler kavramsallaştırmalarında en ufak bir analitik işlevi olmamıştır. "Burada Ne Oluyor", sahte/yapmacık insanların sahte/yapmacık oyunlarından bahsetmez. Bu türden bir sorunsalın, bir araştırmaya devşirilebilecek ne nesnesi ne de yöntemi olabilir. ("İnsanların hakikiliği" gibi bir çalışma konusu zannımızca ciddi güçlüklerle karşılaşacaktır ve bildiğimiz kadarıyla samimiyet ya da hakikilik ölçer bir cihaz da henüz geliştirilmemiştir.) Oysa bir etkileşimin taraflarının, birbirlerine hangi koşullarda "samimiyetsiz" nitelemesiyle yaklaştığını ve bunun etkileşimin kendisine ne yaptığını kavramaya çalışmak daha makul bir başlangıç olabilir. Etkileşimsel açından bakıldığında, gündelik sıradan karşılaşmalarda bir ki-

şinin bir edimine ilişkin kullanılabilecek "samimiyetsizlik" yargısı, sadece ve sadece bir iddiadır. Kişinin, iddia ettiği kişi olmadığına, hatta buna hakkı dahi olmadığına ilişkin bir iddiadır. Bazı durumlarda bu, elinizdeki çalışmada ikincil olmakla beraber, bir itibarsızlaştırma stratejisi olarak da kullanılabilir.[20]

Bu iddia;

- söz konusu kişiye dair hâlihazırda bulunan bir bilgiye ya da deneyime dayalı olabilir ("Bunu diyor, yapıyor ama şunu yapmıştı, demişti biliyorum."). "Biliyorum gerçek yüzünü": Burada gerçek yüzden kastedilen, kişinin farklı alanlara tutturduğu biyografik raptiyeler (çoklu roller içerir) arasında mevcut olduğu varsayılan, iddia edilen ya da bilinen "tutarsızlıklarıdır". "Tutarsızlık" ifadesi kendi içinde "tutarlı olma" gerekliliğini, dolayısıyla da "biyografik süreklilik" varsayımının ikrarını örtük olarak taşır. Ancak "gerçek" kelimesini bonkörce kullanan dil burada da bize oyunlar oynar, hep kemiksi bir töz arar derinlerde. Yine aynı şekilde, ortak kanıyı takip edersek, bir kişinin "ev hallerinin" ya da birincil ilişkilerde (aile-akrabalık, vs.) sergilediği performansın da daha gerçek-samimi olduğu düşünülür. Belki de evin kilitli kapısının, kişiyi toplumsal tazyikten azat ettiği ve "kendi olabilmesine" olanak tanıdığı düşünülür.[21]

20 H. Garfinkel, bu türden bir stratejiyi şu çalışmasında maharetle inceler: "Başarılı Bir İtibarsızlaştırma Töreninin Koşulları" ["Conditions of Successful Degradation Ceremonies"], içinde *Yabancı* (der.), Levent Ünsaldı, Ankara, Heretik, 2016, ss. 107-117. [Orijinal Kaynak: *American Journal of Sociology*, Vol. 61, No. 5 (Mart 1956), ss. 420-424.]

21 Sıradan ve sakin bir orta sınıf Amerikan banliyösünde geçen seri cinayetleri konu olan, 2018 yapımı "84 Yazı" isimli film, sürekli olarak "insanların gerçek yüzünü" bilemezsin uyarısıyla, insanların aslında evlerinde neler yaptıklarını bilemezsin der ve böylece, bir taraftan yaşam anlarının kesikliğine vurgu yaparken, diğer taraftan da evi ve ev içinde olanları "en hakiki" olan mertebesine yükseltir

- ya da aktarılan ve yeniden üretilen bir dizi tipleştirmeyi temel alabilir ("Anlatma bana onları, ciğerlerini bilirim."). Bu türden bir yargıda bulunan failin, söz konusu fail grubuna ilişkin doğrudan bir deneyimi olması dahi gerekmez: Sadece "böyle olduklarını" duymuş olabilir ya da bu türden bir tipleştirme kendisine farklı yollarla aktarılmış olabilir.

- veyahut da en sıradan şekliyle, yukarıda bahsettiğimiz üzere, kültürel evrende gömülü ilksel bir güvensizlik ve kuşku öğesinin tezahürü olabilir ("Hiçbir şey göründüğü gibi değil"). Bu son ihtimal en yakıcı olanıdır, siz ne iddia ederseniz veya ne derseniz deyin, karşıdaki sizi ne dinler ne de size inanır: "-Filanca, falanca yerden bir araştırma bursu bulmuş, bravo gerçekten. -Ya bırak bunları, kime ne anlatıyorsun sen?"

Buraya kadar esasında yeni bir şey yok. Ancak asıl dikkate değer konu, Günümüz Türkiye'sinde, sosyal medya veya sokakta, her türden etkileşimimizde, samimiyet/samimiyetsizlik vokabülerinin, kuşku ve güvensizlik bağlamının da çifte etkisiyle, ilişkilerimizin kurucu öğesine dönüşmüş olmasıdır. Bu hususa yakında bakalım. Şu basit soruyla başlayalım: İşten eve geldiğimizde üstümüzü değiştirip takındığımız yüzün, iş yerindeki yüzümüzden daha gerçek ve samimi olmasını gerektiren şey nedir? Aslına bakılırsa, o her iki anda ortaya çıkan benlik, birbirinden çok farklı benliklerdir.[22] Biri diğerinden ne daha fazla ne daha az gerçek-

22 Yine burada da "biyografik süreklilik" şerhini düşmek yerinde olacaktır. İş yerindeki "ben"le, evdeki "ben" elbette farklı benlerdir. Ancak bu, aralarında hiçbir bağlantı olamayacağı anlamına da gelmez. Üstelik hem evdekiler, hem işteki hem de olası diğer seyirciler de bu sürekliliği beklerler ya da en azından varsayarlar. Beğeni kategorileri ya da kültürel pratikler üzerine yürütülen çalışmalar dahi (örneğin Bourdieu'nün Ayrım başlıklı eseri) gündelik yaşamın bu temel varsayımı hatta gerilimi üzerine kuruludur. Toplumsal yaşam, anlar kadar sürekliliklerin de mahallidir.

tir. (Yine burada da bir gerçeklik kıymetlendirme cihazımız yoktur.) Aile içerisinde, görece rahat bir ortamda bulunmanız sizi birtakım konvansiyon ve rollerden azat etmez. Bununla birlikte, duvarları ince ve ses yalıtımı düşük bir evin, olağan şartlarda sadece tek bir işlev için tanımlanmış bir bölümünde, kullanıcının tüm toplumsal tahditlerden azat olabileceği kolaylıkla düşünülebilir, zira kişi tek başınadır ve esasen, tüm canlılarda ortak bir dizi organik edimin gerçekleştirilmesi söz konusudur. Ancak kilitli kapı ve duvarların, toplumsalın zorlamalarına dayanamayacağı durumlar da olabilir. Duvarların ses yalıtımının zayıflığını bir sabit olarak alırsak, o an için evde veya tuvalete yakın kısımlarda kimin olduğu ve o kişiyle kurulan ilişkinin niteliği, büyük oranda nitrojen içeren gazın bırakılma şiddeti üzerinde etkili olacaktır. Örneğin, o an evde küçük yaşta bir çocuğun bulunması, gaz salınımının derecesi üzerinde hiçbir etkide bulunmayacaktır zira küçük yaştaki çocukların henüz etkileşimsel salahiyete sahip olmadıkları düşünülür ve yok sayılırlar. Durum, yetişkin bir kişinin mevcudiyetinde, ancak bu kişiyle kurulan hiyerarşik ya da hissi ilişkinin niteliğine göre değişkenlikler de göstererek, çok büyük farklılıklar sergileyecektir. Norbert Elias'ın "Uygarlık Süreci" başlıklı klasik eserinde[23] sıkça atıfta bulunduğu Erasmus'un 1530 tarihli *De Civilitate Morum Puerilium* (Çocuklar için Görgü Kuralları) kitabı, bir dizi adab-ı muaşeret kuralını üst sınıflar için şimdiye kadar görülmemiş bir detay zenginliği ile ortaya koyarken, esasında toplumsal tazyikin insan bedenine ve beşeri etkileşimlere, en mahreminden en sıradanına, nasıl bir güçle nakşedebileceğini göstermiştir.

Bu demektir ki ister evde ister dışarıda esas olan, içinde bulunulan duruma uygun düşen makullük rejimleri ve bunu izleyen konvansiyon dizisi ve zorunluluk sistemleridir. Kapı komşuma "iyi günler" derken içten olmam gerekmez, zaten

23 Norbert Elias, *Uygarlık Süreci*, Cilt 1-2, İstanbul, İletişim, 2017.

bu beklenmez de. Aynı şekilde, iletişim açılış ritüellerinin en yaygın ifadesi olan "nasılsın" sorusu için de benzer bir yorumda bulunulabilir. Bu soru, "bir hâlin" sorgulanması görünümünde olup, esas işlevinin ağırlığı altında (müteakip ifade ve eylemler için etkileşim perdesini aralama) çoğu zaman nazik bir kayıtsızlıktan öteye gitmez. Burada da içtenlik meselesi, olağan şartlarda, tamamıyla ikincildir. Ancak, tam da bu semantik muğlaklığı sebebiyle (bir hâlin sorgulanması ama aslında sorgulanmaması), "nasılsın" sorusu bazen münasip bir cevap bulamayabilir, can sıkabilir, hatta bir sinizm ifadesi olarak da görülebilir. Bununla birlikte, "gerçekten hâl hatır sorabilmenin" nasıl bir form alabileceğine dair uzun uzadıya bir tartışmaya sosyal felsefenin serin sularında rahatlıkla girilebilir. Ancak yine burada da faaliyetlerin genel ekolojisinin kendince mantığını takip etmek daha makul bir yol olacaktır. Şöyle ki, etkileşimi açma işlevinden uzaklaşıp tam manasıyla "hal hatır sorma" ifadesine dönüşebilecek bir "nasılsın" sorusu bunu hiçbir zaman sadece bir sözcük olarak kalarak yapamaz. Onu bu vasfa eriştirecek olan, o anki etkileşim ekolojisinin diğer tüm unsurlardır: bakış, tonlama, jest, bedenin aldığı biçim-mesafe (kısacası Ray Birdwhistelle'in "Kinesik" başlığı altında incelediği, başta beden olmak üzere, sözsüz iletişimin tüm unsurları).[24]

O hâlde, yaygın kanının aksine, bu türden standart etkileşim çerçevelerinde, örneğin kentsel yaşamın sıradan karşılaşmalarında, samimiyet ya da içtenlik bir kriter olarak devrede dahi değildir. Hatta tam tersinden bakarsak, yakın ilişkiler içerisinde bulunulmayan bir komşu ya da iş arkadaşını selamlama ritüelinde kullanılan sözcükler, tonlama, jest, beden mesafesi ve mimikler dahi neredeyse bir hukuk metni gibi detaylandırılmıştır ve zorlayıcıdır. Toplumsalın

24 Ray Birdwhistelle, *Introduction to Kinesics*, Louisville, University of Kentucky Press, 1952; *Kinesics and Context. Essays on Body Motion Communication*, Philadelphie, University of Pennsylvania Press, 1970.

normatif tazyiki bu oldukça sıradan karşılaşmalarda rahatlıkla yakalanabilir, özellikle de bu saniyelik kısa oyun ve sahneler gerektiği gibi kurulmadığında. Bu gibi sahnelerde kuşku ya da "işkillenme hali", muhatabın "içtenlik" ya da "yapmacıklık" derecesinin bir nevi ölçümünden hiç değil, daha "teknik" bir sebeple, söz konusu sahne repertuarına ve düzenlemesine gerektiği gibi uyulmadığında, örneğin "iyi günler" sözcüğüne eşlik eden tonlama, jestler ya da beden mesafesi "olması gerektiği gibi" olmadığında –fazla yakın ya da fazla soğuk bir intiba uyandırdığında- ortaya çıkabilir: "Ne istiyor benden?" ya da "Acaba bir soğukluk mu var?".

Küçük yalanlar ya da bahaneler dünyası, etkileşim düzeneklerinin hem zorlayıcılığına hem de kırılganlığına dair sayısız örnek sunar. Katılmak istenilmeyen bir davet geri çevrildiğinde bunu gerekçelendirmek şarttır. Şart olması sadece bir kibarlık gereği değildir, hatta çoğu zaman bu ilke pek az devreye girer; şarttır çünkü gerekçelendirilmediğinde yerine konacak başka bir şey yoktur. Etkileşim dünyası, boşlukları (ya da sessizlikleri[25]) sevmez. "Gelir misin" sorusu cevapsız kaldığında ya da doğrudan "hayır, istemiyorum" gibi bir cevapla karşılaştığında etkileşim kontağının kısa devre yapması kaçınılmazdır (etkileşim düzenleri kırılgandır). Bu nahoş durum, taraflar arasındaki etkileşimin sadece o anını değil, gelecekteki seyrini de riske atabilir. (Zira gerekçesiz biçimde sunulan "hayır istemiyorum" cevabı, kendi içinde "çünkü seninle vakit geçirmek istemiyorum" ihtimalini/an-

25 Örneğin, özel bir araçla yola çıkan ve birbirini yakından tanıyan iki yetişkinin, eğer etkileşim yeteneklerinde bir sorun yoksa (örneğin vokal ya da bilişsel bir dizi sorun), uzun seyahatleri boyunca birbirlerine bir kelime bile etmemeleri her iki taraf açısından da ciddi ve yönetilmesi güç bir gerginlik işareti olarak yorumlanacaktır. Etkileşimsel düzende, sessiz kalma ya da göz kaçırma gibi edimler, eğer taraflar hiyerarşik açıdan eşit bir konumda iseler (tersi bir durumda, örneğin bir mahkûm ve gardiyan arasındaki ilişkide bu varsayımlar geçersiz kalacaktır) "bir sorun var"dan "yok sayma"ya kadar giden bir yelpazede pimi çekilmiş el bombaları gibi işlerler.

lamını örtük olarak barındırır.) Ancak insanlar nadiren bu türden bir riski alırlar çünkü bahsi geçen türden karşılaşmalarda ve davetler karşısında gerekeni yapmak büyük bir külfet içermez: -"Gelir misin?" "Gelemem çünkü...". Şimdi ise, temelli olabilecek gerekçeleri bir yana bırakarak, temelsiz olduğu düşünülebilecek gerekçelere, yani bahanelere yakından bakalım. Ele aldığımız konu açısından (içtenlik/samimiyetsizlik) burada bizi ilgilendiren vaka türü, bahaneyi sunan kişinin tüm dramaturjik kabiliyetinden bağımsız olarak, karşı tarafın bunun bir bahane olduğunu ya bildiği ya da bu yönde güçlü bir kanaate sahip olduğu durumlardır. Davet eden kişi, yukarıdaki örneğimize geri dönersek, böylesi bir bahane durumunda, bahanenin niteliğine göre ısrarcı olup olmamak (dozu önemlidir zira yüksek bir doz etkileşimi aniden çatışmalı bir seyre sokabilir) ya da sunulan bahaneyi doğrudan kabul etmek arasında gidip-gelebilir. Ancak şurası da açıktır ki mevcut her iki seçenek de bahanenin bahane olarak ikrarını içerir. Bu örneğe içtenlik vokabüleri açısından bakarsak, bahane sahibi samimi değildir, hatta açıkça küçük bir yalana başvurmuştur. Ancak meseleye söz konusu etkileşimin tarafları açısından bakılırsa, olası tek yorum bu olmak zorunda değildir. Davet eden kişi muhatabının bahane ürettiğini gayet iyi bilir, ama bunu bir içtenlik vokabüleri üzerinden formüle edip, arkadaşıyla olan ilişkisini doğrudan sorgulamak mecburiyetinde de değildir. Bu türden bir sorgulamayı, bir ihtimal, aynı deneyim ileride birçok kez tekrarlanırsa yapabilir; ancak an itibariyle daha makul olan, ısrarcı olmaya devam edip muhatabı müşkül bir duruma sokmaktansa, tersine, durumu kurtarmayı sağlayacak şu cümleyi telaffuz etmektir: "Bir dahaki sefere o zaman." Görülmektedir ki içtenlik ya da samimiyet gibi muğlak kategorilerin örnekteki türden gündelik karşılaşmalarda pek bir ağırlığı yoktur. Hatta tam tersine, aktörler, etkileşim sahnesini geri dönülemez bir şekilde yıkıp dökmek-

tense ("Gelir misin? Hayır"), birbirlerinin samimiyetine dair karşılıklı bir sorgulamada bulunma gereği bile duymaksızın sahneden usulünce ayrılmayı tercih eder görünmektedirler ("Gelir misin?" "Gelemem çünkü..." "Peki. Bir dahaki sefere.") Etkileşim düzenleri kendilerini sürdürme eğilimindedir...

Görüldüğü üzere, samimiyet sorgulaması ve bunla çok yakından ilişki biçimde niyet okuma edimi, gündelik yaşamın sıradan karşılaşmalarında, herhangi bir şüphe unsuru bulunmadığı sürece, pek de merkezi refleksler değildir. Ancak derin bir kuşku ve güvensizlik bağlamında ve üstüne üstlük bu türden öncüller, yukarıda çokça altını çizdiğimiz üzere, kültürel evrende de sıkı sıkıya kayıtlıysa, insanların birbirlerini ve etraflarında olan biteni, sürekli biçimde, samimi/samimi değil ikiliği üzerinden kıymetlendirmeye meyletmesi anlaşılırdır. "Süreci samimiyetle takip ediyoruz" gibi bir cümlede (siyaset alanından bir örnek), "süreç" ile takip arasına sıkıştırılmış "samimiyet" sözcüğünün anlamı ve ifadeye ne kattığı tamamıyla belirsizdir. Siyasette stratejik (araçsal) rasyonalite olağan şartlarda ne samimiyet arar ne de içtenlik ölçer, sadece amaç-araç uygunluğuna bakar, yani sadece "süreci takip eder".[26] Ancak şurası da açıktır ki

26 Konuyu dağıtmamak adına burada uzun uzadıya inceleyemiyoruz ancak "süreç" kelimesinin manası da fevkalade muğlaktır. Bu muğlaklık son dönem Türkiye'sinde kelimenin hemen her alanda bolca kullanımıyla iyice artmış gözükmektedir. Hiç kuşku yok ki semantik açıdan bu hususta denilebilecek çok şey vardır. Ama en basitinden, kelimenin, bir yerden (ya da aşamadan), başka bir yere (ya da aşamaya) geçilirken kaydedilen zamanı ya da süreyi imlediği düşünülebilir: Örneğin, "Geçiş Sürecinde Türkiye". Bu minvalde bakıldığında kelime, bir başlangıç noktası olan ama varış noktası ya da varış noktasında ne olacağı belirsiz, süregiden bir durumu ifade eder gibidir; bir nevi sürekli bir "yolda olma halidir". "Yol" kelimesinin ya da metaforunun Türkçe deyim ve deyişlerdeki büyük payını da arada hatırlatmakla yetinelim. Ezcümle, "süreç" kelimesinin son dönemdeki yaygın kullanımıyla, burada ele aldığımız başkalaşmış çerçevelerin kendine has mantığı arasında bir bağlantı kurulabilir: Örneğin şu gibi bir cümlede: "Dün başvurumu gerektiği gibi yaptım. Ama bilmiyorum. Bekleyip göreceğiz". Bu sıra-

samimiyet vokabülerinin gündelik dilde hâlihazırda sıkça kullanılması, diğer yandan bugün bazı metinlerde bile kendine yer bulmaya başlaması üzerine düşünülmeyi hak eden bir konudur.[27] Ancak bu çalışmada ele aldığımız sorunsallar açısından tek etkisi işimizi zorlaştırmak ve bizi ek izahatlar sunmak zorunda bırakmak yönünde olmuştur. (Esasında bu, nahoş bir durum da değildir, daha net ve kesinlikli önermeler üretmeye teşvik edebilir.) Örneğin, yukarıda sunulan kurgu sahnelere bir samimiyet vokabüleri vasıtasıyla bakıldığında görülecek tek şey, ortak kanıyla da gayet örtüşecek şekilde, sahte ve yapmacık insanlardır. "Rol yapma" kelimesi de gündelik dilde benzer bir yapmacıklığı ifade eder şekilde kullanılır. Oysa kullandığımız dramaturjik teçhizatta rol, ya bir performansı ya da bir konvansiyon dizisini işaret eder. Herhangi bir yapmacıklık ya da sahtelik vurgusunun çok uzağında, aktörler için fevkalade zorlayıcı ve kapsayıcı bir gereklilikler sistemine gönderme yapar. Aktörler, konum ve rollerinin taşıyıcısıdırlar ve gerekeni gereken zamanda ve şekilde yapmakla yükümlüdürler. Bu açıdan bakıldığında da yukarıdaki sahneler "pürüzsüzdür", etkileşimsel kazalar her daim kaçınılmaz bir olasılıktır ancak aktörlerin bunu engelleme ya da telafi etme kapasiteleri de sabittir. Etkileşim düzeninin tamamıyla çökmesi, olağan şartlarda, arzu edilebilir bir durum değildir.

Burada, kullandığımız perspektifin bize gösterdiğiyle,

---

dan edim, başkalaşmış çerçevelerin çok olasılıklı bağlamında şu örtük uyarıyı dikkate almak zorundadır: "Gerekli belgeleri hazırlayarak, gerektiği şekilde başvurunuzu yaptınız. Ama bunun tek kriter olmadığını size hatırlatmalı mıyız?" Süreç kelimesinin belki de en sıklıkla kullanıldığı anlar böylesi durumlardır. Süreç, kaçınılmaz bir şekilde karşımıza çıkacak olan belirsizlik yumağını önceden haber verirmişçesine, her türden sonuca hazırlıklı olun der gibidir. "Yolda olma hali" ile en yakın olduğu yer de burasıdır. Zira yol da, doğası itibariyle, belirsizlikler, engeller, sürprizler hazırlar yolcularına.

27 Elinizdeki çalışmada bu tematik üzerine sadece dağınık eskizler bulunabilir. Ancak daha metodik, özenli ve kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç vardır.

herhangi bir "samimiyet ölçer cihazın" merceğine takılanlar birbirinden tamamıyla farklıdır. Burayı netleştirelim. Örneğin, yukarıdaki örneklerin "içtenlik" tematiği üzerinden okuması, hemen hemen tüm toplumsal karşılaşmaları (en başta da kentsel yaşamın sıradan karşılaşmalarını) tek bir ilişki türüne indirgeyebilir: "karşılıklı kandırma", apartman girişinde, sokakta, iş yerinde, evde, sosyal medyada, insanlar arasındaki karşılıklı sahte sunumlar, yapmacık gülüşler, merhabalar, samimiyetsiz nasılsın soruları. Hâl böyleyse, yani "karşılıklı kandırma-sahtelik" yaşamın tüm hücrelerini sarmış bir virüsse (zira samimiyet vokabüleri, normatif hezeyan ve yargılamadan ayrı düşünülemez: İnsanların özü sözü bir değil!), örneğin, aynı "karşılıklı kandırma" temasını merkezine yerleştirmiş "muvazaa" kavramsallaştırmamız da kaçınılmaz olarak gereksiz bir âlimane uğraş ya da zaman kaybından öteye geçemeyecektir. Buradaki karışıklık ya da belirsizlik, bir kez daha, içtenlik gibi muğlak bir kategorinin analitik bir araca dönüştürülmesinde yatar görünmektedir. İşimizi zorlaştırmaktan başka bir işlevi olmayan bu ortak kanı kategorisini şimdilik bir kenara bırakalım ve cevabı, muvazaanın da bir varyantı olduğu başkalaşmış çerçevelerin iki temel özelliğini kısaca hatırlatarak vermeye çalışalım: inandırıcılık meselesi ve biyografik süreksizlik

Muvazaanın da dâhil olduğu başkalaşmış çerçevelerin en önemli hususiyetlerinden biri, aktörlerin ne sahnenin kendisine ne de birbirlerine inandırıcılık kredisi vermeleri ama buna rağmen oyunda (o anki faaliyette) kalmaya devam etmeleridir. "İnandırıcılık" kısmını açmak gerekir zira yukarıda bahsettiğimiz karışıklığın bir kısmı buradan kaynaklanır görünmektedir. Etkileşimsel açıdan bakıldığında inandırıcılık meselesi, ilkin, bir dizi durumsal unsurla sıkı sıkıya ilişkilidir. Aktörlerin birbirlerine ve sahneye atfettikleri bu kredinin aniden düşmesi için aslında çok şey gerekmez: yanlış sahne dekoru, yanlış repertuar, yanlış hamleler, yanlış

jest ya da bakışlar, yanlış beden mesafesi, çam devirmeler, vs. Goffman'ın çalışmalarında uzun uzadıya incelediği etkileşim kazaları bu türdendir. Diğer bir ifadeyle, muhataba ve performansına inandırıcılık kredisi verip vermeme edimi, muğlak bir "bana içten gelmiyor" formülüne indirgenemeyecek denli teknik-durumsal unsurlara bağlıdır. Etkileşimsel açıdan bir edimin inandırıcı olup olmaması, özenin sınırsız yorum coşkusuna ve "niyet ölçme kapasitesine" ihtiyaç duymaksızın, çok daha basit bir biçimde, söz konusu edimin durumsal beklenti kayıtlarına uygun düşüp düşmemesine ve bunun diğer katılımcılarca onaylanıp onaylanmamasına bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında yukarıdaki kurgu sahnelerde inandırıcılık açısından hiçbir sorun yoktur; bahsi geçen türden karşılaşmaları çerçeveleyen konvansiyonlara yeterli ölçüde riayet edilmiştir; sahneler inandırıcıdır. Sahnenin tümünün ya da bizzat aktörlerin inandırıcılığının zedelenmesiyle doğrudan ilişki olarak ortaya çıkabilecek bir kuşku ise, verdiğimiz örnekler özelinde ve sadece durumsal olanla kendimizi sınırlayarak, şu gibi "ihlaller" neticesinde ortaya çıkacaktır: gerekli beden mesafesinin muhafaza edilmemesi, sözcüklerin gerektiği gibi telaffuz edilmemesi (örneğin fazla alaycı ya da fazla sert), jest ve mimiklerin eş zamanlı biçimde yan iletişim kanalları açarak farklı imalarda bulunması, vs.

Benzer bir karışıklık, sahnedeki aktörlerin, rollerini ve repertuvarlarını, gündelik yaşamın olağan akışında gözlenebilecek olandan daha "kitabi", mekanik ve pürüzsüz şekilde yorumlayarak bir olayı kipleştirdikleri ikincil çerçeveler için de geçerlidir: açılış veya geçit törenleri, çeşitli merasim veya seremoniler (cenaze, evlenme, doğum, vs.). İlk bakışta, bu türden karşılaşmalarda, gözden kaçması olanaksız bir "yapmacıklık" hissedilir zira her şey fazlasıyla mekaniktir: Akışlar pürüzsüz, yer değiştirmeler muntazam, söylem hatasız, hareketler nizamlıdır. Oysa tüm bu karşı-

laşmalara Goffman'ın çerçeveleri üzerinden baktığımızda sahte olan pek bir şey yoktur çünkü söz konusu olan zaten bir dizi "kipleştirmedir". Gündelik yaşamın bir anının (ya da olayının), gerek sahne gerekse de sahnelenen roller açısından neredeyse eksiksiz-pürüzsüz bir kopyasıdır söz konusu olan. Tıpkı savaşçılık oynayan çocukların ne yaptıklarını bilmesi gibi, yukarıdaki türden etkinliklerin katılımcıları da ne türden bir faaliyet içerisinde olduklarının ayırdındadır. Dolayısıyla, içinde bulundukları eylem kipinin gereklilikleri açısından inandırıcı olmayan pek bir şey yoktur. Aktörler kendilerinden bekleneni beklendiği şekilde yapmaktadır. Bahsi geçen türden merasim ya da seremonileri başka türlü yapmak da zaten ne mümkündür ne de gerekli.

Bununla birlikte, bir demeç, sözlü bir bildiri, açıklama veya halka sesleniş türünden bir kamusal faaliyet, herhangi bir seremoni veya merasim dâhilinde olmadığında ve özellikle de kurumsal olanın ve resmi dilin kendini tüm ağırlığıyla ve doğrudan hissettirdiği durumlarda (örneğin gündeme ilişkin olarak bir bakanın, devlet görevlisinin veyahut da bir şirket yöneticisinin basın toplantısı ya da bir siyasetçinin kalabalıklar karışındaki konuşması), tıpkı bir seremonide olduğu gibi, sadece ve sadece bir "kurgudan" ibaret gözükebilir, zira her kelime, her cümle, her jest, hedeflenen etki ve amaç doğrultusunda özenle seçilmiş olabilir. Ancak önemli bir farkla: Bu türden etkileşim örüntülerinde, merasim veya seremonilerden farklı olarak, kipleştirilen herhangi bir an veya olay (doğum, ölüm, birleşme, açılış, vs.) söz konusu değildir. Dolayısıyla model alınarak dönüştürülen bir birincil çerçeve de mevcut değildir. Oysa seremoni türünden ikincil çerçeveler, gündelik yaşamda hâlihazırda verili bir modelin (bir birincil çerçevenin), başlangıcı ve sonu konvansiyonel parantezlerle belirtilerek, hem dönüştürülmüş hem de hızlandırılmış bir çekimi/kopyası gibi işlerler: Örneğin evlilik merasimi, tüm katılımcılar ve ilgili rollerle be-

raber düşünüldüğünde, bize ideal bir çift, akrabalık ve aile modelini sahneler. Tüm katılımcılar parantez içine alınmış bu zaman diliminde sahnelenen çift ya da aile modelinin, gündelik yaşamda sahnelenen ya da yaşanandan farklı olduğunu da bilirler. Merasimin bitimiyle beraber, daha ciddi, en azından işin daha az eğlenceli kısımlarına geri dönerler. Hâsılı, örneğin bir basın toplantısı etrafında bir araya gelen tarafları ve kurulan etkileşim sistemini bu türden hususiyetler üzerinden tefrik etmemiz olanaksızdır. Eğer burada da bir oyun söz konusuysa bu, evlilik merasiminde olduğu gibi "oyunun oyunu" değil, bizatihi oyunun kendisidir (ve muhtemelen daha az eğlencelidir). Fakat hiç kuşku yok ki bu türden birincil çerçevelerde de "göze batan bir kurgu" havası mevcuttur. Ancak bu, kurumsal ritüellerin kaçınılmaz ağırlığı ya da daha doğrudan bir ifadeyle, bir şeyi kurumsal formunda ve kurumsal kelimelerle söylemenin kaçınılmaz gerekliliği dolayısıyladır. (Ve yine burada da "samimiyet kriteri" hiçbir zaman bir öncelik değildir.)[28] Bu türden bir faaliyet dairesinde, örneğin siyasal demeç veya açıklamalarda, amaç zaten bir önermenin doğruluğunu ya da bir şeyin gerçekliğini, tüm argümanları titizlikle ortaya koyarak, hiçbir şüpheye yer bırakmaksızın tesis etmek değildir (ya da bu her zaman temel öncelik değildir). Amaç açıkça siyasaldır, yani kurumsalın ve resmi dilin verdiği iktidarla bir şeyi söyleyerek var etmektir.[29] Dolayısıyla bu türden "alt evren-

28 Birincil ve ikincil çerçeveler arasındaki bu keskin ayrım elbette teoriktir. Fiilen gözlemlenen her zaman çok daha geçişkendir; her etkileşim, başladığı andan itibaren ve kendi seyri içinde birden çok kadrajın konusu olabilir; katılımcılar açısından eş zamanlı olarak birden çok anlam içerebilir. Örneğin, devlet erkânının ya da iktidar temsilcilerinin de bulunduğu "resmi" bir açılış töreni, tüm taraflar için bir "açılış töreni" olarak kalmaya devam ederken, sadece hatip veya hatiplerin yön vermesiyle sınırlı kalmaksızın, açıkça bir siyasal faaliyet niteliği de kazanabilir; hatta bir noktadan sonra sadece buna da dönüşebilir (elbette en baştan bunun için tasarlanmadıysa).

29 Dilin performatif etkisi üzerine bkz., John L. Austin, *How to do things with Words,* Editions J.O. Urmson, Oxford, 1962. John R. Se-

lerde" gözlemlenebilecek "geçerlilik ya da doğruluk rejimi" de kendine özgüdür. Bu kısım, söylem sahipleri, söylemin kendisi ve bu söylemin alıcıları arasındaki ilişki açısından, burada detaylandırmamız olanaksız bir dizi şerhle birlikle, muvazaa başlığı altında kavramsallaştırdığımız iletişim sistematiğini bazı yönleriyle andırır görünmektedir.[30] Bu elbette, elinizdeki çalışmanın kapsamını ve teorik teçhizatını fersah fersah aşacak derinlikte bir konudur ancak siyasal söylemlerin, özelikle popülizm bağlamında, günümüzde aldığı biçim göz önünde tutulduğunda, üzerine uzun uzadıya düşünülmesi gereken bir sorunsaldır.

Bu görece uzun parantezden sonra şimdi yeniden konumuzun odağına dönelim ve durumsal olandan çıkıp, süreklilik (ya da süreksizliklere) odaklanalım zira başkalaşmış çerçevelerin ikinci temel esası burada yatmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, farklı durumlar/anlar, farklı benliklerin yuvalandığı yerler olmakla beraber, bu bizi dağılmış bir özneye de götürmez. Kumar düşkünlüğüyle bilinen ya da oynatırken yakalanan bir polis, "Bu benim farklı bir anım, yüzüm. Sizi ilgilendirmez" diyemez.[31] Dolayısıyla, bu farklı anların toplamının kişinin hayatında bütünlüklü bir izlek oluşturup oluşturmadığı esas sorudur ve cevabı oldukça kar-

arle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, 1969. Bu kez de sözün, doğrudan konum ve siyasal olanla ilişkisi üzerine bir çalışma için bkz., Pierre Bourdieu, *Ce que parler veut dire, L'économie des échanges linguistiques*, Fayard, Paris, 1982.

30 Farklı bir terminoloji üzerinden az çok benzer bir yorum için bkz., Juan Alonso Aldama, "Régimes véridictoires et simulacres du politique", *Actes Sémiotiques*, n°121 , 2018.

31 Muhtemeldir ki bu türden bir gerekçelendirme aşağıdaki örnekte Benjamin Griveaux için de mümkün değildi: "Fransa'da 15-22 Mart tarihlerinde yapılacak yerel seçimlere bir ay kala, iktidarı sarsan seks skandalı patladı. İktidar partisi Cumhuriyete Yürüyüş'ün (LREM) Paris Belediye Başkanı adayı, Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un sağ kolu Benjamin Griveaux hakkında sosyal medyada yayılan bir seks kaydı görüntüsü ülkede şok etkisi yarattı. Griveaux, skandalın ardından adaylıktan çekildiğini açıkladı." Amerika'nın Sesi, 14 Şubat 2020.

maşıktır. Bu meseleyi "biyografik süreklilik" başlığı altında yukarıda uzun uzadıya irdeledik. Ele aldığımız konu açısından bakıldığında, gerek başkalaşmış gerekse de muvazaalı çerçevelerin en büyük özelliklerinden biri, tam tersi bir varsayımı, "biyografik süreksizlik" ilkesini, derin ve güçlü bir ilksel kuşku bağlamında, temel etkileşim öncülü olarak tesis etmiş olmalarıdır. Şimdi yukarıdaki kurgu örneklerimize geri dönüp şu soruyu soralım. Her katılımcı her etkileşime, bir taraftan tüm geçmiş etkileşimlerinin izi, deneyimi ve bilgisi, diğer taraftan da diğer tüm katılımcılar üzerine bir dizi izlenim, varsayım ya da bilgi bütünü ile giriyorsa, bana sabahları çok sıradan bir şekilde "günaydın" diyen komşumla o anlık ilişkim de, ona nasıl karşılık vereceğim de, o anlık selamlaması dâhil bir dizi tavrını nasıl yorumlamam gerektiği de sahip olunan bu karşılıklı bilgiden etkilenmez mi? O halde bir etkileşim, doğrudan o durumsallıkta kendini açığa vuran birtakım göstergelerle olduğu kadar, durumu baştan sona kat eden bir dizi biyografik bilgi ya da varsayımlarca da çerçevelenir. Komşunuzla ilişkinizde birbiriniz hakkında bildikleriniz ya da varsaydıklarınız kısacık bir selamlama süresince gerçekleşecek olan etkileşiminizin bile tüm dokusuna sirayet edecektir. Dolayısıyla, yukarıda bahsi geçen "bana içten gelmiyor" türünde bir cümle, herhangi bir samimiyet ölçerden çıkmış bir veri değil, sadece ve sadece tüm bir etkileşim deneyiminden aktarılmış bir iddia statüsündedir. Bu etkileşim deneyimi, sadece doğrudan komşuyla olan geçmiş karşılıklı izlenim denetimi oyunlarını veya müşterek deneyimi kapsamaz, kişinin girdiği diğer etkileşimlerden kendisine aktarılmış bir dizi varsayım, bilgi ya da tipleştirmeyi de içerir [şuralılar ya da buralılar veyahut da şunlar ya da bunlar şöyleymiş-böyleymiş kipinde]. Her hâlükârda bu iddia, temelli olsun olmasın, en başta sonuçları itibariyle gerçektir zira komşunuzla olan ilişkinin seyri üzerinde hafife alınmayacak derecede belirleyici olacaktır.

Özellikle muvazaalı ilişkilerde asıl kayda değer husus, bilinen bilinmeyen, temelli ya da temelsiz, tüm bu türden iddialara rağmen, neredeyse kuşkulu ve ihtiyatlı ateşkeslerle bu gerilimli etkileşimin bir şekilde sürdürülmesidir, ifşa silahının gizlice hep belde tutulması şartıyla. Bu açıdan bakıldığında, muvazaalı bir etkileşim çerçevesinde ne saklanan ne de sahte olan bir şey vardır. Söz konusu olan daha ziyade, hakikilik ve sahtelik kategorileriyle güçlükle kavranabilecek başka bir "makullük" halidir. Şöyle ki; ne izleyiciler ne de aktörlerin kendileri bu oyuna bir inandırıcılık atfediyorsa durum gerçek değildir. Gerçek-sahte ayırdının, pragmatist açıdan bakıldığında, müşterek bir tanıma-onama meselesi olduğunu hatırlatalım. Tersine, verili bir rol performansına kendimizin de inanması için diğer tüm katılımcıların da inanmalarını, ancak inanmadıklarını bildiğimiz için de en azından katkı sunmalarını beklediğimiz bu oyun, kültürel ve etkileşimsel açıdan tesis edilmiş müşterek (ve meşru) çerçevelerden biriyse, o halde durum gerçektir. Aşağıdaki ilginç haberi bu açıdan yorumlamaya çalışalım:

> İstanbul'da bir üniversitede son sınıfta okuyan Ayşegül G.'nin evli olduğunu bildiği Ekrem Y. ile ilişki yaşadığını eşi Ebru Y. telefon mesajlarını ortaya çıkarak savcılığa şikâyette bulundu. 6 yıllık evli olduğunu dilekçesinde belirten Ebru Y., 'Eşimin telefonunda 'Ebru İş' kayıtlı bir numaradan gelen, 'sevgilim yarın gel seni özledim. Evin kirası da verilecek' mesajını gördüm. Numarayı aradım. Konuşurken Ekrem Y.'nin eşi olduğumu söyledim. Bu kişi bana 'Ekrem bana evli olduğunu ve senin resmini göstermişti. Senin sosyal medya hesaplarından da resimlerini görmüştüm. Eşin bana iki yıldır iyi bakıyor artık konuştuğumuza göre boşanın. Benim okulum bu yıl bitiyor. Evlenmek için okulumun bitmesini ve senden boşanmasını bekliyorduk. Ekrem Y. senden memnun değil, adamı mutlu edemiyormuşsun' dedi. Ben de boşanmayacağımı

> ve eşimin yakasını bırakmasını söyledim (...) Bunlardan haberi olan eşim, ona sadece öğrenci olduğu için yardımcı olduğunu söyledi ama sonra evi terk etti. Boşanma aşamasına geldik. [Hürriyet, 31 Mayıs 2018.]

Bu haberde, arkasından gizli-kapaklı iş çevrilen Ebru Y.'nin, "kandırılma" tanımının en klasik formuna maruz kaldığı açıktır. Eşinin telefonunda kayıtlı olan "Ebru İş"in esasında "iyi bakılan Ayşegül" olduğunu (cinsiyetçi dil 1), bu Ayşegül'le eşinin iki yıldan beri beraber olduğunu, resimlerinin Ayşegül ve eşi tarafından yorumlandığını, eşinin ve Ayşegül'ün evlenmeyi düşündüğünü, eşinin boşanma planları yaptığını ve son olarak da eşinin kendisinden memnun olmadığını çünkü "adamı mutlu edemediğini" (muhtemel cinsiyetçi dil 2) bilmiyordur. "İyi bakılan Ayşegül ve iyi bakan Ekrem" arasındaki ilişki ise daha sıra dışı gözükmektedir zira J. Bentham'ı dahi imrendirebilecek bir yararcılık ilkesi duygusal sözleşmelerinin örtük esasını oluşturmakta gibidir. Diğer taraftan, burada sıra ya da oyun dışı olan belki de yorumcunun bakışıdır zira "birbirlerine iyi bakan bu çift" açısından durum her şeyiyle makul gözükmektedir. Bateson'a geri dönecek olursak, aralarındaki iletişimdeki mesajların çözümleneceği meta-mesaj düzey gayet açıktır, tıpkı "iyi bakanın" telefonuna gelen şu mesajda olduğu gibi: "sevgilim yarın gel seni özledim. Evin kirası da verilecek". Çıkarı, duygusal evren dâhil, evrensel bir antropolojik ilke olarak tüm insan edimlerinin temeline ilk kez yerleştiren elbette Ayşegül-Ekrem çifti değildir. Lakin burada bir nebze ilginç olan, bunun bir nevi sessizlik paktı dahlinde karşılıklı bir aldatma-inkâr oyunu içine yuvalanmış olmasıdır. Bu paktın, her iki taraf açısından da, daha "iyi bakan" biri bulunduğunda çökmesi pek muhtemeldir.

"Müge Anlı ile Tatlı Sert" programı bu türden paktların en yaygın örneklerini sergilemesi açısından özel bir ilgiyle

takip etmemiz gereken yayınlardan biridir. Program birçok açıdan öğretici vasfa sahiptir. Müge Anlı ve ekibinin türlü türlü ve çoğu durumda da sonu trajik muvazaa oyunlarında ahlakçı hakem olarak, daha doğrusu, kendi terminolojimizde ifade etmek gerekirse, olması gereken birincil çerçeve standartlarının koruyucu muhafızları olarak uzun zamandır oynadıkları rolde ne kadar yetkin oldukları tartışma götürmez niteliktedir. Ancak, Weber'in büyüsü kaçmış dünyası misali, artık yok olmuş veya hiç olmamış bir mitolojik dönemin usanmaz hatırlatıcıları ya da savunucuları konumundadırlar ve bu, hiç kuşku yok ki, idare edilmesi her zaman kolay olmayan bir iç-gerilim yaratacak cinstendir. Programın diğer bir dikkat çeken yanı, muvazaalı ilişkilerin özellikle aile ilişkilerinde ne kadar yaygın olabileceğini göstermesidir. Standart sosyoloji literatüründe, "birincil ilişkilerin", hissiyatın, samimiliğin, sıcaklığın atıf birimi ailede, görülmektedir ki işler farklı şekilde yürümekte, farklı bir makullük sistemi işlemektedir.[32]

Şüphenin bu sistemde aldığı biçim de oldukça farklıdır. İncelediğimiz bir önceki başkalaşmış çerçevede şüphe, etkileşimin herhangi bir sekansında ortaya çıkan, kâh azalan

32 Müge Anlı'nın programındaki katılımcıların toplumsal koordinatları belli bir sınıfsal kategoriyi güçlü biçimde işaret etse de bu yönde herhangi bir aceleci çıkarımdan kaçınmak gerekir. Zira program, özellikle belli sınıflardan gelen katılımcılara öncelik tanıyor olabilir ya da toplumsal topografyanın daha üst kesimlerinden bireyler, benzer deneyimleri aynı ölçüde yaşamakla beraber, bu türden bir programa katılarak itibarlarını riske etmek istemiyor olabilirler. Ancak programın, elbette ne türden bir izleyici kitlesi tarafından izlendiği önemli olmakla beraber, özellikle üst sınıflar nezdinde neredeyse "ahlaki bir panik" yaratmak suretiyle (örneğin "bizim insanımız bu işte, rezilliğe bak" ifadesi) içine kapanma eğilimini arttırabileceği ya da yine aynı sınıflara, ahlakçı bir terazide yargıladıkları bu ilişki formlarını öteki addedilen diğer sınıflar üzerine yıkarak, kendi ellerini, evlerini, vicdanlarını temizleme imkânı sağlayabileceği hatırlatılmalıdır. "Ahlaki Panik" kavramının kendisi için bkz. Stanley Cohen, *Halk Düşmanları ve Ahlaki Panikler*, Türkçe Söyleyen: Deniz Türker, Ankara, Heretik, 2019. [*Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, MacGibbon and Kee, 1972.]

kâh artan, ama her hâlükârda etkileşimin seyrinin göreceli belirsizliğine, tam ifadesiyle, zıt olumsallıklarına ilişkin bir şüpheydi. Oysa buradaki şüphe nerdeyse "stratejik" bir şüphedir, etkileşim veya ilişkinin alacağı yöne dair değil, neredeyse yapısal ve standart bir karşılıklı güvensizlik içinde, çeşitli sebeplerle oyunun her an bozulabilme ihtimaline ya da oyun içinde "oyuna getirilmeye" ilişkin bir şüphedir. İfşa edilme tehdidinin veya riskinin bu çerçeveye her zaman içkin olduğunu böylelikle görmemiz gerekir. Çünkü Laing'in de vurguladığı gibi, başta oyunun kendisi olmak üzere, muvazaa oyununda her zaman için ifşa edilebilecek bir şeyler vardır...

Sonuç

Toplumların kuruluşunda veya gelişimlerinin bir evresinde belirleyici olduğu düşünülen bir veya birkaç ilkenin arzulanan evrenselliğinden bahsetmek, her türden entelektüel deneyimin ya da coşkunun, ustadan hocaya kadar, evrensel bir safhası olarak da görülebilir. Ayrıca bu evrensellik iddiası, gündelik deneyim, refleks ya da anlamlandırma çabalarının başat öğesi de olabilir: İnsanlar, yapma-etme ya da görme biçimlerinin evrenselliğine inanırlar ya da inanmak isteyebilirler zira yine gündelik yaşam, neyin normal neyin anormal olduğunu nihayetlendirebilmek için, bilişsel mesaiyi en asgari seviyede tutabilecek kestirme yollara ihtiyaç duyar. Örneğin şu türden tepkilerde: "Normal mi yani bu?" ya da "Dünyanın neresinde böyle bir şey var?"

Ancak başka yollar da mevcuttur. En beşer veya sabit addedileni antropolojinin sahasına çekmek, kültürel örüntülerin bir nevi arkeolojisine gömülmek, insan sürülerini neredeyse bir belgeselci sessizliğiyle gözlemlemek, zalimlik-insanlık-iyilik-kardeşlik-kötülük gibi temalara başka bir bakış açısı sunabilir. Bu, araştırma nesnesiyle başka türden bir ilişki tesis etmeyi gerektirebilir, ancak ahlakçılıkla yargılanmaktansa vecizlikle itham edilmek yeğ tutulabilecek bir şeydir.[1] Örneğin, ele aldığımız başkalaşmış çerçevelerin, güç

1 Öndeki araç ile korunan ya da korunması salık verilen takip mesafesi misali, bir araştırma nesnesine ilişkin olarak da muhafaza edilmesi gereken "doğru" mesafe hangisidir veya nasıl hesaplanır? Bir nesneyi incelemeye yönelik kişisel (ve kaçınılmaz olarak duyarlı) ilgi, bilim kabilesinin bir üyesiyseniz eğer, bir o kadar kaçınılmaz olan bilimsel *modus operandi* ile nasıl uzlaştırılabilir? Epistemolojik kitapçık, en standart (yani gerçekleştirilmesi olanaksız) ilkelerinde, nesneye yö-

ilişkilerinin tatbikini görece nasıl kolaylaştırdığını gördük. Bu, söz konusu çerçeveleri, "işi görülmeyenler" açısından bir anlamda "hınç" ya da "haset" mahalline dönüştürebilmektedir. Bunun muhtemel sebeplerinden biri, yerinde, makul ya da doğru olanın, yani pragmatik açıdan bakıldığında sadece ve sadece bir durumun olumsallıklarında nihayetlendirilebilecek bu üçlü normatif saç ayağının başkalaşmış çerçevelerde güç kullanımın aldığı biçimlere fazlasıyla tabi olmasından dolayı, faillerin hissettiği şekliyle hakkaniyet-adalet fikrinin geri döndürülemez biçimde zedelenmiş olması olabilir. Herhangi bir başkalaşmış çerçevede, o normatif dairede meşru görülen bir talebin karşılanmaması ya da güç dengelerinin talebi yapan aleyhine işlemesi, bunun sonucunda da "işin halledilmemesi", talebi yapan tarafta çok güçlü bir yoksunluk, acımasızlık ve rövanş duygusunu tetikleyebilmektedir. Ancak bu duygu, söz konusu çerçeveyi de kapsayacak şekilde daha standart bir hakkaniyet ölçüsü dâhilinde (örneğin genel adalet ilkesi) hissedilebilecek ve

nelimde neredeyse tamamen duyarsız bir ilgi öngörür. Daha bireysel düzeyde, yani bir araştırmacının gündelik pratiğinde ise, nesneyle kurulacak mesafede en iyi formül, en sıradan ifadesiyle, "ne çok yakın ne çok uzak" olarak tanımlanarak, hâlihazırda müphem olan bir konunun daha da müphem bir karakter kazanmasına tarifi mümkün olmayan bir katkı sunulur. Zira yemek tariflerindeki bir "tutam tuz" ölçüsü misali, uygun mesafenin tespiti tamamen bireysel bir girişim ya da yetenek olarak kavranır ve araştırmacının gizemli maharetine ya da eşsiz deneyimine bırakılır. Örneğin Bourdieu'de nesnenin, yeniden bir inşa aracılığıyla ortak kanının sultasından kurtarılıp akılcılığın sahasına sokulmasında belirleyici öneme sahip olan "epistemolojik kopuş", araştırmacının neredeyse "ikinci bir doğa" edindiği çetin bir bilişsel alt-üst oluştur. Ancak her ne kadar içerisinde yer aldığı alanın hususi kozmolojisiyle yakında ilişkili olsa da esasen bireysel bir süreçtir. Kısacası bugün, en azından sosyal bilimlerde, yukarıdaki her iki soruya da halen tatmin edici ve genel kabul gören bir cevap üretilmediği ve tartışmaların genel teorik pozisyonların belirleyiciliği altında seyrettiği açık olmalıdır. Dönem dönem bazı bilimsel ya da siyasal gündemlerin bu tartışmaları alevlendirdiği, bazense bu soruların doğrudan alan içi çatışmalara eklenerek araştırmacıları konum almaya sevk ettiği ve böylelikle de alan içi pozisyonlarda kurucu bir işlev gördüğü de hatırlanmalıdır.

hak iddia edilen şeye erişilmemesi sonucunda doğabilecek bir haksızlık duygusu ya da öfke değildir. Daha ziyade, başkalaşmış bir çerçevenin kendine has normatif yapısında şu türden bir sorgulamadır: "Herkese var da bize neden yok?" Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki, o günün işi görülmeyeni, yarının işi görmeyeni, ertesi günün de işi görüleni pekâlâ olabilir. Başkalaşmış çerçeveler dâhilinde örgütlenen faaliyetlerin kazanan ve kaybedenleri, yarın rolleri değişebileceklerini gayet iyi bilirler; hınç ve haset bu çerçevelerde göçebedir; nöbetleşe yaşanır[2]; sürekli kiracıları yoktur.

O hâlde görülmektedir ki tüm bu "duyguları" ele almanın tek bir yolu ya da yöntemi yoktur; örneğin "haset" kelimesinin belli belirsiz imlediği tutum-tavır ya da hissiyat örüntüleri, bir "iletişim" nesnesi olarak da kültürel bir öncül olarak da ya da benliğe ve yarıklarına gömülerek de incelenebilir. Hasette bir toplumun ya da dönemin "ruhu" da görülebilir, bir tür öznenin varlık kipi de sezinlenebilir, bir grubun edimsel grameri de takip edilebilir. Haset, sadece bir şeyin tezahürü olarak da olabilir, hukuk ya da tıpta (keza teolojide de) olduğu gibi kazuistik (vakacı) bir yöntem dâhilinde hasetle beraber hasetin ötesine de gidilmeye çalışabilir ya da en yalın haliyle haset kendinde ve kendi için incelenerek onda "kökensel" bir nüve ya da "neden" de görülebilir (insan doğası). Haset, bir iletişim kipi olarak aynı anda hem fakültelerin öğretim üyeleri lokalinde hem sivil memur yemekhanelerinde hem de fakülte girişindeki seyyar satıcılar arasında da incelenebilir, tersine sadece bir grubun ya da sınıfın ethosundan bir parça olarak, toplumsal topografyanın sadece bazı yükseltilerinde ya da yamaçlarında da çalışılabilir veyahut da sahalarda artık görmek istemediğimiz arkaik bir örüntü olarak sadece bazı kültürel dünyalarda da izi sürülebilir. Haset, Müge Anlı'nın sabah

2 Çeşitli fikir alış verişlerimizde bana "nöbetleşe hınç" kavramından bahseden Ercan Geçgin'e teşekkürlerimi sunarım.

programları izlenerek de çalışılabilir, haset gruplarının bir üyesi rolüne bürünerek ya da hâlihazırdaki bu rolünüzü "nesnelleştirerek" içeriden de araştırılabilir, kapı komşunuzla saniyelik etkileşim sekanslarınızı bir araştırma nesnesine çevirerek de incelenebilir veyahut da masa başında tüm bir ömür hasetin arkeolojisine hasredilerek de kavranılabilir. Ezcümle "kendinde nesne" yoktur, sadece bir araştırmacının kendi perspektifi ve araştırma protokolü dâhilinde bir araştırma nesnesine çevirdiği "şeyler" vardır. Edward Sapir'in şu veciz cümlesini alıntılamanın vaktidir: "Toplumsal bir davranış olarak yorumlandığı sürece, nefes alıp vermeyle bir din ya da siyasal sistem arasında hiçbir fark yoktur."[3]

Benzer bir durum "saha miti" için de geçerlidir. Saha illa ki, örneğin bir tez çalışması kapsamında belli bir zaman aralığında "gidip-gelinen" bir yer değildir. Saha, apartman girişinizin eşiği olabileceği gibi tüm yaşam ritminizin her anı ve mekânı da olabilir. Söz konusu olan daha ziyade entelektüel bir yatkınlıktır. Saha, araştırmacının "saha" olarak tanımladığıdır; uzamsal ya da mekânsal koordinatları vardır ancak sınırları araştırmacı ya da daha doğrusu onun teorik bakışı tarafından çizilir. Sosyal antropolojideki geleneksel tartışmalardan biri tam da bunun üzerinedir: Bir sahayı mı çalışmak yoksa o sahada bir şeyi mi çalışmak. Goffman, 1953 tarihli doktora tezinde bu ayrımı oldukça önemser. Çalışmasının, o zamanların sosyal antropoloji geleneğinde baskın olan "topluluk çalışmaları" [*community studies*] içerisinde sınıflanamayacağını, daha ziyade tematik bir ilgi üzerinden bir toplulukta yürütülen bir çalışma olduğunu tezinin giriş kısmında açıkça belirtir.[4] ["Bu bir

3 Edward Sapir, *Anthropologie*, Tome I, Paris, Editions de Minuit, 1967, s.37

4 Benzer bir yöntemsel tercihin en yetkin örneğini Gregory Bateson, "Naven" başlıklı çalışmasında verir. Malinowski'nin ve işlevselci yaklaşımın hâkimiyetindeki dönemin "total" monografilerinin zıttında, Yeni Gine'nin Iatınul yerlileri arasında gözlemlediği "Naven" isimli

topluluk incelemesi değildir. Bir toplulukta gerçekleştirilmiş incelemedir", s. 8.] Öyle ki çalışmanın başlığı da doğrudan bu vurguyu taşır: *communication conduct on an island community* [bir ada topluluğunda iletişimsel davranış]. Bu fark şu anlama gelir: Goffman ada topluluğunun ayrıntılı bir monografisini yapmamıştır. Sahası her şeyden önce teorik inşasının sahasıdır: tüm topluluk yaşamı değil, adadaki iletişimsel davranış örüntüleridir merceğine takılan. Öyle ki doktora tezi, ada yaşamının diğer görünümleri üzerine çok az bilgi ya da betimleme içerir. Goffman, Shetland adaları "uzmanı" değildir; iletişimsel davranış tematiğini Shetland adalarında takip etmiştir, "kovalamıştır". Diğer bir ifadeyle, Goffman'ın çalışmasını başından sonuna kat eden esas ilgi teoriktir; temel çıktı teoriktir: "Bir ada topluluğunda iletişimsel davranış" yüz-yüze etkileşim sorunsalının bir vakasıdır.

Elinizdeki çalışma da benzer bir metodolojik hat takip etmiştir. Ancak tek bir farkla: Goffman için Shetland adalarının kıymeti sadece herhangi bir "laboratuvar" işlevini görmesinde yatar gibidir. Ki dönemin tanıklıklarına bakıldığında bu saha seçiminin biraz dayatma biraz tercih ama büyük ölçüde de rastlantısal olduğu rahatça görülmektedir.[5] Oysa bizim Türkiye sahasına ilgimiz niteliksel açıdan farklıdır; gerek aynı kabilenin bir üyesi olmamız sebebiyle gerekse de aydınlatılacak bir "gizemimizin" mevcudiyeti dolayısıyla. Ancak bu önemli fark dışında burada da saha teorik şamandıralarla işaretlenmiş bir sahadır, kadraj sadece buralara odaklanmıştır. "Gizemin aydınlatılması" Goffmancı

törenin kendisini merkeze alarak, Iatmul toplumunun değer sistemi ve ilişki formları üzerine ezber bozucu analizler üretir. Bkz., : *Naven: A Survey of the Problems Suggested by a Composite Picture of the Culture of a New Guinea Tribe Drawn from Three Points of View*, Stanford University Press, 1936.

5 Yves Winkin (der.), *Erving Goffman, Les moments et leurs hommes*, Paris, Minuit, 1988.

teçhizatın sınanma anı gibi kavranılmış ve teçhizatın "teklemeye" başladığı noktada ise ek modellemelere gidilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, çalışma bir anlamda kendi sahasına dönük olduğu kadar ("gizem"), etkileşim çalışmaları hattında da konumlanır ve bu dairede teorik bir açılım ya da en azından bir sorgulama yönelimini bünyesinde barındırır ("başkalaşmış ve muvazaalı çerçeveler").

Hiç kuşku yok ki, yukarıdaki yöntemsel izahat oldukça sıradandır, ancak pek de sıradan olmayan, bünyesinde taşıdığı, akademik işbölümüne ilişkin örtük nüvelerdir. Bugüne gelip Fransa özelinde konuşmamız gerekirse, bir Shetland'lı doktora öğrencisi olarak Shetland'ta, Goffman'ın yaptığı türden, sahaya teorik ilgisi daha yüksek bir çalışma yapma olasılığınız, büyük ölçüde Shetland'a dönük, yani teorik çıktısı daha düşük bir çalışma yapma olasılığınızdan kat be kat düşüktür. Aynı doktora öğrencisinin ya da tez savunması sonrası akademisyenin, doktora tezinden üretilmiş makaleleri hakemli bir dergiye her sunduğunda kendisinden Shetland hakkında daha fazla bilgi, hatta Shetland tarihi üzerine *big bang*'e gidecek kadar detay istenme olasılığı da aynı şekilde çok daha yüksektir. Keza o bir Shetland uzmanıdır! Olur da bir gün sevdiği adasına dönerse, bilinen bir Fransız entelektüelin yerel dağıtımcısı olma imkânı kendisine pekâlâ sunulabilir (zira Fransa'da "okumuştur", zira Shetland'ta da şeyh uçmaz mürit uçurur). Meyilliyse oyuna dâhil olur, tribünleri coşturur! Howard Becker'in de defalarca altını çizdiği gibi[6] bilim dünyasındaki sorunların çoğu (yazım şeklinden persona dükalığına ya da araştırma türlerine kadar) örgütseldir ve örgütsel olan da, ki Becker bunu pek dikkate almıyor görünmektedir, ziyadesiyle politiktir.

Diğer bir sorun ise epistemolojiktir. Yine Goffman'ın doktora tezi örneğinden devam edecek olursak, "bir ada toplu-

6 Howard Becker, *Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi: Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuramı*, Ankara, Heretik, 2013.

luğunda iletişimsel davranış" başlığındaki "ada topluluğu" atıf birimi neredeyse çalışmanın yapıldığı "laboratuvarın" ismi gibi iş görür. Sadece bir adrestir. Gözlemlenen etkileşimsel örüntülerin, aynı kültürel dairede kalınması şartıyla (ki meselenin özü buradadır), başka araştırma sahalarında da gözlemlenebileceği varsayılır. Bundan ötürüdür ki söz konusu doktora tezi, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* (Metis, 2009) başlıklı eserine ampirik malzeme sağlayabilmiştir. Ancak eserin ismi, dikkat edilirse eğer, "ABD'de Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu" değildir. Kitapta yer alan ve analiz edilen örüntülerin açık bir adresi yoktur ancak hangi kültürel daireye yerleştirilebilecekleri hususunda bir kuşku da yoktur. Benzer bir tespit, örneğin Bourdieu'nün klasikleri için de yapılabilir. Gizil ve hileli mekanizmalarını ifşa ettiği eğitim sisteminin de açık adresi yoktur. Başlıklar, "Fransa'da Yeniden Üretim" ya da "Fransa'da Varisler" değildir. İlginç bir egzersiz, bu iki kitaptan herhangi birinde "Fransa" kelimesinin kaç defa geçtiğini saymak olabilir. Bu karşılaştırmalar göstermektedir ki nomolojik bir iddia (evrensel geçerlilik) olsun (Bourdieu) ya da olmasın (Goffman), yazarlarımız, analizlerinin tatbik olduğu adresleri yazmayı gerekli görmemişlerdir. Bu açıdan bakıldığında, elinizdeki çalışmanın alt-başlığı fevkalade muğlak ve sorunludur. "Türkiye" atıf birimi, Shetland adaları örneğinde olduğu gibi sadece bir laboratuvar adresi de olabilir -eğer böyleyse sıradan bir vaka işlevi görür- ya da gözlemlenen örüntülerin bir nevi "mekân ya da bağlam etkisiyle" gerçekleştiği yegâne yer de olabilir -ki bu durumda da sıradan bir adres olmaktan çıkıp "hususi" bir vaka olur ve ek bir açıklama ya da modellemeyi gerekli kılar. Ancak bu türden bir izah -ki kısmen elinizdeki çalışmada sunulmaya çalışılmıştır- ne kadar gelişkin olursa olsun, incelenen etkileşimlerin ne derece ve ne zamandan beri "hususi" olduğu, -eğer tersi söz konusuysa da, yani bu örüntüler sadece Türkiye'ye özgü değillerse, ne türden bir

toplumsal morfolojide ya da tarihsellikte yaygınlık göster-dikleri yine de belirsiz kalacaktır. Çözülmesi gereken bir di-ğer gizem de buradadır ve ancak ve ancak karşılaştırmalı çalışmalarda bir cevap bulabilir.

Kaynakça

AUSTIN John L., *How to do things with Words,* Editions J.O. Urmson, Oxford, 1962.

BATESON Gregory, *La nature et la pensée*, Paris, Editions du Seuil, 1984. [*Mind and Nature, A necessary Unity*, 1979.]

BATESON Gregory, *Naven: A Survey of the Problems Suggested by a Composite Picture of the Culture of a New Guinea Tribe Drawn from Three Points of View*, Stanford University Press, 1936.

BATESON Gregory, RUESCH J., *Communication et Société*, Paris, Seuil, 1988. [*Communication: The Social Matrix of Psychiatry*, 1951.]

BATESON Gregory, *Vers une écologie d'esprit*, Paris, Seuil/Points, Tome 1, 1977. [*Steps to an Ecology of Mind*, 1972.]

BECKER Howard, *Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi: Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuramı*, Ankara, Heretik, 2013. [*Writing for Social Scientists*, 1986.]

BECKER Howard, *Mesleğin İncelikleri, Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür*, Ankara, Heretik, 2014. [*Tricks of the Trade*, 1989.]

BECKER Howard, *Peki ya Mozart? Peki ya Cinayet? Vakalar Üzerinden Akıl Yürütmek*, Ankara, Heretik, 2017. [*What About Mozart? What About Murder?* 2015.]

BECKER Howard S., *Hariciler, Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması*, Ankara, Heretik, 2013. [*Outsiders*, 1963].

BENEDICT Ruth, *Échantillons de civilisations*, Paris, Gallimard, 1950. [*Patterns of Culture*, 1934].

BIRDWHISTELL Ray, *Introduction to Kinesics*, Louisville, University of Kentucky Press, 1952.

BIRDWHISTELL Ray, *Kinesics and Context. Essays on Body Motion Communication*, Philadelphie, University of Pennsylvania Press, 1970.

BLUMER Herbert, *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*, Berkeley, University of California Press, 1969.

BOLTANSKI Luc ve THEVENOT Laurent, *De la justification les économies de la grandeur*, Paris, Gallimard, 1991.

BOURDIEU Pierre, *Seçilmiş Metinler*, Ankara, Heretik, 2013. [*Choses dites*, 1987.]

BOURDIEU Pierre, *Ce que parler veut dire, L'économie des échanges linguistiques*, Fayard, Paris, 1982

BURKE Kenneth, *A Grammar of Motives*, Berkeley, University of California Press, 1945.

COHEN Stanley, *Halk Düşmanları ve Ahlaki Panikler*, Türkçe Söyleyen: Deniz Türker, Ankara, Heretik, 2019. [*Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, MacGibbon and Kee, 1972.]

COLLINS Randall, *Violence: A Micro-sociological Theory*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2008.

DE CERTEAU Michel, *L'invention du quotidien*, I, II, Paris, Gallimard,1980.

DE FORNEL Michel & QUERE Louis (der.), *La logique des situations: nouveaux regards sur l'écologie des activités sociales*, Paris, Editions de l'EHESS, 1999.

DEWEY John, *Logique, La théorie de l'enquête*, Paris, PUF, 1993. [*Logic, the theory of inquiry*, 1938.]

ELIAS Norbert, *Uygarlık Süreci*, Cilt 1-2, İstanbul, İletişim, 2017.

ERIKSON Erik, *Childhood and Society* , W. W. Norton & Co, 1950.

FOUCAULT Michel, *Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur et mon frère. Un cas de parricide au 19e siècle*, Paris, Gallimard/Julliard, 1973. [Bir Aile Cinayeti, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, İlk baskı: 2007.]

GARFINKEL Harold, *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1967.

GENET Jean, *Le balcon,* Paris, Gallimard, 1979.

GINZBURG Carlo, *Traces. Racines d'un paradigme indiciaire*, 1979.

GIRARD René, *Mensonge romantique et Vérité romanesque,* Paris, Grasset, 1961.

GLASER, B.G. ve STRAUSS, A.L., *The Discovery of Grounded Theory*, Hawthorne, NY, Aldine Press, 1967.

GOFFMAN Erving, *Etkileşim Ritüelleri*, Ankara, Heretik, 2016. [*Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*, 1967.]

GOFFMAN Erving, *Les cadres de l'expérience*, Editions de Minuit, Paris, 1991. [*Frame analysis: An essay on the organization of experience,* 1974.]

GOFFMAN Erving, *Kamusal Alanda İlişkiler, Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri*, Ankara, Heretik, 2016. [*Relations in Public: Microstudies of the Public Order;* 1971.]

GOFFMAN Erving, *Karşılaşmalar; Etkileşim Sosyolojisinde İki Çalışma*, Ankara, Heretik, 2018. [*Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction,* 1961.]

GOFFMAN Erving, *La mise en scène de la vie quotidienne*, tome 1: *La présentation de soi*, Paris, Editions de Minuit, 1973. [*The Presentation of Self in Everyday Life*, 1959.]

GOFFMAN Erving, "Réplique à Denzin et Keller", içinde, I. Joseph, R. Castel, J. Cosnier (der.), *Le parler frais d'Erving Goffman*, Paris, Editions de Minuit, 1989.

GOFFMAN Erving, *Damga, Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar;* Ankara, Heretik, 2014. [Stigma, *Notes on the Management of Spoiled Identity*, 1963].

GOFFMAN Erving, *Toplum İçinde Davranmak, Etkileşimlerin Sosyal Düzenine Dair Açıklamalar*, Ankara, Heretik, 2018. [*Behavior in Public Places*: *Notes on the Social Organization of Gatherings,* 1963.]

GOFFMAN Erving, *Tımarhaneler*, Ankara, Heretik, 2015. [*Asylums*, 1961.]

GOFFMAN Erving, *Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet*, Ankara, Heretik, 2020. [*Gender Advertisements*, New York, Harper & Row, 1979.]

GOODENOUGH Ward, "Cultural Anthropology and Linguistics", içinde, Dell H. Hymes (der.), *Language in Culture and Society*: *A Reader in Linguistics* and *Anthropology*, New York, Harper and Row, 1964.

JAMES William, *The principles of psychology*, vol.2, New York, Dover Publications, 1950.

JAMES William, *Le Pragmatisme*, Flammarion, 1907.

JOSEPH Isaac, *Erving Goffman et la microsociologie*, Paris, PUF, 2009.

JOSEPH I., CASTEL R., COSNIER J., (der.), *Le parler frais d'Erving Goffman*, Paris, Editions de Minuit, 1989.

LAING Ronald D., *Soi et les autres*, Paris, Gallimard, 1971.

LEFEBVRE Henri, *Critique de la vie quotidienne*, Tome II: *Fondements d'une sociologie de la quotidienneté*, Paris, l'Arche, 1961.

LINTON Ralph, *The Study of Man*, New York-London, D. Appleton-Century company, 1936.

LINTON Ralph, *The Cultural Background of Personality*, New York-London, D. Appleton-Century company, 1945.

MEAD George Herbert, *Zihin, Benlik ve Toplum*, Ankara, Heretik, 2017. [*Mind, Self, and Society*, 1934.]

MEAD Margaret, *Coming of Age in Samoa*, New York, William Morrow and Company, 1928.

MEAD Margaret, *Sex and temperament in three primitive societies*, New York, William Morrow and Company, 1935.

OGIEN Albert, "La décomposition du sujet", içinde, *Le parler frais d'Erving Goffman*, Paris, Editions de Minuit, 1989.

PASSERON Jean-Claude, *Le raisonnement sociologique. L'espace non poppérien du raisonnement naturel*, Paris, Nathan, 1991.

PASSERON Jean-Claude, REVEL Jacques, *Penser par cas*, Paris, EHESS, 2005.

RAGIN C., BECKER H. (der.), *What Is a Case ? Exploring the Foundations of Social Inquiry*, Cambridge University Press, 1992.

RICOEUR Paul, *Soi-même comme un autre*, Paris, Seuil, 1990.

THOMAS W.I, THOMAS D.S., *The Child in America: Behavior Problems and Programs*, New York, Knopf, 1928.

SAPIR Edward, *Anthropologie*, Tome I, Paris, Editions de Minuit, 1967.

SCHUTZ Alfred, *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*, Ankara, Heretik, 2018. [*On Phenomenology and Social Relations: Selected Writings*, 1970.]

SEARLE John R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, 1969.

STRAUSS A., SCHATZMAN L., BUCHER B., EHRLICH D., SABSHIN M., "The hospital audits negotiated order", içinde E. Freidson (ed.), *The hospital in modern Society*, New Yok, The Free Press, 1963.

WEBER Max, *Ekonomi ve Toplum*, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012.

WHITEHEAD Alfred North, *Science and the Modern World* , New York, The Free Press, 1967 [1925].

WITTEZAELE Jean-Jacques, GARCIA Teresa, *À la recherche de l'école de Palo-Alto*, Paris, Le Seuil, 1992.

WITTGENSTEIN Ludwig, *Recherches philosophiques*, Paris, Gallimard, 2005. [*Philosophische Untersuchungen*, 1956].

WINKIN Yves (der.), *Erving Goffman, Les moments et leurs hommes*, Paris, Minuit, 1988.

WINKIN Yves (der.), *La nouvelle communication*, Paris, Editions du Seuil, 1981.

WINKIN Yves, *Anhtropologie de la communication*, Paris, Editions du Seuil, 2001.

WINKIN Yves, "Propositions pour une anthropologie de l'enchantement", içinde, P. Rasse, N. Midol, F. Triki (dir.), *Unité-Diversité. Les identités culturelles dans le jeu de la mondialisation,* Paris, L'Harmattan, 2001.

WINKIN Yves, "Le touriste et son double. Éléments pour une anthropologie de l'enchantement", içinde, S. Ossman, *Miroirs maghrébins : itinéraires de soi et paysages de rencontre,* Paris, CNRS éditions, 1998.

ÜNSALDI Levent, "Takdim", içinde, Pierre Bourdieu, *Bilimin Toplumsal Kullanımları*, Ankara, Heretik, 2013.

ÜNSALDI Levent, "Hocayım Ben", *Duvar Dergisi*, sayı 23, 2015.

Levent Ünsaldı

Burada Ne Oluyor?

Türkiye'de gündelik yaşama içkin birtakım süreklilikler aranıyorsa eğer, öncelikle, herhangi bir 24 saat zarfında birbirimizi ne sıklıkla "sahtelikle", "iki-yüzlülükle", "samimiyetsizlikle", "içi-dışı bir olmamakla" veya "numara yapmakla" yargıladığımıza bakabiliriz. Başka şeyler de yapabiliriz: Bu ilginç "iç-dış ikiliğinin" tesiriyle, "ıslak imza" ve "resmi mühürde" yeni dinsel formlar veya noter kurumunun kendisinde inanç ticaretinin yeni yüzünü de keşfedebiliriz. Kısacası tüm bu görüngülerde bir şeylerin tezahürünü, eksikliğini hatta yozlaşmış halini görebiliriz. Ancak başka bir seçeneği de takip edebiliriz: Ahlakçı infialler veya teorisist coşku arasında sıkışmaktansa, şeylerin mantığına özel bir analitik ilgi göstermek. Bu kitap böyle bir öncelikten doğdu. Örtüsünü kaldırarak "ifşa" ettiği saklı bir gerçeklik yok. Mesih Yok. Gerçeklik sandığınız şeyin aslında sadece bir zan olduğunu yüzünüze muzipçe vuran dil oyunları da yok. Bu kitapta sadece "sıradan" var. Sıradan insanların sıradan karşılaşmaları ve sıradan etkileşimleri var. Sorduğu temel soru oldukça sıradan: Neler oluyor o anlarda? Bildiğinizden ve bilfiil yaptığınızdan başka hiçbir şey muhtemelen. Kitabın kadrajında ise, kullandığı mercek ve konumlandığı açı itibariyle, gündelik yaşamın kendine has etkileşim düzenleri, toplumsal faaliyetlerimizin ekolojisi; içerisinde kendimizi bulduğumuz ölçüde sıradan, ama o kadraj altında bulduğumuz ölçüde de bir o kadar başka...

ISBN: 978-605943646 5

9 786059 436465

/heretikyayin

